

1999 ж. шыға бастады

Тіркелген куәлік № 13395-Ж
Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
22.02.2013 ж. берген

Редакция алқасы

Н.Л. Сейтахметова (бас редактор)
С.Е.Бейсбаев (шеф-редактор)
А. Сағиқызы (бас редактордың
орынбасары)
А.Қ. Бижанов
К.Н. Бұрханов
Т.Х. Ғабитов
С.Ю. Колчигин
М.К. Бектенова
З.К. Шаукенова
М.С. Шәйкемелев
Ш.М. Жандосова
Л.Н. Токтарбекова (жауапты хатшы)

Редакционная коллегия

Н.Л. Сейтахметова (главный
редактор)
С.Е. Бейсбаев (шеф-редактор)
А. Сағиқызы (зам. главного
редактора)
А.Х. Бижанов
К.Н. Бурханов
Т.Х. Ғабитов
С.Ю. Колчигин
М.К. Бектенова
З.К. Шаукенова
М.С. Шайкемелев
Ш.М. Жандосова
Л.Н. Токтарбекова (отв. секретарь)

Регистрационное свидетельство
№ 13395-Ж выдано Комитетом
информации и архивов
Министерства культуры
и информации Республики
Казахстан 22.02.2013 г.

Издается с 1999 года

**ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ-
ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖУРНАЛ**

Адам әлемі

**ФИЛОСОФСКИЙ И ОБЩЕСТВЕННО-
ГУМАНИТАРНЫЙ ЖУРНАЛ**

2 (76)·2018

**Халықаралық редакциялық кеңес
Международный редакционный совет**

Нысанбаев А.Н. (кеңес төрағасы, Қазақстан)
Фиерман У. (АҚШ)
Халилов С. (Әзірбайжан)
Мехди Санаи (Иран)
Жумагулов М. (Қырғызстан)
Зотов А.Ф. (Ресей)
Лекторский В.А. (Ресей)
Тошенко Ж.Т. (Ресей)
Кенан Гюрсой (Түркия)
Шермухамедова Н.А. (Өзбекстан)

МӘДЕНИЕТ. САЯСАТ. ҚОҒАМ • КУЛЬТУРА. ПОЛИТИКА. ОБЩЕСТВО

Әбікенов Ж., Ғабитов Т.	Сыр өңірінің мәдени құндылықтарын талдау.....	3
Али-заде А.	Красный террор в Азербайджане: дело «запасного право- троцкистского центра контрреволюционной националистической организации» (1938-56).....	16
Жанбаева Ж.	Интеллектуалды ұлт қалыптастырудың кейбір мәселелері....	30
Сартаева Р.	Человеческий капитал в эпоху «Индустрии 4.0» и новой мо- дернизации. Философско-политологический подход).....	39
Философия: дәстүр дискурсы мен қазіргі заман •		
Философия: дискурс традиции и современность		
Нысанбаев Ә, Нұрмұратов С.	Еркін сыни ойлау және рухани жаңғыру.....	54
Апашов С.	Феномен глобализации в контексте философии истории Гегеля.....	65
Рахимжанова С.	Дәстүр мәселесін философиялық бағамдау.....	75
Қоңырбаева К.	Түркі ойшылдарының этикалық әлемі.....	84
Дінтанулық және исламтанулық зерттеулер •		
РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ И ИСЛАМОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ		
Сайлаубекқызы А.	Качественные аспекты формирования религиозной идентичности молодежи.....	93
Aimukhambetov T., Pernekulova M. Seidumanova S.	Interaction of State and Religious Confessions: Comparative Experience.....	100
Сатершинов Б., Жүзей М.	Сакралды құндылықтарды талдаудың дінтанулық қырлары.....	110
Тоқтарбекова Л., Сатершинов Б.	Ислам мәдениетіндегі дәстүр – білім беру мен тәрбиелеу дәстүрі.....	123
Муханбетқалиев Е., Даулбаева Ж.	Интравертированная форма веры суфизма как естественный противовес радикализму.....	137
Бейсенбекова Г., Қалдарбеков Н.	Діни экстремизмнің бүгінгі көрінісі – ДАИШ содырлары....	147
Seytakhmetova N., Turganbayeva J.	Critical Discourse of Ziauddin Sardar and actual problems of Modern Islamic Studies: Identity and Post-Identity.....	157
МЕРЕЙТОЙЛАР. МЕЗГІЛДЕР. ОҚИҒАЛАР • ЮБИЛЕИ. ДАТЫ. СОБЫТИЯ		
Елене Евгениевне Буровой – 60 лет.....		165
БІЗДІҢ АВТОРЛАР • НАШИ АВТОРЫ.....		166

ӘОЖ 008.(574.54)

Жарқынбек Әбікенов, Тұрсын Ғабитов
(Алматы, Қазақстан)

СЫР ӨңІРІНІҢ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ТАЛДАУ

Аннотация. Мақаланың мақсаты – Сыр өңірі азаматтарының мәдени құндылықтар құбылысының өзекті мәселелерін, құндылықтарға деген көзқарастарын әлеуметтік сауалнама алу арқылы талдап, ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастыру. Талдау жасау арқылы қорытынды тұжырымдар жасалып, этноәлеуметтік кеңістіктегі күрделі құбылыстарға сыни баға беріледі. Сондықтан мәдени құндылық мәселесіне әлеуметтік сауалнама алу тұрғысынан ғылыми мағынада маңыздылық беріліп, оны қарастыруда өзіндік ерекшеліктерін, мәселенің түйткілді қырларын әлеуметтік-философиялық сараптаудың өзіндік ғылыми зерттеу қадамдары жасалды.

Түйін сөздер: Қызылорда аймағы, әлеумет, мәдени құндылықтар, сауалнама, әдіс.

Kіpіcne

Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтардың қалыптасуы негіздері мен себептерін, қозғаушы күштері мен құрылымын анықтау, өтпелі кезеңдегі оның әр түрлі көріністерін айшықтау өзектілігі зор мәселе болып отыр. Қазіргі таңдағы Сыр өңірінің халқы қандай құндылықтарда басымдылық танытады? Қоғамдағы мәдени құндылықтардың даму үдерісіндегі көптеген қайшылықтардың қайнар көздерін олар немен, қандай үрдістермен байланыстырады? Міне, осындай көптеген сұрақтарға бұл мақалада жауап табуға талпыныстар жасалынған.

Зерттеу міндетіне Сыр өңірі азаматтарының мәдени құндылықтарды бағалауы, мәдени құндылықтарға деген тұрақты түсініктері мен олардың сақталу деңгейін, сонымен қатар, бұл түсініктердің әлеуметтену дәрежесін зерттеу, мәдени құндылықтарға деген көзқарастары мен ұстанымдардың сәйкес келмеген жағдайда шиеленіс деңгейінің артуы дәрежесін анықтау болып табылады.

Әрине, бір мақаланың көлемінде қоғамның мәдени өміріндегі барлық күрделі мәселелерге толық жауап беру қиын. Бұл жұмыста негізінен өңір жастарының болмыстық өзегін құрайтын құбылыс мәдени құндылықтар екені тұжырымдалып, оларға мәдени-әлеуметтік тұрғысынан талдаудан өткізілді.

Әдістеме

Мақалаға әдіснама ретінде логика, тұтастық пен жүйелілік принциптері мен мәдени-әлеуметтанулық, тарихи-әлеуметтанулық т.б. тұрғылар басшылыққа алынды. Аталмыш еңбекте мәдени құндылықтарды зерттеу үдерісінің барлық кезеңдерінде болу, зерттеу мақсаттарын анықтау, әдістерін таңдау, зерттеуге қатысушыларды біріктіру және мәліметтерді түсіндіру амалдарын іске асырдық. Қазіргі Сыр өңірінің мәдени қоғамында болып жатқан үдерістерге байланысты ой-толғаныстар барысында көптеген сауалдар туындап, зерттеу мәселесінің шегі арта түсті. Себебі мәдени құндылықтарды тану барысында білген теорияларымыз зерттелетін мәселеге де, зерттелу қорытындыларының түсіндірілуіне де ықпал етті. Нақты айтқанда, зерттеу нысаны болып табылатын сауалнама сұрақтары Сыр өңіріндегі осы таңдағы мәдени құндылықтардың ықпалын ескере отырып зерттелді.

Негізгі теория

Жалпы ұлтқа тән ерекше қасиеттердің бірі-белгілі бір мәдени құндылықтар жүйесінің болуы. Оның ішінде әрбір жеке тұлғаның немесе топтардың өзіне тән құндылықтары бар. Осы сияқты қоғам да құндылықтар жүйесі арқылы тіршілік етеді. Сонымен қандай да бір ұлтты өзгелерден айыратын белгілердің қатарында мәдени құндылықтардың алатын орны ерекше. Яғни, ол мәдени құндылықтар ұлттың өзіндік ерекшеліктерін айқындайды.

Сонымен, Қазақстанның тәуелсіздікке қол жеткізген кезеңінде қоғамдық сананың екі құрамдас бөлігі: әлеуметтік және этникалық ерекшеленді. Олардың екеуі де қайшылықты болатын, өйткені қоғамдық сана көп деңгейлі, көп векторлы болып көрініс берді. Бір жағынан, ұжымшылдық мен патернализмнің социалистік құндылықтарына тұрақты бағдарлар сақталып келді, өйткені, жаңа әлеуметтік-экономикалық парагдигмаға ауысу үлкен қиындық, құндылықтар жүйесінің күйреуі, идеологиялық вакумға сырғу ретінде қабылданды. Екінші жағынан, нарық, демократия, азаматтық қоғам, жеке еркіндіктер сияқты жаңа құндылықтар жүйесін ұсыну байқалды [Нысанбаев, 2017].

Жаһанданудың адам құндылықтарына әсері өзінің салдары жағынан одан анағұрлым қомақты. Адамның құндылықтары мәдениетпен салыстырғанда оның тұлғалық өзегіне көбірек жақын. Мәдениет-адамның құндылықтарының, әсіресе, адам болмысының мәнімен байланысты құндылықтардың, оның мәнін ашатын құндылықтардың сыртқы қабаты [Нысанбаев, 2006].

Қазақстан жастарының рухани құндылықтарын қарастыру барысында жалпы рухани құндылықтарға талдау жасаған философ С.Е. Нұрмұратов

[2000]: «Құндылықтар адам өмірінің мәнділігін, бағыт бағдарын анықтаушы рухани күш ретінде қала бермек» – дей келе былай деп тұжырым жасайды: «руханилық орныға бастаған қоғамда құндылықтар әлемі өзінің нағыз шынайы бейнесінде, өз формасында болмысын көрсетеді және адам үшін қызмет етеді, жеке тұлғаны бұл өмірде бақыттылыққа жеткізеді».

Талдау

Сыр өңірінде де мәдени құндылықтардың құрамында жаңа құндылықтар орнығуына байланысты күрделене түсуде. Сондай жағдайда күрделі және өзекті мәселелердің қатарына жаңа мәдени құндылықтар құбылысының өзіндік көрінісін жатқызуға болады және ол прагматикалық тұрғыда ғылыми пайымдауды қажет ететін ерекше мәдени құбылыс болып табылады. Жалпы біз өзіміздің мәдени құндылықтарымызға тек теориялық тұрғыда ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени, рухани-тәжірибелік қырларына, қоғамдағы жүріп жатқан мәдени үдерістерге үлкен мән беруіміз керек.

Сыр өңірі қоғамының мәдени өміріне қажетті заманауи игіліктерімен қатар, олардың дәстүрлі мәдениет пен шынайы өмірден алынған үлгілерінің қосылу тетіктерін зерттеу күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселеге жатады. Қаймағы бұзылмаған қазақы өңірдегі мәдени құндылықтардың қалыптасуы, дамуы, таралуы процестерінің үлкен маңыздылығы бар. Өйткені бұл құндылықтардың өзінің ішкі қабілеті бойынша не теріс, не оң бағытта өрбуі, қоғамды біріктіруге, не болмаса ыдыратуға септігін тигізуі мүмкін. Бұл жастардың мәдени танымдық қатысуына, мінез-құлқына тікелей әсер ететін құбылыс. Сондықтан бұл құбылысты мәдени антропология ғылымы тұрғысынан жан-жақты зерттеудің өзектілігі теориялық жағынан ғана емес, тәжірибелік жағынан маңыздылығы бар мәселе.

Біз осы мақала негізінде «Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтарын талдау» атты зерттеу жобасы аясында әлеуметтік сауалнама жүргіздік. Сауалнама Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің студенттері арасында жүргізілді. Сауалнама жүргізуге Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің таңдалып алынуы өңіріміздегі ең басты жоғары оқу орыны және сонымен қатар облыстың барлық ауданынан студенттер келіп білім алуына байланысты біз сауалнама жүргізгенде бүкіл өңірді қамтыдық деуге негіз бар. Зерттеу жұмысы таңдамалы топ негізінде жүргізілді, бұл анық әрі нақты мәліметтер алуға мүмкіндік тудырды. Сауалнама жұмыстарына 18-25 жас аралығындағы 500 студент қатысты.

Себебі жастар социумның жай ғана бөлігі ғана емес, ертеңгі күні қоғамның барлық саласындағы бүгінгі ересектерді алмастыратын дайын ресурс болғандықтан, келешектегі заманның келбетін жасап береді. Ендеше, «олардың пайымдаулары мен дүниетанымы, өмірге және өз міндеттеріне

деген көзқарасы, мәдени құндылықтар мен игіліктерді түйсіну деңгейі қандай» деген сұрақтарға бейтарап қарауға болмайды.

Сіз өңіріміздегі мәдени құндылықтарға қатысты жүргізіліп жатқан іс шараларға қызығушылық танытасыз ба?

Өңіріміздегі мәдени құндылықтарға қатысты жүргізіліп жатқан іс шараларға қызығушылық танытып, қадағалап отыруы 78% болу себебі Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтарды танып-білу және оны дәріптеу деңгейінің жеткіліктігі, мәдени құндылықтарды насихаттау және көпшілікке тарату бойынша ақпараттық жұмыс қазіргі заманның саяси және идеологиялық жұмысының критерийлеріне сәйкес келіп тұрғанын, ұлттық мәдени іс-шаралармен халықты қамту деңгейінің жеткіліктігін байқатады.

Дегенмен мәдени іс-шараларға қызығушылық танытпайтын 17% және жауап беруге қиналатын 5% респонденттер бар екендігін ескерсек бұл Сыр өңірінің мәдени дүниетанымдық мұрасының жүйеленуін, аймақтық мәдениетінің ұлттық брендин қалыптастыру және оны халықаралық деңгейде ілгерілету, мәдени құндылықтарды сақтап, ұлттық құндылықтарды дәріптеуге бағытталған іс-шаралардың өткізілуін және насихатталуын қажет ететіндігін байқатады. Ол өз кезегінде жаһандану дәуіріндегі Сыр өңірінің рухани қауіпсіздігін, мәдени өзіндік төл-тумалылығын, ұлттық және мәдени бірегейлігін және жаңа қоғамдық сананы қалыптастыруға өзінің үлкен әсерін тигізеді.

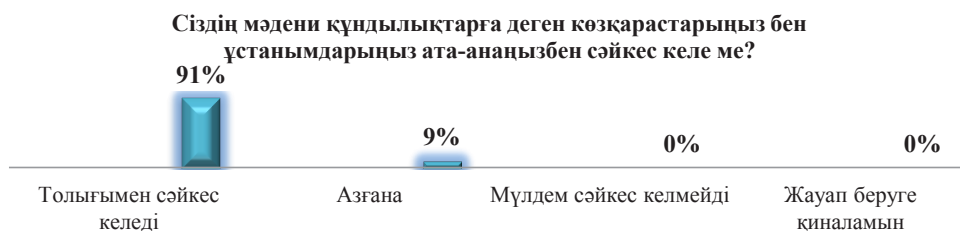
Сіздің ойыңызша қазіргі таңдағы жастардың мәдениеті келешектегі қоғамдық даму үдерісінің негізі бола ала ма?

Қазіргі таңдағы жастардың дүниетанымындағы өзгерістердің мәнін ой елегінен өткізіп, зерделеу теориялық міндеттер тұрғысынан қалай қажет болса, өмірлік мақсат-мүдделі тұрғыдан да солай маңызды. Қоғам дамуының жаңа арнаға түсуі, яғни еліміздің егемендік алуы қаншама құндылықтарға жол ашты. Қоғамның бағыт-бағдары, қажеттіліктері мен себеп-салдарлары түбегейлі өзгерді, мұның өзінің жастардың ой-санасына, өмірлік ұстанымдарына әсер-ықпалы болмай қалған жоқ.

Қазіргі таңдағы жастардың мәдениеті келешектегі қоғамдық даму үдерісінің негізі бола алады, ұрпақ алмасуына орай қоғамдық санадағы өзгеріс үлкендерді мазаламай тұрмайды. Сауалнама нәтижесінде қазіргі таңдағы жастардың мәдениеті келешектегі қоғамдық даму үдерісінің негізі болады деп 92% респонденттердің жауап беруі, бұл жастардың қоғамдық өмірде батыл да ашық екенін байқатады.

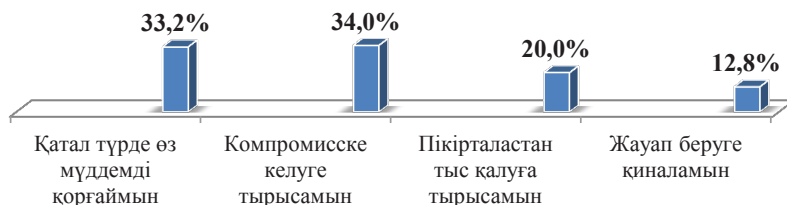
Сонымен мәдени әмбебап идеялар қатарына жататын мәдени құндылықтар әрбір ұлттық мәдениетте өзінше ерекше формада көрініс береді. Ал, оларды тасымалдаушы, паш етуші рөлді атқарушылар біздің қатысушы респонденттер болуы мүмкін, бірақ оның ұғымдық сипат алатын кездері де болады.

Сіздің мәдени құндылықтарға деген көзқарастарыңыз бен ұстанымдарыңыз ата-анаңызбен сәйкес келеді ме деген сауалымызға толығымен сәйкес келеді деген 91% респонденттердің жауабы қуантады. Мұны талдасақ жастардың аймақта үлкенді сыйлау әдептілігі бар екендігін байқаймыз. Себебі ата-ананы сыйлау, оларды қадірлеу, ізет көрсету адамның ең қастерлі құндылығы болып табылады. Құндылық-іс-әрекеттің әдісі мен құралдарын анықтайтын идеяның, көзқарастың және оларға сәйкес әлеуметтік психологиялық құрылымдардың жиынтығы. Тұлғалық құндылықтар қажеттілікпен өзара әрекет жасай отырып, социогенез үрдісінде қалыптасады. Адам әлеуметтік тәжірибесін өзіндік құндылыққа айналдырады. Отбасы-ертеден келе жатқан әлеуметтік институт. Оның қоғамдық құндылығының шарты мәдени тұрғыда мәдени құндылыққа негізделген өзіндік сананы қалыптастыру болып табылады [К.У. Биекенов, 2012].

Әрбір отбасының өзіне ғана тән ерекшеліктері бар: олардың ішінде жас ерекшелігі және туысқандық қатынастар бойынша құрамының әртүрлі болуы, отбасы өмірінің стилі, материалдық пен рухани құндылықтарды пайдалану мүмкіндігі, отбасының ересек мүшелерінің әлеуметтік кемелдігі т.б. Бұның барлығы тұлғаның күнделікті өмірін ұйымдастыру және оған тәрбиелік ықпал жолдарын анықтайды. Жалпы біз бұл сауал негізінде Сыр өңірінде отбасы институтындағы дәстүрлі қарым-қатынастар қазіргі қоғам аясындағы жаңа әлеуметтік-экономикалық үдерістермен үйлесе отырып, дұрыс бағытта дамуын байқадық.

Егер сіздің мәдени құндылықтарға деген көзқарастарыңыз бен ұстанымдарыңыз сіздің замандастарыңызбен сәйкес келмеген жағдайда не істейсіз?

Жалпы жастарды қоғамның барлық салаларының толыққанды қалыптасуына тікелей әсер ететін әлеуметтік демографиялық топ десек, жастар саясаты ерекше қадағалауды қажет ететін өте нәзік мәселе. Жоғарыдағы сауалнамалар негізінде татулық бағаларының жоғары болуына қарамастан, респонденттер арасында компромиске келуге тырысып, толеранттылық танытатындармен және өз мүддесін қатал түрде қорғайтын тұлғалардың пайыздық қатынастары шамалас болып тұр.

Себебі қатал түрде өз мүддемді қорғаймын 33,2%, компромиске келуге тырысатын 34%, пікірталастан тыс қалуға тырысатын 20%, жауап беруге киналатын 12,8% респонденттердің арасында бұқаралық мәдениеттегі түрлі танымдық деңгейде шиеленіс пайда болуы мүмкін. Оны реттеуге мүдделі жастарды көтеруді мақсат тұтқан мемлекеттік емес ұйымдардың қызметі мемлекеттік тапсырыс негізінде белгілі бір қызмет түрін орындаудан әрі аспай келеді.

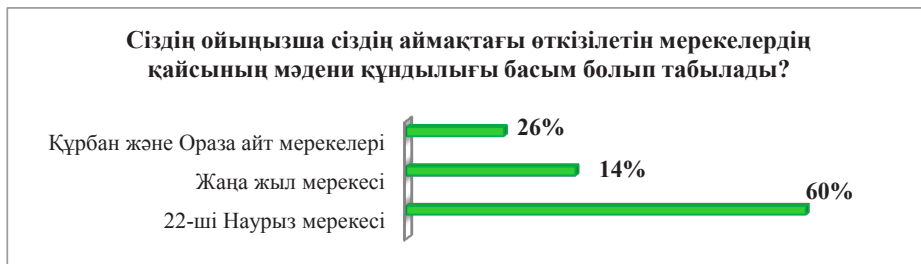
Бұл сауалдың негізінде байқағанымыз респонденттердің мінез-құлықтарында жекешілдік, дарашылдық бар. Жастардың санасында әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен сабақтасқан прагматизм мен практицизмнің өсу үрдісі орнығып келеді. Жалпы азаматтардың мәдени құндылықтарға деген көзқарастары мен ұстанымдары өз замандастарымен сәйкес келген жағдайда өзара түсіністік, келісімде өмір сүріп қызмет ету тұтас алғанда қоғамның да тұрақтылығына, тұтастығына ықпал етеді.

Сіздің көзқарасыңызша аймақтағы шығармашылық тұрғыдағы қолөнер, сурет бағытындағы мәдени құндылықтардың дамуында қандай негізгі мәселелер бар?

Сіздің көзқарасыңызша аймақтағы шығармашылық тұрғыдағы қолөнер, сурет бағытындағы мәдени құндылықтардың дамуында қандай негізгі мәселелер бар дегенге 12% респонденттер сырт қаламын, себебі кәсіби ортаға жеткілікті жағдай жасалмаған деген тоқтамға келіпті, 14% респонденттер шығармашылық тұрғыдағы мәдени құндылықтарға авторлық құқық мәселелері жетілдірілмеген деп, қазіргі таңдағы плагиат мәселелерін қарастырса, 22% респонденттер мықты бәсекелестік жоқ, бәрі тек коммерциялық тұрғыда, егер мықты бәсекелестік болса нарықта қолөнер, сурет саласындағы мәдени құндылықтарға сұраныс артады.

Ал 52% респонденттердің ешқандай мәселе жоқ, тек шығармашылықтың дамуына әлеуметтік-экономикалық мәселелер өз әсерін тигізуі мүмкін дегенде негіз бар. Себебі Қазақстанның нарықтық қатынастарға өтуі рухани мәдениет үшін аса ауыр салдарларға әкелді. Жаңа жағдайларға бейімделе алмаған көркемөнер мәдениетінің өкілдері қиыншылықтарға тап келді. Көркемөнерді бағаламаудың және қызығушылықтың барынша төмендеуі нәтижесінде әсіресе, отандық мәдениет жүйесінде жетекші орынды иеленіп келген қолөнер, сурет бағыты аса қиын жағдайда қалды. Оның үстіне қоғамдық өзгерістердің жылдамдығы, ешнәрсені де пайымдауға үлгертпеді. Егер мәдениет туындысын шығаруға бизнес түрінде, пайда әкелетін кәдуілгі тауар ретінде қарайтын болса, онда жоғарғы рухани идеалдар мен жасампаздыққа ұмтылудан гөрі, аз шығын жұмсап көп пайда табу мүддесі басты мақсатқа айналады. Мәдениеттің коммерциалануы рухани адамға емес, жануарлық төменгі деңгейге тән құмарлықтар мен талғамдардағы экономикалық адамға бағытталады.

Сыр өңірінің мәдени тарихын білу, мәдени құбылыстардың дәстүрлі, діни және жаңа бағыттағы мерекелердің ара салмағын анықтау біз үшін маңызды болып отыр. Соның ішінде біздің талдауға алып отырғанымыз-мерекедегі мәдени құндылықтар.

Келтірілген мәліметтен ұғарымыз 22-ші Наурыз мерекесіне 60% респонденттер үшін Наурыз мерекесінің мәдени құндылықтарының маңызы жоғары екенін байқадық. Неге? Себебі, Наурыз-кеңестік кезеңде тыйым

салынған, қудаланған барлық қазақы мәдени құндылықтардың рәмізі іспетті. Респонденттерге Наурыз мерекесіндегі мәдени құндылықтар ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, құлақтан кете бастаған көне музыка, ұлттық ән мен күй және ұлттық киім, ұлттық аспаздық өнер, қазақтың болмысы, салт-санасы, тарихы рәміздік тұрғыда белгілі болып тұр.

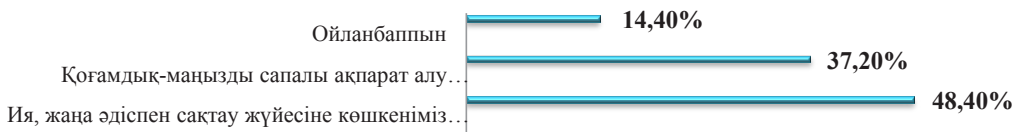
Дегенмен елімізде 22-Наурыз мерекесінің тойлануы да бір сарында өткізіліп, жүйелі реттелмей, бірізді тойлаудың жүйесі әлі де қалыптаспай келеді. Қысқасы, Наурыз мерекесіне өз мағынасын жүктеп, оны Жаңа жыл деңгейіне көтеру әрекетін қолға алу қажет. Ендеше алдағы басым міндеті Наурыз мейрамының Жаңа Жыл ретіндегі ұлттық мәнін көтеру, мемлекеттік маңызын тереңдету, мерекелік мәдениетімізде институционалды ету болғаны ләзім. Себебі халқының төл мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу ұрпақтар сабақтастығының, замана жалғастығының үзілуіне әкеліп соғатындығы, ал мұның тұтастай алғанда адам мен халық дамуына айтарлықтай нұқсан тигізетіні тарихтан белгілі.

Жаңа жыл мерекесі 14% респонденттердің мәдени құндылықтарды төмен деп санауы қазақы аймаққа тән танымдар негізінде қарастырсақ болады. Жалпы Жаңа жыл белгілі мереке дегенмен Тәуелсіздік мерекесінен бұрын құрылып алатын Жаңа жылдық безендірулер мен шыршаларға қатысты көріністер қоғам қарсылығына тап болуда. Сонымен қатар, азаматтарымыздың діни танымының қалыптасуы сатысында дін және салт-дәстүрді таразының екі басына қойып сараптайтындар да табылып жүр. Осыған байланысты діни тұрғыдағы мәтіндер мен қағидалар шеңберінде ғана көзқарас қалыптастырып басқа пікірлерге қарсы талпыныс танытушылар да жоқ емес. Осындай күрделі қалыптасу кезеңінде дәстүрдің орнын айқындау, оның ұстанатын сенімімізбен сабақтастығын қалыптастыру өте маңызды мәселе.

Жоғарыда айтқанымыздай діни Құрбан және Ораза айт мерекелеріне 26% дауыс беруі діни мерекелердің әсері күшейіп, тұрақты мәдени үдеріске өзінің әсерін тигізетінін байқадық. Дегенмен біз діннің қоғамдағы рөлін, міндеті мен қызметін бір сауал негізінде анықтай алмаймыз. Тек діннің қоғамдық рөлі мен маңызын мойындауға, оны адамдардың рухани кемелдігіне, ізгілік пен жоғары адамгершілікке тәрбиелеуге қызмет етуге мүмкіндік беруіміз керек.

Сауал қойылғанда мерекелердің мәнінен емес мәдени құндылығына басымдылық берілді. Алайда қуантарлығы аймағымыздағы аталып өтілетін бұл мерекелердің ұлттық бояуы басым. Осы себептен халықтың жаппай қабылдап, жақсы көңіл-күймен қарсы алатын мерекелердің мәдени құндылықтарын жаңартуға талпынысының астарында терең мағынасын зерттеп, әлі де орны мен құнын бағалау қажеттілігі бар.

Келешек ұрпаққа мирас болып табылатын мәдени құндылықтарды сақтау үшін сандық жүйеге көшіргеніміз дұрыс деп ойлайсыз ба?

Келешек ұрпаққа мирас етерлік рухани қазынамыз болып табылатын мәдени құндылықтарды жаңа әдіспен сақтау жүйесіне көшуді 48,4% қолдаса, одан да тұрғындардың қоғамдық-маңызды сапалы ақпарат алу мүмкіндіктерін арттырған дұрыс деп санайтын 37,2% респонденттердің жалпы жауаптарының негізі бір деп қарастыруға болады. Заман талабына сай цифрлық ақпараттандыруды басым көпшілік қолдап тұрған себебі Қызылорда облыстық мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасы берген мәліметтерге сүйенсек, «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында «Электронды архив», «Электронды кітапхана», «Виртуалды музей» ақпараттық жүйелерін қалыптастыру, жетілдіру, азаматтардың тиісті ақпараттармен қамтамасыз ету мақсатында арнайы іс-шаралар әзірленіп, жұмыстар атқарылуда.

Оның ішінде кітаптарды электронды нұсқада оқу, аса құнды сирек кітаптар мен өлкетану құжаттарын сақтау үшін электрондық көшірмесін жасау, жергілікті баспалардан шығатын басылымдарды цифрлы форматқа көшіру, виртуалды анықтама, қашықтықтан пайдаланушыларға электронды құжаттарды жеткізу қызметтері жасалынуы респонденттердің сандық жүйеге көшіргеніміз дұрыс деп қарастыруына өз әсерін тигізуде деп қарастыруға болады.

Сонда ғана дамыған елдердің дабырына еліккен тобырлық мәдениетті емес, заманауи экономика сандық технологияға көшкен күрделі ақпараттық қоғамда ғаламтор мен әлеуметтік желілерді тиімді пайдаланып мәдени құндылықтарымызды сақтап және тасымалдай аламыз.

Сіздің ойыңызша, Сыр өңірінде тәуелсіздік алғаннан кезеңдерден бері мәдени құндылықтар үдерісінің қалыптасуы қалай жүруде?

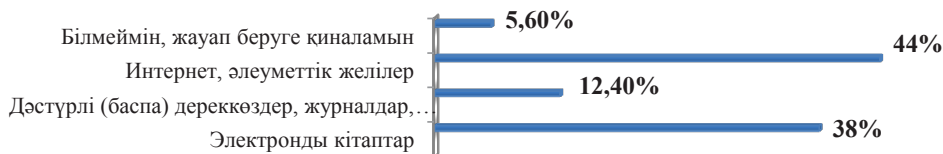
Сыр өңірінде тәуелсіздік алғаннан кезеңдерден бері мәдени құндылықтар үдерісінің қалыптасуы қалай жүруде деген сауалға мәдени құндылықтың іргетасы берік қаланған, ұлттың болашағы бар деп 62% рес-

понденттер сенімділік танытса, мәдени құндылықтар сақталынған, бірақ оның насихатталуы нашар деп 28% респонденттер, мәдени құндылықтар оқшауланған, дербес, жеке қалыптасуда деген 6,8% респонденттер өзіндік сенімсіздіктерін білдіріп, тек нарықтық заманға бейімделген құндылықтар қалыптасуда деген 3,2% респонденттер нарықтық қоғамға бейімделген құндылықтардың белең алғандығын білдірді.

Әрине, Сыр өңіріндегі заманауи мәдени үдерістер көпқырлы және әр алуан. Оны қазіргі таңда дамып келе жатқан өнердің барлық түрлері мен жанрларын қоса, мәдениеттің, ғылымның, білім берудің әр түрлі салаларын қамтитын түбегейлі өзгерістерді, инновациялар мен өзгертулердің кең шеңбері ретінде түсінуге болады. Сонымен қатар Сыр бойындағы қоғамдық мәдени үдерістер елдің облыстық масштабының ұлттық мәдениетімен шектелмейді. Себебі, қазіргі таңдағы Сыр өңіріндегі орын алып отырған алуан түрлі саяси, тарихи, қоғамдық-экономикалық үрдістер мен өзгерістердің арқасында, адамзаттың рухани мұрасының ең таңдаулысын бойға сіңіруге мүмкіндік беретін қолайлы жағдай қалыптасты деп санауымызға болады.

Осы тұрғыда академик Ә.Н. Нысанбаевтың [2006] ортаға салған мына пікірі өте орынды деп ойлаймыз: «Мәдениет пен ғылым саласында либералды-демократиялық қоғам құндылықтарының ықпалы артып отыр. Қазақстан халықтарының дәстүрлі құндылықтары мен өзіндік мәдени мұраттары қатты қысымға ұшырауда, сондықтан олар өздерінің рухани мұраларын сақтап қалуға талпынуы керек. Бірақ, сонымен қатар олар батыс мәдениетінің нормаларымен де өзара әрекеттесіп, өзара толығыуы қажет».

Сіз мәдени құндылықтар туралы ақпарат үшін қандай дереккөзге жиі жүгінесіз?

Тұлға ретінде мәдени құндылықтар туралы ақпарат алу үшін қандай дереккөзге жиі жүгінесіз деген сауалға электронды кітаптар 38% респонденттер, дәстүрлі (баспа) дереккөздер, журналдар, газеттер деп 12,4% респонденттер, интернет, әлеуметтік желілер деп 44% респонденттер, білмеймін, жауап беруге қиналамын деп 5,6% респонденттер жауап берді.

Бұл сауалдың қойылуы рухани дамудың басты нысаны ретінде дереккөздерді пайдалану мөлшерін білу кезекті қисынды құбылыстың бірі. Ол да белгілі бір деңгейде руханияттықтың өлшемін анықтау арнасына енеді.

Қазіргі жастарымыздың компьютерлік технологияны меңгеруі, электронды кітаптар, интернет, әлеуметтік желілерді дереккөз ретінде пайдалануы, интеллектуалды ұлт болып ұйысуға жетелейтін тиімді шарттар десек те,

дәстүрлі баспа дереккөздерді, журналдар, газеттерді оқу деңгейінің төмендеуі бұл бағдарға кедергілер келтіреді. Сондықтан, бұл бағыттың қазіргі ахуалын да орташа деп бағалауға болады. Жаңа технология мен ақпараттандыру кезеңінде жаңа заманға сай ақпаратты пайдалана алу мәдениетін қалыптастыру-уақыт талабы. Ақпараттарды мәдени құндылықтардың даму деңгейін анықтайтын стратегиялық ресурсқа айналдырып, ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, яғни мәлімет өңдеу мен оны тасымалдау ісін атқару өркениетті дамудың қажетті шарты ретінде қарастырсақ, азаматтардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға, ақпараттық сауаттылық пен ақпараттық мәдениеттілікке бейімдей аламыз. Бұл өз кезегінде Сыр өңірінің азаматтарының мәдени құндылықтар туралы ақпарат үшін дереккөздерге сүйенгенде интеллектуалдылық деңгейін арттыруға әсерін тигізеді.

Нәтиже

Жалпы Сыр өңірінің барлық салаларындағы институционалды өзгерістер респонденттердің өмір сүру жағдайындағы мәдени өзгерістерге үздіксіз әсер етіп отыр. Әлеуметтік мобильділік жағдайында олардың мәдени құндылықтық көзқарастары түрлі өзгеріске ұшырап, кедергілерге жолығып жатады. Бұл өзгеріске ең алдымен құндылық жүйесінің құрылымы ұшырайды. Байқағанымыз мәдени құндылықтар азаматтардың кейбіреулерінің санасында жоғары дәрежеге ие болса, кейбірі екінші орынға ысырылып тасталады. Әсіресе, мәдени құндылықтарына әсер ететін жағдайлар ерекше маңызға ие. Ол халықтың ұлттық сана-сезімі мен мәдени бірегейлік аясын кеңейтетін бағыт. Дегенмен Сыр өңірінің жастары мәдени құндылықтарды қазіргі өмірдің ырғағына теңбе-тең нормативтік-құндылық кешенін белсенді және жеткілікті деңгейде тиімді игеруде. Сыр өңірінде отбасылық құндылықтар және ұрпақтан ұрпаққа берілетін мәдени кодтардың берілу бірізділігі сақталынған деуімізге болады.

Сауалнама нәтижесінде оптимистік көңіл-күй, позитивті қабылдау басым, жоғары деңгейдегі оптимизм байқалады деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Осының негізінде жас буынның бүгінгі таңдағы өмір сүріп жатқан жаңа құндылықтар, жаңа идеалдар мен жаңа ұғымдарға да дайын екенін байқадық. Сонымен қатар жастар өздерінің көзқарастары ата-аналарының көзқарастарымен сәйкес келеді деп санайды. Сауалнама барысында жастар арасында толеранттылық пен сенімнің жоғары деңгейде екенін, этникалық, діни, әлеуметтік топтарға өшпенділік көзқараста емес екендігін анықтадық.

Қорытынды

Қандай жағдайда да адамдар үшін өзекті болып қала беретін мәдени құндылықтар әрдайым болған және бола береді. Қоғамның деңгейін анықтайтын рухани және материалдық мәдениет осылардың қатарына жа-

тады. Дегенмен өзіміздің құндылықтарымызды сақтап қала білгендігіміз біздің басты жетістігіміз болғанымен, Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтар объективті жүріп жатқан мәдени даму үдерісінің мән-мағынасы мен бағыт-бағдарын айқындап отырады. Ол адамның қоғамда қалыптасқан адамгершілік, салт-дәстүр, мінез-құлық қағидаларын адамзат жасаған өмірлік құндылықтар мен талғамдарды, рухани байлықтарды бойына сіңіріп, меңгеруді талап етеді. Соның нәтижесінде адам бойында өзінің мінез-құлқын, жасаған іс-әрекетін басқа адамдардың сондай жасаған қылықтарымен салыстыру, соған байланысты баға беру, сөйте келе өзінің кім, қандай екенін түсіну, яғни адамның өзін-өзі танып білу қабілетін жетілдіреді. Адам қоғамнан өз орнын табуға, оған пайда келтіруге тырысады. Дегенмен қоғамдағы мәдени құндылықтарды бағалауды және осы мәдени қоғамды құрушы субъектілердің мәдени қажеттілік тұрғысындағы мүдделерін әлі де тиянақты зерттеулерді қажет етеді. Қоғам ішіндегі осы субъектілердің мүддесін қорғап, оның ішінде пайда болатын қайшылықтарды дер кезінде объективті түрде шешіп отырса, Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтардың даму үдерісін бейбіт жолмен дамыта аламыз. Себебі зерттеу нәтижесінде азаматтардың мінездері мен қабілеттіліктері олардың мәдени ортадан нені қабылдайтындығы және өздері туып өскен тәрбиеленген қоғамның құрылысына байланысты екенін білдік.

Библиография

- Биекенов, К и др. 2012. 'Әлеуметтану'. Алматы, Раритет, 448 б.
- Нысанбаев, Ә. 2017. 'Қазақ философиясы тарихы'. Алматы, 5 том, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 344 б.
- Нысанбаев, Ә. 2006. 'Егемендікке ие болу мен нығаюы жағдайындағы қоғамдық сананың эволюциясы және жаңа құндылықтар жүйесінің қалыптасуы', *Тәуелсіз Қазақстан философиясы*. Астана, Аударма, 544 б
- Нысанбаев, Ә & Құрманғалиева, Ғ. 2009. 'Қазіргі түркі философиясы'. *Әлемдік философиялық мұра*. Алматы, Жазушы, т. 20, 512 б.
- Нысанбаев, Ә. 2006. 'Тәуелсіз Қазақстан философиясы'. Астана, Аударма, т. 20, 544 б.
- Нұрмұратов, С.Е. 2000. 'Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау'. Алматы, ҚР БҒМ Философия және саясаттану институты, 180 б.
- Нысанбаев, А.Н. 2006. 'Сущность глобализации и ее влияние на Республику Казахстан'. *Казахстан в условия глобализации философско-политологический анализ*. Алматы, Компьютерно-издательский центр Института философии и политологии МОН РК, 363 б.

Transliteration

- Biekenov, K and others. 2012. 'Sociologia' [Sociology]. Almaty, Rarity, 448 s.
- Nysanbayev, A. 2017. 'Kazakh filosofija tarygy' [History of Kazakh Philosophy]. Almaty, 5 tom, KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhfhne dintanu instituty, 344 b.
- Nysanbayev, A. 2006. 'Egemengikke iе boly men nygaiy jagdaiyndagy kogamgyk sananyн evolyutsiyasy jane jana kyndylyktar jyiesinin kalyptasyi' [Movement of

Public Consciousness and Formation of new Values in the Conditions of Acquiring and Strengthening Sovereignty], *Tauelsiz Kazakstan filosofijasy*. Astana, Audarma, 544 b.

Nysanbayev, A & Kurmangaliyeva, G. 2009. 'Kazirgi turki filosofijasy' [Modern Turkic Philosophy], *Alemdik filosofijalyk myra*. Almaty, Zhazushy, t. 20, 512 b.

Nysanbayev, A. 2006. 'Tayelsiz Kazakhstan filosofija' [Independent Kazakhstan Philosophy]. Astana, Audarma, t. 20, 544 b.

Nurmuratov, S.E. 2000. 'Ryhani kyndylyktar alemi aleymettik filosofijalyk talday' [The World of Spiritual Values: Social Philosophical Analysis]. KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhfne dintanu instituty, 180 b.

Nysanbayev, A. 2006. 'Shysnost globalizatsiya i ee bleanie na Respybliky Kazakstan [Globalization of Globalization and its Role in the Republic of Kazakhstan], *Kazakstan b yslobie gbalizatsii filosofskogo politisheski analis*. Almaty, Komp'juterno-izdatel'skij centr Instituta filosofii i politologii MON RK, 363 s.

Резюме

Абикенов Ж.О., Ғабитов Т.Х. Анализ культурных ценностей Кызылординского региона

Целью статьи является анализ взглядов жителей Сырдарьинского региона по актуальным вопросам феномена культурных ценностей, их отношения к ценностям разных поколений с точки зрения проведенных социальных исследований. Также был сделан анализ выводов и проведена критическая оценка сложных явлений в этно-социальном пространстве. Исследование ценностей в контексте социологических опросов по культурным особенностям региона имеет большое значение и в научном аспекте, сделан акцент на его особенности, также предприняты определенные шаги в области социальной и философской методологии. Актуальные культурные ценности в Сырдарьинской области имеют особое значение и их культурно-антропологический анализ позволит выявить ведущие тенденции социально-культурных моделей этнического самосознания в модернизирующем Казахстане.

Ключевые слова: Кызылординский регион, общество, культурные ценности, анкета, метод.

Summary

Abikenov Zh.O., Gabitov T.H. Analysis of the Cultural Values of the Kyzylorda Region

The celsius article analyzes the phenomenon of the cultural values of the Syrdaria region in the context of the phenomenon of the phenomenon, which is related to the differentiated values of social phenomena investigated. There are also analyzed the results and presented the critical assessment of ethnicity in the ethno-social space. In the context of the context of social phenomena in the field of cultural self-efficacy, the region has a great deal of importance in the field of science, focusing on the emphasis on the excellence, as well as predetermined predictors of social and philosophical methodology. The original cultural values in the Syr-Darya region have a unique cultural and anthropological analysis of their potential trends in social-cultural models in ethnicity self-actualization in modern Kazakhstan.

Keywords: Kyzylorda Region, Cultural Value, Society, Application Form, Methodology.

Айдын Али-заде (Азербайджан)

КРАСНЫЙ ТЕРРОР В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ДЕЛО «ЗАПАСНОГО ПРАВО-ТРОЦКИСТСКОГО ЦЕНТРА КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ» (1938-56)

Аннотация. В данной статье исследована история одного из следственных дел периода красного террора «запасного право-троцкистского центра контрреволюционной националистической организации» (1938-56 гг.) в Азербайджане. По этому делу было осуждено свыше 300 человек, в том числе члены высшего руководства Азербайджанской ССР и депутаты Верховного Совета СССР. Поэтому это дело было одним из крупнейших дел того периода. Однако впоследствии было доказано, что данное дело было сфабрикованным и все осужденные были реабилитированы. В связи с последовательным изложением событий в статье использовался нарративный метод исследования. Научная новизна работы состоит в том, что это исследование проводится впервые. Основной вывод состоит в том, что данное политическое дело было с самого начала сфабрикованным, а следствие велось незаконными методами. В работе над статьей были исследованы архивные материалы, а также исследования других авторов по теме красного террора в Азербайджане.

Ключевые слова: государственный террор, правотроцкисты, контрреволюция, репрессии, реабилитация, пытки, сталинизм.

Введение

Государственный террор в 1937-38 годов в Азербайджанской ССР был частью общего процесса во всем СССР. Сигналом к массовым репрессиям в Азербайджане можно считать статью Л. Берии «Развезть в прах врагов социализма», опубликованную в газете «Правда» от 19.08.1936 г. Согласно статье, в Азербайджане якобы активно действовали организованные группы троцкистов, а также националистов и других оппозиционных большевикам групп, которые готовили государственный переворот и различного рода диверсии против центральной власти. Поэтому предписывалось начать непримиримую борьбу против всех этих группировок.

После этого, в 1937-38 годах в Азербайджане были проведены массовые аресты, в том числе среди руководства страны. Дело дошло до того, что «с начала лета 1937 г. до осени 1938 г. Азербайджан фактически оказался без управления» [Баберовски 2010, с. 775-776].

В Постановлении Президиума ЦК КПСС от 1 апреля 1954 говорилось, что репрессии в Азербайджане осуществлялись высшим политическим руководством республики во главе с М. Д. Багировым, с целью «истребить полностью руководящий состав партийно-советских работников Азербайджанской ССР».

жана и поставить на руководящие должности своих близких и приближенных работников» [Политбюро и дело Берия 2012, с. 572-576].

«Запасной правотроцкистский центр контрреволюционной националистической организации»

Одним из самых значительных эпизодов политических репрессий в СССР 1938 года стало дело “Антисоветского правотроцкистского блока”, руководителями которого были объявлены Бухарин и Рыков. Согласно судебному отчету по делу “антисоветского правотроцкистского блока”, они ставили своей целью «свержение существующего в СССР социалистического общественного и государственного строя, восстановление в СССР капитализма и власти буржуазии, расчленение СССР и отторжение от него Украины, Белоруссии, Среднеазиатских республик, Грузии, Армении, Азербайджана и Приморья» [Вышинский 1955, с. 485].

**Азербайджанские депутаты на первой сессии Верховного Совета СССР
1-го созыва (палата национальностей), январь 1938 год.
Искендер Алиев первый слева на третьем ряду.**

После суда над Бухариным и Рыковым начались поиски правотроцкистов во всех регионах СССР, что привело к новому витку политических репрессий по всей стране. В Азербайджане также прошли масштабные репрессии по этому делу, которое было названо делом руководителей “Запасного правотроцкистского центра контрреволюционной националистической организации” (ЗПЦКНО), под руководством сразу четырех депутатов Вер-

ховного Совета СССР: первого заместителя председателя Совета Народных Комиссаров Аз. ССР Халила Манафова; народного комиссара внутренней торговли Аз. ССР Ибрагима Асадуллаева; народного комиссара земледелия Аз. ССР Абульфата Мамедова; народного комиссара легкой промышленности Аз. ССР Искендера Алиева [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 289].

По версии следствия, ЗПЦКНО представляла собой союз азербайджанских националистов с правотроцкистами, которыми в деле были представлены в основном все лица других национальностей. Поэтому впоследствии руководителями были названы еще уполномоченный Наркомсвязи СССР по Аз. ССР Ефим Родионов (также депутат ВС СССР) и секретарь Совета Народного Хозяйства Аз. ССР Борис Люборский-Новиков.

Согласно следственному Обвинительному заключению от 31 августа 1940 года, “запасной” эта организация была названа потому, что она была якобы создана после разгрома органами НКВД предыдущего (основного) центра этой организации, которая действовала в 1936-1937 годах; а участники этого дела были в “запасе” на случай этого разгрома и возродили деятельность предыдущей организации [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 285].

Документальные свидетельства позволяют говорить о том, что это дело с самого начала носило заказной характер. Дело в том, что еще 25 ноября 1937 года, секретарь ЦК КП (б) Аз. ССР Мир Джафар Багиров собрать компроматы на депутатов ВС СССР от Азербайджана [На имя Багирова 2016, с. 85]. Это говорит о том, что аресты многих депутатов планировались на самом высшем партийном и государственном уровне и вносились в специальные списки уже давно.

Аресты и ход следствия

Все началось с того, что несколько работников легпрома дали показания в НКВД о том, что в системе легкой промышленности действует антисоветская организация и руководит ею народный комиссар легкой промышленности Аз. ССР Искендер Алиев.

На основании этих показаний 1-го июня 1938 года и.о. начальником 3-го отдела УГБ НКВД Аз. ССР капитаном ГБ Мещеряковым, был выдан ордер на арест Искендера Алиева, который через некоторое время признался во всех выдвинутых против него обвинениях. Далее в том же месяце И. Алиев на допросе “признался”, что еще в нескольких городах Азербайджана имелись ячейки его организации [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 83]. Это же в дальнейшем “подтвердили” другие арестованные члены ЗПЦКНО.

Далее, Искендер Алиев “признался” в том, что во время пребывания на первой сессии Верховного Совета СССР первого созыва 12-17 января 1937 года, в московской гостинице он имел встречу с другими депутатами от Азербайджанской ССР Манафом Халиловым, Абульфатом Мамедовым и Ибрагимом Аса-

дуллаевым, на которой все они “открылись” друг другу, что являются противниками советского режима [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 89]. Таким образом, они создали там организацию, которую якобы возглавил Манаф Халилов.

Точно такие же показания позднее дали А. Мамедов [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 271] и М. Халилов [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 183], которые подтвердили “признания” Алиева о создании некоей организации в номере московской гостиницы «Москва». И. Асадуллаев же, дополнил эти “признания” тем, что в Москве ими было решено установить связи с московскими правотроцкистами. Также он “признался”, что они связывались с бывшим секретарем ЦК КП (б) Украинской ССР Косиором, который также был обвинен в антигосударственной деятельности и приговорен к расстрелу [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 286]. На этом же “гостиничном” собрании было решено установить связь с «правотроцкистами» Бренером (Завторготдела ЦК КП (б) Азербайджана), Кульковым (секретарем БК КП (б) Аз. ССР) и другими [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 285].

Следственное дело № 25910, т. 4.

Таким образом, “контрреволюционная националистическая организация” легкой промышленности, которую “возглавлял” Искендер Алиев, с этого момента становилась частью более крупной организации, созданной на “контрреволюционном собрании” в московской гостинице.

Имена И. Алиева, И. Асадуллаева и А. Мамедов были внесены в «Сталинские списки» [1938] 1-й категории датированные 25 сентября 1938 года. Однако уже в октябре того же года репрессии в СССР стали относительно ослабевать и большинство заключенных больше не расстреливали, а приговаривали к длительным срокам заключения. Видимо по этой причине они расстреляны не были.

Цели и задачи ЗПЦКНО

Цели и задачи ЗПЦКНО, согласно протоколам допросов обвиняемых [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 248] состояли из следующих пунктов:

1. Подготовка вооруженного восстания против советской власти, с целью отторжения Азербайджана из состава СССР;
2. Подготовка терактов против руководства КП (б) Аз. ССР;
3. Установление связи с враждебными с СССР странами;
4. Оказание содействия интервенции мирового фашизма против СССР;
5. Создание параллельных структур власти для прихода к власти после разгрома СССР;
6. Экономический саботаж и вредительство на заводах и предприятиях Азербайджанской ССР с целью ослабления доверия населения к центральной власти;
7. Проведение среди населения пропаганды, с целью дискредитации советской власти;
8. Вербовка новых членов организации.

Далее, следствие “выявило”, что ЗПЦКНО установила связи с контрреволюционными группировками на Узбекистане, Украине и других республиках СССР, а также связывалась с иранской разведкой посредством консульства Ирана в Баку.

В ходе допросов А. Мамедов, как и ранее Искендер Алиев, говорил о том, что члены антисоветской организации выражали свое возмущение тем, что азербайджанцы ущемлены в правах и не являются хозяевами своей страны, так как существует засилье других наций.

Эти показания были «дополнены» Ибрагимом Асадуллаевым. Согласно его показаниям, правотроцкисты, с которыми они связались (к примеру, ответственные партийные работники Аз. ССР Осташко и Квятковский), были согласны, что после свержения советской власти, должны образоваться национальные государства [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 283].

После этого следствие, на основе показаний руководителей ЗПЦКНО, установило имена правотроцкистов, с которыми необходимо было установить контакты. Ими оказались многие ответственные партийные и хозяйственные работники Аз. ССР.

Пытки и избиения заключенных

Все подобные признания были выбиты следствием у арестованных в результате применения против них пыток и избиений. В Записке генерального прокурора СССР Р. А. Руденко в Президиум ЦК КПСС от 15. 03. 1954 г. говорится: «Багиров в период 1937—1938 гг. по существу руководил чекистскими органами, используя их для массового избиения арестованных с целью фальсификации уголовных дел, расправы с неугодными людьми и уничтожения честных партийно-советских кадров». [Дело Берия 2012, с. 428-431].

Один из арестанов Искендер Алиев позднее рассказал на судебном процессе против М. Д. Багирова в 1956 году, как добивались “чистосердечных признаний” от арестованных конкретно в этом деле. «Как следует из показаний И. Алиева, его избивали резиновой дубинкой, заставляли стоять на коленях на осколках стекла. На четвертый день после ареста, его привели в кабинет Наркома внутренних дел, где находился и секретарь ЦК КП (б) Азербайджана Багиров, который, нецензурно бранясь, стал спрашивать Алиева, почему тот не даёт показаний о своей принадлежности к ЗПЦКНО? Поскольку он не признавал себя виновным, пояснил Алиев, Багиров распорядился не давать ему спать. Борщев (бывший заместитель наркома внутренних дел Аз. ССР) подтвердил в суде, что Алиева, Халилова, Мамедова и других избивали» [Смирнов 2014, с. 123-124]. Кроме того, И. Алиев в Объяснительной записке следствию от 20 августа 1940 года назвал своими мучителями следователей НКВД Аз ССР Бабенко и Мещерякова, которые «применив телесные репрессии, заставили его давать показания» [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 279].

Арестантская фотография
Искендера Алиева. 1938 г.

То, что на подследственных оказывалось давление, свидетельствуют даже протоколы официальных допросов. На них им постоянно в угрожающей форме предлагалось “дополнить” свои показания указаниями на все новых и новых “контрреволюционеров”. Ответом же обвиняемых были признания в том, что дескать, они действительно кого-то скрыли. Таким образом, выявлялись все новые и новые имена, в результате чего количество арестованных росло.

Отказ обвиняемых от показаний

«В августе–сентябре 1938 г. началась эпоха перемен в руководстве НКВД, одновременно с которой стал несколько уменьшаться размах репрессий... А в декабре 1938 г. начался короткий период пересмотров дел» [Мельчин С. А. и др.]. Видимо после этого давление на арестованных по делу «контрреволюционной националистической организации» в Азербайджане стало ослабевать. Поэтому они стали отказываться от своих показаний, которые дали ранее. Кроме того, в НКВД Аз. ССР сменилось руководство.

Так, Искендер Алиев на допросе от 14 сентября 1939 года сказал о том, что его прошлые показания о себе являются ложными и вымышленными, так как он дал их под сильнейшим физическим и психологическим воздействием. Поэтому он от них отказывается [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 240].

В Обвинительном заключении от 17 сентября 1939 года упоминается, что от своих прежних признательных показаний отказались и все другие обвиняемые по данному делу. В связи с этим, их дело передали на рассмотрение особого совещания при НКВД [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 250].

Однако эти заявления обвиняемых были отклонены следствием. В новом Обвинительном заключении от 3 августа 1940 года по этому поводу было сказано: «Считаем, что этот отказ не состоятелен и является сознательным с их стороны маневром с целью ввести в заблуждение следственные органы при разборе их дел» [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 288]. Более того, после этого заявления в следственном Постановлении от 8 августа 1940 года следователи обвинили арестантов в том, что они являлись руководителями террористической организации, которая «одним из средств борьбы с Советской властью имела индивидуальный террор против руководителей ВКП (б) и правительства» [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 269].

Обвинения во вредительстве в народном хозяйстве

После того, как подследственные в 1939 году отказались от ранее данных показаний, позиции обвинения заметно ослабли, дело трещало по швам и грозило развалиться. В том же году дело было передано на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР по причине того, что «разбор дела затруднителен в судебном заседании» [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 251]. Позднее, уже 24 апреля 1941 года Военная Коллегия Верховного Суда СССР сочла недостаточно аргументированными обвинения Искендера Алиева и других подследственных, поэтому вернула его дело в НКВД Аз. ССР. Однако закрыть это дело НКВД не могло, так как оно было заказано даже не только высшим руководством Аз. ССР, но и Кремлем [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 297].

Потому, чтобы спасти положение, дальнейшее обвинение было выстроено в основном на обвинении во “вредительстве” в народном хозяйстве и экономическом саботаже. Построить обвинение на “вредительстве” было намного легче, так как все обвиняемые занимали высокие посты в системе народного хозяйства Аз. ССР. А найти недостатки в работе на их предприятиях было достаточно простым делом, так как в любом случае они имеют-ся даже при самом хорошем руководстве. В данном случае эти недостатки были специально выявлены, с целью придать им политическую окраску. С этой целью на предприятия и наркоматы, возглавляемые ранее обвиняемыми, были отправлены комиссии по выявлению сознательных актов “вредительства”, с целью нанести удар советскому режиму. По окончании работы этих комиссий были составлены соответствующие Акты, удобные для обвинения. [Следственное дело 1938-56, т. 4, с. 382].

Окончание следствия и приговор суда

Постановлением от 7 августа 1940 года, дела М. Халилова, И. Асадуллаева, И. Алиева, А. Мамедова были объединены в единое дело, а 31 августа, в соответствии с обвинительным заключением, их дела были отправлены на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР. После этого Искендер Алиев был отправлен в Москву, где содержался в Бутырской тюрьме. Но потом был снова этапирован в Баку.

30 августа 1941 года в Баку состоялся судебный процесс над членами “запасного правотроцкистского центра контрреволюционной националистической организации”. Он был проведен в закрытом судебном заседании Военным трибуналом Закавказского военного округа в выездной сессии под председательством бригавоенюриста Новикова, военных юристов 3 ранга Ветуха и Квирая. Согласно копии Приговора суда №00497:

«Предварительным и судебным следствием установлено, что в 1937-1938 годах органами НКВД была вскрыта и ликвидирована подпольная буржуазно-националистическая повстанческая организация. Однако в Баку остатки членов контрреволюционной организации в лице Халилова, Мамедова, Асадуллаева и Алиева продолжали свою антисоветскую работу. При этом для успеха своей к-р работы Халилов, Мамедов, Асадуллаев и Алиев, будучи в Москве, в январе 1938 года, на нелегальном своем совещании установили связь с правотроцкистской организацией. Практически контрреволюционная деятельность Халилова, Мамедова, Асадуллаева и Алиева выражается в проведении вербовки новых лиц в к-р организацию и, кроме того, Халилов давал установки на вредительство, а Алиев, Асадуллаев и Мамедов, которые на своей отрасли работы, как члены к-р организации, вредительство проводили в жизнь... Подсудимый Родионов в 1936 году был завербован в правотроцкистскую организацию... занимался

вредительством в органах связи. Практически к-р работа Родионова сводилась к вербовке новых членов и проведении вредительства в области связи... Подсудимый Люборский-Новиков был завербован в к-р организацию в 1937 году Мамедовым (осужден), и установил к-р связь с Халиловым» [Следственное дело 1938-56, т. 6, с. 186-188].

Приговором суда Халилов был приговорен к 15, Мамедов, Асадуллаев Алиев и Родионов к 10, Люборский-Новиков к 8 годам заключения в исправительно-трудовых лагерях, с конфискацией имущества. Из них только Люборскому-Новикову было дано право обжаловать приговор в течение 5 суток.

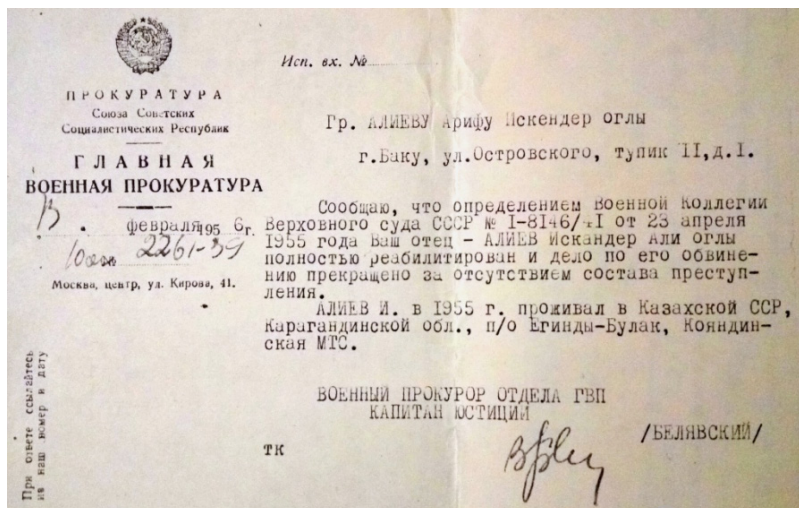
Арестантская жизнь

Искендер Алиев отбывал наказание в исправительно-трудовом лагере (ИТК) в Карагандинской области (Карлаг). Однако даже после окончания срока заключения арестантов на свободу не отпускали [Исмаилов 2010, с. 194-205]. Поэтому он находился в заключении 18 лет, с 1938 по 1956 год.

Известно, что последние годы заключения он был ссыльным и жил в Карагандинской области. В 1953-55 годах работал агрономом-экономистом Кояндынской МТС Кувского района Карагандинской области Казахской ССР.

Что касается других осужденных, то в исправительно-трудовых лагерях погибли Халилов (в 1944 г.), Асадуллаев (в 1946 г.) и Родионов (в 1942 г.). Мамедов вернулся после реабилитации в Баку, но умер год спустя в 1957 году. Только по отношению к Люборскому-Новикову дело было прекращено в 1943 году.

Реабилитация

После смерти Сталина ситуация в СССР стала меняться. Наступало время «хрущевской оттепели». 5 марта 1953 года был отстранен от занима-

емой должности секретарь ЦК КП (б) Мир Джафар Багиров. А в мае 1954 года была создана Центральная комиссия по пересмотру дел осуждённых за «контрреволюционные преступления» во главе с генеральным прокурором СССР Р. А. Руденко, которая вплотную занялась расследованием дел жертв политических репрессий в Азербайджане. Дело руководителей ЗПЦКНО в Азербайджане также было пересмотрено этой комиссией на основе заявления поданного 11.11.1954 г. Искендером Алиевым (письмо от Главной военной прокуратуры СССР И. Алиеву № 326 от 25 апреля 1955 года) и все обвиненные в этом деле были реабилитированы. Согласно копии Определения Военной коллегии Верховного Суда СССР № 18146/41 от 23 апреля 1955 года:

«Проведенным прокуратурой расследованием по жалобам осужденных установлено, что в основу обвинения Халилова, Мамедова, Алиева, Асадуллаева и Родионова положены их личные противоречивые показания на предварительном следствии и показания свидетелей – ранее осужденных по другим делам... Показания осужденным и указанных выше свидетелей были получены органами предварительного следствия путем применения к ним незаконных методов следствия, при этом как осужденные, так и свидетели от своих показаний впоследствии отказались. Других объективных доказательств по делу добыто не было. Обвинительные материалы в отношении осужденных были сфальсифицированы органами предварительного следствия путем применения к осужденным по делу незаконных методов следствия» [Следственное дело 1938-56, т. 6, с. 343-345].

Таким образом, Приговор военного трибунала от 30 августа 1941 года в отношении обвиняемых по этому делу был отменен по вновь открывшимся обстоятельствам и уголовное преследование этих лиц прекращено за отсутствием состава преступления.

Дело ЗПЦКНО в судебном процессе над М.Д. Багировым и его сообщниками

Искендер Алиев был реабилитирован еще в апреле 1955 года. Но в Баку не возвращался. Известно, что в середине февраля 1956 года он все еще находился в Казахстане. Не исключено, что еще тогда Прокуратура СССР готовила его для участия на суде по делу М. Д. Багирова и его сообщников. Возможно, что его более ранний приезд в Баку органы следствия сочли опасным для свидетеля.

Сразу после возвращения в Баку Искендер Алиев был привлечен к судебному процессу над бывшим секретарем ЦК КП (б) М. Д. Багировым, который проходил в апреле 1956 года в Баку. На этом суде дело руководителей ЗПЦКНО было одним из пунктов обвинения М.Д. Багирову и его сообщникам, которое выдвинул против них Генеральный прокурор СССР

Р.А. Руденко. И. Алиев участвовал в этом процессе в качестве пострадавшего от репрессий и свидетеля обвинения.

На судебном процессе над Мир Джафаром Багировым было доказано, что И. Алиев и все другие обвиненные по делу о ЗПЦКНО были арестованы по сфабрикованному обвинению и принуждались к даче ложных показаний лично бывшим секретарем ЦК КП(б) Мир Джафаром Багировым и его сообщниками.

В тексте приговора Военной коллегии ВС СССР от 26 апреля 1956 г. по делу М. Д. Багирова, Т. М. Борщева, Р. А. Маркаряна, Х. И. Григоряна, С. И. Атакишиева и С. Ф. Емельянова говорится: «В 1938 году также по указанию Багирова были арестованы заместитель председателя СНК Азербайджанской ССР Халилов М., нарком земледелия Мамедов А., нарком торговли Асадуллаев И., нарком легкой промышленности Алиев И., уполномоченный наркомата связи Родионов, ответственный работник СНК Азербайджанской ССР Люборский-Новиков Б. Г., в отношении которых сообщники Багирова сфальсифицировали обвинение как на руководителей нового, так называемого “запасного правотроцкистского центра контрреволюционной националистической организации”. После применения к указанным лицам избиений и пыток сообщниками Багирова от них были получены вынужденные ложные показания на большое количество невиновных людей, в результате чего незаконно было арестовано и осуждено к расстрелу или к длительному сроку лишения свободы свыше трехсот руководящих партийных и советских работников, в том числе: 32 секретаря райкомов партии, 28 председателей райисполкомов, 15 наркомов и их заместителей, 66 инженеров, 88 командиров Советской армии и Военно-морского флота, 8 профессоров и другие руководящие работники» [Политбюро и дело Берия 2012, с. 881-892].

Выводы

Таким образом, спустя много лет, дело ЗПЦКНО дошло до своего логического заключения. Люди виновные в развязывании красного террора в Азербайджане были наказаны на судебном процессе и это дело фигурировало в числе основных в их обвинительном приговоре. Это дело имеет свои отличительные особенности от многочисленных процессов периода красного террора в СССР. Многие репрессированные трагически кончали свою жизнь: были расстреляны, либо погибали в исправительно-трудовых лагерях. Еще меньше следственных дел, фигуранты которых не только дожили до своей реабилитации, но и участвовали в судебных процессах над виновными в развязывании государственного террора в СССР.

Начальник Плодоовощторга
Госагропрома И. Алиев
на отдыхе в Сочи после
реабилитации со своим сыном
Арифом. 1958 год.

Именно этим дело руководителей ЗПЦКНО отличается от многих других дел периода красного террора в СССР. Это дело было направлено против руководителей народного хозяйства Аз. ССР и депутатов ВС СССР. Однако, в конце концов, одному из осужденных Искендеру Алиеву удалось не только выжить в суровых условиях Карлага и способствовать реабилитации всех фигурантов этого дела, но и вернуться в Баку после 18-летней арестантской жизни и выступить свидетелем обвинения против бывшего секретаря ЦК КП(б) Аз. ССР М.Д. Багирова и его сообщников, которые были виновны в фабрикации дела ЗПЦКНО и добывали показания незаконными путями, в том числе, путем пыток и избиений арестантов. Таким образом, показания И. Алиева способствовали осуждению М.Д. Багирова и его сообщников.

Интересным представляется также тот факт, что после длительной арестантской жизни Искендер Алиев вернул себе все конфискованное имущество, соединился со своей семьей и снова занял руководящие посты в системе народного хозяйства Азербайджана.

В 1956 году он был назначен на должность начальника Плодоовощторга Госагропрома Азербайджанской ССР, а в 1959 году стал начальником Ювелирторга Азербайджанской ССР. В 1964 году вышел на пенсию. Был пенсионером всесоюзного значения. Умер в Баку 30 января 1972 года.

Таким образом, Искендер Алиев не только сумел пройти все испытания судьбы, но и отомстить своим мучителям, а затем вернуть себе все, что было у него отнято, вплоть до руководящих постов в системе народного хозяйства Азербайджана. Это один из исключительных примеров истории репрессий периода красного террора в СССР. Возможно даже некоторое сравнение этого человека с легендарным героем романа А. Дюма графом Монте-Кристо, который также на долгие годы оказался в заключении, однако потом вернулся, отомстил своим мучителям и вернул свое доброе имя и положение.

Библиография

- Баберовски, Й. 2010. 'Враг есть везде. Сталинизм на Кавказе'. Москва, Российская политическая энциклопедия, 658 с.
- Вышинский, А. 1955. 'Судебные речи'. Москва, Госюриздат, 568 с.
2012. 'Дело Берия. Приговор обжалованию не подлежит'. Москва, МФД, 752 с.
- Исмаилов, Э. 2010. 'Советский государственный терроризм в Азербайджане', *Кавказ и глобализация*, Т. 4, № 1-2.
2016. 'На имя Багирова, за подписью Багирова. Сборник архивных материалов'. Баку, «Ol»npkt, 391 с.
2012. 'Политбюро и дело Берия. Сборник документов'. Москва, Кучково поле, 1188 с.
- Мельчин, С. и др. 'Вводная статья к «сталинским спискам»', [Электронный ресурс]. URL <http://stalin.memo.ru/images/intro.htm>, (дата обращения 01.03.2018).
- 1938-56. 'Следственное дело №25910'. Т. 1-6, подлинник, машинопись. Архив Службы Государственной Безопасности Азербайджанской республики.
- Смирнов, Н. 2014. 'Рапав, Багиров и другие. Антисталинские процессы 1950-х гг'. Москва, АИРО-XXI, 381 с.
- 'Список лиц, подлежащих суду Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 25 сентября 1938 года. Подписал Сталин, Молотов, Каганович, Ворошилов' хв. АП РФ, оп.24, дело 419, лист 167. [Электронный ресурс]. URL <http://stalin.memo.ru/spiski/pg11173.htm>, (дата обращения 01.03.2018).

Transliteration

- Baberovski, J. 2010. 'Vrag est' vezde. Stalinizm na Kavkaze' [The Enemy is Everywhere. Stalinism in the Caucasus]. Moskva, Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 658 s.
- Vyshinskij, A. 1955. 'Sudebnye rechi' [Judicial Speech]. Moskva, Gosjurizdat, 568 s.
2012. 'Delo Berija. Prigovor obzhalovaniju ne podlezhit' [The Beria Case. The Verdict can not be Appealed]. Moskva, MFD, 752 s.
- Ismailov, Je. 2010. 'Sovetskij gosudarstvennyj terrorizm v Azerbajdzhane', *Kavkaz i globalizacija* [Soviet State Terrorism in Azerbaijan], Т. 4, № 1-2.
2016. 'Na imja Bagirova, za podpis'ju Bagirova. Sbornik arhivnyh materialov' [Bagirov's name, Signed by Bagirov. Collection of archival materials]. Baku, «Ol»npkt, 391 s.
2012. 'Politbjuro i delo Berija. Sbornik dokumentov' [The Politburo and the Beria case. Collection of Documents]. Moskva, Kuchkovo pole, 1188 c.
- Mel'chin, S. i dr. 'Vvodnaja stat'ja k «stalinskim spiskam» [Introductory Article to the «Stalinist lists»], [Jelek-tronnyj resurs]. URL <http://stalin.memo.ru/images/intro.htm>, (data obrashhenija 01.03.2018).
- 1938-56. 'Sledstvennoe delo №25910' [Investigative Case №25910]. Т. 1-6, podlinnik, mashinopis'. Arhiv Sluzhby Gosudarstvennoj Bezopasnosti Azerbajdzhanskoj respublikii.
- Smirnov, N. 2014. Rapava, Bagirov i drugie. Antistalinskie processy 1950-h gg. [Rapava, Bagirov and Others. The anti-Stalinist processes of the 1950s]. M: AIRO-XXI, 381 s.

‘Spisok lic, podlezhashhih sudu Voennoj Kollegii Verhovnogo Suda SSSR ot 25 sentjabrja 1938 goda. Podpisal Stalin, Molotov, Kaganovich, Voroshilov’ xThe list of persons subject to the court of the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR of September 25, 1938. Signed by Stalin, Molotov, Kaganovich, Voroshilovъ. AP RF, op.24, delo 419, list 167. [Elektronnyj resurs]. URL <http://stalin.memo.ru/spiski/pg11173.htm>, (data obrashhenija 01.03.2018).

Түйін

Айдын Али-заде. Әзірбайжандағы қызыл террор: «революцияға қарсы ұлтшылдық ұйымның резервтік құқық троцкист орталығының» жағдайы (1938-56)

Бұл мақалада Әзірбайжандағы «Қорғаушы ұлтшылдық ұйымның резервтік оң троцкист орталығы» (1938-56) Қызыл терроры кезеңінің тергеу оқиғаларының бірі зерттелді. Бұл жағдайда 300-ден астам адам сотталды, оның ішінде Әзірбайжан ССР-нің жоғарғы басшылығының мүшелері және КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаттары. Сондықтан бұл оқиға осы кезеңдегі ең үлкен оқиғалардың бірі болды. Соған қарамастан, іс кейіннен дәлелденді, бұл істің жалған және барлық сотталғандар қалпына келтірілді. Мақалада оқиғаларды дәйектілікпен көрсетуге байланысты, зерттеудің повесттік әдісі пайдаланылды. Жұмыстың ғылыми жаңалығы – бұл зерттеу алғаш рет жүргізілуде. Негізгі қорытынды – бұл саяси іс басынан бастап жасалды және тергеу заңсыз әдістермен жүргізілді. Мақалада жұмыс барысында мұрағаттық материалдар зерттелді, сондай-ақ Әзірбайжанда Қызыл террор тақырыбы бойынша басқа авторларды зерттеді.

Түйін сөздер: мемлекеттің терроры, құқық бұзушылық, контрреволюция, репрессия, оналту, азаптау, сталинизм.

Summary

Aydin Alizade. Red Terror in Azerbaijan SSR: The Case of the “Reserve Right-Trotskyite Center of the Counter-Revolutionary Nationalist Organization” (1938-56)

In this article, was investigated the history of one of the investigation cases of the Soviet Red Terror period which was named case of the «reserve right-Trotskyite center of the counterrevolutionary nationalist organization” in Azerbaijan Soviet Socialist Republic” (1938-56). More than 300 people were convicted in this case, including members of the senior leadership of the Azerbaijan SSR and deputies of the Supreme Soviet of the USSR. Therefore, this case was one of the largest cases of that period. However, it was subsequently proved that the case was fabricated and all convicts were rehabilitated. In connection with the sequential presentation of events, in the article was used a narrative method of investigation. The scientific novelty of the work is that this study is being done for the first time. The main conclusion: this political case was fabricated and the investigation was carried out illegally. In the work on the article were used archival materials, as well as studies of other authors on the theme of the Red Terror in Azerbaijan.

Keywords: State Terror, Right-Trotskyists, Counterrevolution, Repression, Rehabilitation, Torture, Stalinism.

Жанат Жанбаева (Алматы, Қазақстан)

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ҰЛТ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада қазіргі Қазақстан Республикасындағы «интеллектуалды ұлт» қалыптастырудың мәселелері қарастырылады. ХХІ ғасыр білім мен интеллект ғасыры болғанын әлемдік өркениеттің одан ары қарай дамып жетілу келбеті жан-жақты дәлелдеуде. Яғни, біз өмір сүріп отырған ғасырда мемлекетіміздің экономикасын, әлеуметтік әлеуетін және саясатын, бір сөзбен айтқанда, болашақ дамуын интеллектуалды адам капиталы айқындайды, сонымен қатар, индустриялық революция жетістіктер нәтижесінде дүниеге келген өндірісті тек қана біліктілігі жетілген жоғарғы интеллектуалды мамандар ғана игере алады. Жаппай жаһандану дәуірі қоғам дамуының жаңа талаптары мен міндеттерін алға тартуда. Сонымен қатар, ғылыми-техникалық жетістіктердің жылдам қарқынмен дамуы қоғамдық сананы өзгертті, жаңа құндылықтар пайда болуда. Білім мен ғылымның қоғаммен байланысы мүлде жаңа арнаға ауысты. Міне, сондықтан ақпарат тасқынына шайылып кетпей, бәсекелестік бәйгесіне ілесу үшін интеллектуалды әлеуетті арттырудың маңызы зор. Дамып жетілу үстіндегі білімге негізделген инновациялық экономика дәуіріндегі интеллектуалды ұлт, капитал теорияларына талдау жасала отырып, қазіргі білім экономикасы мен инновацияның дамуының жоғарғы кезеңі тұрғысынан қарастырылған мақаламызда, интеллектуалды ұлт пен адам капиталы қоғамның дамуының қайнар көзі ретінде талданған.

Түйін сөздер: интеллект, интеллектуалды ұлт, инновация, білім стратегиясы, цифрлық білім.

Кіріспе

Мемлекетіміздің білім жүйесін жетілдіруге арналған стратегиялық құжат ретінде 2010 жылы 1 ақпанда Қазақстанда «Интеллектуалды ұлт - 2020» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен өмірге келген «Интеллектуалды ұлт-2020» жобасының атқарар рөлі маңызды екендігін біз одан кейінгі қабылданған көптеген мемлекеттік құжаттармен Елбасының жолдауларымен таныса отырып көз жеткіздік. Бұл құжаттың негізгі мақсаты – қазақстандықтарды жаңа формацияға тәрбиелеу.

Әдіснама

Мақалада әдіснамалық негізі ретінде, қазіргі адами капитал дамыту саласындағы мемлекеттік саясатқа талдау жасала отырып, монизммен арылған тарихилық пен логикалықты негізге ұстаған, рухани процесстерді

зерттеудің постмодернистік үрдістер бағытында талдау жасалып, заманауи педагогикалық концепсиялардың негізінде қолданбалық маңызы зор гуманитарлық зерттеу жұмыстары қолданылды.

Негізгі бөлім

«Қазақстанды бәсекелестікке қабілетті адам капиталына бай елге айналдыру», деген еді Елбасы. Жобаның басымдықтары ретінде негізгі үш бағыт айқындалады. Бұл мемлекеттік бағдарлама үш басым бағыт негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Бірінші басым бағыты – білім беру жүйесінің инновациялық дамуы. Қазіргі таңда жастар тек білім алып қана қоймай, олардың өздігімен ізденуіне бағыттау қажет. Бүгінгі білім алудағы басты құндылықтар шығармашылық ой, алған білімді қорыта білу, технологиялар мен инновациялар болып табылады. Ол үшін жаңа әдістер, оқытудың ұтымды түрлері, ізденімпаз мамандар керек. Бұл жобаны жүзеге асырудың екінші басым бағыты – ақпараттық революция болуы тиіс. Атап айтқанда, ақпараттық технологиялар паркі базасында жетекші жоғары оқу орындары мен шет елдік беделді мамандарды қатыстыра отырып аймақтық университет ашу. Жобаның үшінші басым бағыты жастарды рухани құндылықтар негізінде тәрбиелеу ісіне ерекше мән беру. Бұл жерде жаһандану үдерістерін назарға ала отырып, жас буынның рухани тәрбиесіне, ұлттық-мәдени құндылықтарымызды нығайтуға көңіл бөлу керек [Наурызбай, 2013].

Интеллект (лат. *Intellectus* — таным, ұғыну, аңдау) – жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті. Ақыл-ой сезімі адамның таным әрекетімен байланысты. Интеллект – ақпаратты мақсатты бағытта қайта өңдеуге, реттеуге, оқуға қабілеттіліктің күрделі жүйелерінің танымдық іс-әрекеті делінген осы құжатта [Биекенов, Садырова, 2007.]. Яғни, ол, интеллектуалды – қоғамдағы жаңа ғылыми техникалық прогрестің даму жүйесі. Интеллектуалдық – адамның табиғатына бітетін ақыл-ой, парасат, тәжірибе жинақтау арқылы жетілдіруі, оны әлеуметтік тұлға өзін және қоғамды дамыту үшін жаңа жағдайларға сай икемді қолдана алу қабілеті болып табылады. Сондай-ақ, интеллектуалды ұлттың рухани байлығы тұлғаның жан-жақты және сапалы қалыптасуына ықпал етеді, қоғамдық және ұлттық сананың дамуына өзіндік мағына береді. Интеллектуалды ұлт капиталының өзегін азаматтардың сауаттылығы, білімділігі, қоғамдағы гуманизм ұстанымдарының басымдығы құрайды және үдерістердің аталмыш философиялық тұрғыдан сараптаулардан өткізіліп тұруының маңызы зор. Яғни, интеллектуалды ұлт қалыптастыру – интеллектуалды деңгейде қоғамдық бағдары, концепттері қалыптасқан қоғамның әлеуметтік белсенді отан сүйгіш азаматын қалыптастырудағы әдістің бір түрі болып табылады.

Ең алдымен, қазіргі жаһандану үрдісіне байланысты әлемде ақпараттық-коммуникациялық технология негізінде: технологиялық, қаржылық, экономикалық, әлеуметтік-саяси және мәдени интеграциялық үдерістің дамуы білім беру саласының дамуында жаңа инновациялық көзқарастың қалыптасуына ерекше мән беруде. Сондықтан білім өндірісі бір жағынан, елді әлемдік интеграцияға үйлестіруші факторға айналса, екінші жағынан, білім беру жүйесі мәдениетіміздің ұлттық болмысы мен ерекшелігін жоғалтып алмаудың темір қазығы және интеллектуалды ұлтты қалыптастырудың негізгі алаңы болуы тиіс. Бұл мәселенің айқындаушы факторының бірі – елдің білім беру саласындағы инновациялық үдеріс. Сондықтан білім беру саласының басым міндеттерінің қатарына: азаматтың бойында тұрақты ішкі патриоттық гуманистік позицияны, еліме қажетпін, өз елімнің иесімін, өз тағырыма өзім жауаптымын, өз күш-жігерімді іске асыруға мүмкіндігім бар дейтін өзіндік сананы қалыптастыруды жатқызуға болады. Оны жемісті іске асыру басым жағдайда білікті мамандармен қамтамасыз етумен тікелей байланысты, өйткені ел экономикасының бәсекеге қабілет әлеуетін тиімді жолмен көтерудің негізгі жолы – интеллектуалдық ресурсты жетілдіру. Білім беру ел экономикасын дамытудың қуатты факторы ретінде мойындалып, мемлекетіміздің сапалы жаңа инновациялық технологиялық белеске көтерілуіне мүмкіндік туғызады. Сайып келгенде елімізде «интеллектуалды ұлт» мемлекеттік концепциясы дүниеге келді.

Интеллектуалды ұлт – зияткерлік тұрғыдан бүкіл мәдени-аксиологиялық қасиеттерді меңгерген, өзінің ғылыми-мәдени білімі мен білігін, барлық біліктілігін әлеуетін еркін тарату қуатына ие, бәсекеге қабілетті ұлт. Ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамыту мен қалыптастыру мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық өркендеуінің және саяси дамуының тиімді факторы болып табылады. Интеллектуалды Қазақстанды қалыптастыру жастардың өз болашағына өздері жол сала білуі деген сөз. Интеллектуалды ұлтты қалыптастыруда біздің міндетіміз интеллектуалды тұлғаны қалыптастыру. Қазіргі негізгі әлемдік орталықтармен саясаттағы, экономикадағы, әскери күш, мәдени-ақпараттық ықпал тұрғысындағы бәсекелестік те ең алдымен, адами ресурстың интеллектуалдық әлеуетін үдемелі жетілдіруді талап етеді. Интеллектуалды тұлға – өмірдің кез келген ағымында пікірлесе алатын, жаңашыл-шығармашылық тұрғыда өзіндік білім алуға дайын, интеллектуалды қабілеті дамыған тұлға. Қазіргі әлемде дамыған мемлекет – ол өз адамдарының интеллектуалдық мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілетінің іске асырылуына жағдай жасайтын және оны қоғамға қызмет еттіре білетін ел. Интеллектуалды ұлт – білімді жастар. Жаңа бастамалар, жаңа идеялар, жаңа жобаларға қабілетті жас ұрпақ. «Интеллектуалды ұлтты» қалыптастыру – білім беру жүйесіндегі ұлттық жоба деп түсінуге негіз бар. Сондықтан білімдегі мұндай бағдар қазіргі таңда білім берудің Мемлекеттік кәсіптік стандарттары мен үкіметтің

стратегиялық концепцияларының өзекті мәселелерінің қатарына еніп, арнайы мемлекеттік бағдарламалар жасалуда.

2010 жылы 7 желтоқсанда Қазақстан Президенті “Назарбаев университетінде” оқыған дәрісінде бүгінгі күні біздің еліміз үшін халықаралық деңгейдегі мамандар даярлайтын ғылым мен білім индустриясы қажет екенін мәлімдеді. Сонымен бірге, Президент: «... Бүкіл еліміз бойынша жаратылыстану-математика циклі пәндерін тереңдетіп оқытатын дарынды балаларға арналған болашақтың 20 Интеллектуалды мектептерін ашу бағдарламасы жүзеге асырылуда. ...ЮНЕСКО мәліметтеріне қарағанда, 2009 жылы Қазақстан білім беруді дамыту индексі бойынша әлемнің 129 мемлекетінің ішінде 1 орын алды» деп, атап көрсетті [Назарбаев, 2012].

Интеллектуалды ұлт пен бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастырудың маңызды міндеттерін жүзеге асыруда мемлекеттік бағдарламалар мен ел дамуының стратегиялық жоспары шешуші рөл атқаруы тиіс. Мұндай негізгі бағдарламалық құжаттарға: «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары» (Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы №922 Жарлығымен бекітілген), «Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» (Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы №958 Жарлығымен бекітілген) жатады. “Қазақстан – 2030” Стратегиялық бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары жасалды. Бұл жоспар бойынша келесі онжылдықтағы еліміздің дамуының басым бағыттары мен стратегиялық мақсаттары айқындалды:

1) дағдарыстан кейінгі дамуға дайындық;

2) инфрақұрылымды индустрияландыру мен дамыту арқылы әртараптандыруды жеделдету есебінен экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету;

3) болашаққа салынған инвестициялар – орнықты экономикалық өсуге, қазақстандықтардың өркендеуі мен әлеуметтік әл-ауқатына қол жеткізу үшін адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

4) халықты сапалы әлеуметтік және тұрғын үй-коммуналдық қызметтермен қамтамасыз ету;

5) ұлтаралық келісімді, қауіпсіздікті, халықаралық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз ету [Назарбаев, 2016]. Ал еліміздің индустриалды-инновациялық дамуына арналған мемлекеттік бағдарламалар ұлттық модернизацияны, яғни ұлттың бәсекеге қабілеттілігі мен интеллектуалдық мүмкіндіктерін жаңа сапалық деңгейге көтеруді қамтамасыз етеді.

Бүгінгі экономика интеллектуалды еңбекке негізделген экономика болып табылады. Ал интеллектуалды еңбектің қозғаушы күші – жастар. Интеллектуалды ұлт қалыптастырудың негізін де ақпарат заманында өзіне

қажетті дүниеге тез қол жеткізе алатын, коммуникативті, ізденгіш те тапқыр жастар екені анық. Қазіргі кездегі білім беру жүйесінің ендігі бір міндеті – жастардың білім алып қана қоймай, алған білімін үздіксіз дамытып, оны бойына сіңіріп, тәрбиелі, әдепті, бір сөзбен айтқанда, интеллектуалды-үйлесімді болуын қамтамасыз ету. Яғни, жаңа көзқарас ұлтты ойлануға, ойлауға үйрету арқылы қалыптан тыс көкжиекке көз жіберуге тәрбиелеу, білімді өз бетінше зерделеу, технологиялар мен инновациялардағы жаңалықтарды жүзеге асыра білу бейімділігімен бағаланады. Сондықтан да, соңғы кездері білім беру жүйесінде бұрынғыдай монологтан гөрі диалог әдісі қолданылуда, осы әдіс өзінің тиімділігін дәлелдеу үстінде. Өйткені, пікір талас интеллектуалдық тұрғыда жастардың қызығушылығын білім қорын талап ете отырып, жүйелеп сөйлеуге дәлелдеуге және де ой қорытындысын жасай алуға, сынайы ойлауға үйретеді, қарсыласына құрметпен қарауға дағдыландырады. Пікір-сайыс – философиялық, психологиялық ғылым, шешендік өнер мен жаңа оқыту, IT-технологиялар, жаңа технологиясы болып табылады. Жастардың көпшілік алдында өз пікірін айтуға үйретіп қана қоймайды, талқылауға ұсынылып отырған мәселеге сыни тұрғыдан қарауға итермелейді.

Интеллектуалды ұлт қалыптастырудың кейбір мәселелері жалпы білім беретін және арнайы оқу пәндерін оқытуды ақпараттандырудың теориясымен әдістемесі мәселелерін қамтиды; екінші жағынан ақпараттық және коммуникациялық технология құралдарын тиімді қолдануды бағдарламалық-техникалық және оқу әдістемелік мәліметтер базалары мен интеллектуалдық оқыту жүйелерін пәндік толықтыру, ғылыми-педогогикалық мазмұн жасау және білім беру мекемелерінің бірлескен ақпараттық жүйелері мен желілерін, білім беру жүйелерінің таратылған ақпараттық ресурстарын толықтыру, оқыту нәтижесін бағалауды, білім беруді ұйымдық басқаруды, ақпараттық әдістемелік қамтамасыз етуді автоматтандыру мәселелері жетіп артылады. Бұл мәселелер тізбесі, біріншіден, жартылай функционалдық және интегралдық сипатта, екіншіден жүйелі, ал олар басқа да бір қатар ғылымдардың мүмкіндігін пайдаланғанда шешімін табады. Осындай интеллектуалды ұлт қалыптастырудың кейбір мәселелерін жан-жақты, толық дамуының перспективасын қамтамасыз етеді және болашақ кәсіби іс-әрекетке, әлеуметтік өмірге деген дайындығын күшейтеді.

Бұл орайда Елбасы 2012 жылғы халыққа Жолдауында Қазақстанда адами капиталдың сапалы өсуін атай келіп: «Оқу жүйесін модернизациялау барысында келесі іс-шараларды жүзеге асыру маңызды. Біріншіден, оқу процесіне заманауи әдістер мен технологияларды енгізу» [Назарбаев, 2012], – деп көрсетті. Бүгінгі білім беру мекемелерінің қай деңгейін алсақ та негізгі мәселенің бірі – ол білім беру мен тәрбиенің мазмұнын, технологиясын, оқыту мен тәрбиенің әдістері мен құралдарын өзгерту, жаңа бағдарламаны

игеру амалдарын, ойлау стилін, оларға диагностика жасау, білім беру нәтижесін бағалау және оны бақылау, білім беруші мен білім алушының қарым-қатынасын жаңашылдық негізде қайта қарау мәселесі. Сондықтан, инновациялық оқытудың келесі сипатын айтуға болады: оқыту іздемпаздық сипат алады; оқыту моделінің жастардың шығармашылық, креативті, сыни ойлау қабілетін дамытуға бағытталуы; білім алушылардың өзін-өзі тануына, сезінуіне және өзіндік тәрбиесіне жағдай жасау. Оқытушының инновациялық технологиясына, әдетте білім беруші мен білім алушы арасындағы өзара ықпалдастық ұжымдық технология, оқытудың ұжымдық жүйесі, ойын технологиясы (рөлдік, деловых), деңгейлік дифференциациялау технологиясы, ақпаратты-коммуникативтік технология, проблемалық және жобалық оқыту, ізденістік міндеттерді шешу технологиясы, модульдік оқыту, дискуссия жасау, сыни ойлауды дамыту технологиясы, құрылымдық-логикалық (оқу процесін кезеңдеп ұйымдастыру), интегративті, тренингтік, сұхбаттық, «портфолио», интерактивті және қашықтан оқыту, жеке білімдік траектория, жаһандық ақпараттық желіде оқыту технологиясын жатқызуға болады.

Елбасымыз Қазақстан халқына ұсынып отырған биылғы Жолдауының «Адами капитал – жаңғыру негізі» жетінші бағытында білім беру саласының мәселелеріне ерекше тоқталған. Жоғары білімді, өз кәсібінің шебер мамандарын даярлау мәселесі қашанда өзекті екені белгілі. Кез келген мемлекеттің дамуында маңызды рөл атқаратын кәсіби мамандықтар орны қай уақытта да ерекше аталып келеді. Елбасы «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан да сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет өте ауыр» деп мұғалім рөлін жоғары бағалаған болатын. Болашақ мамандарды даярлайтын оқу орындарын, ол жердегі білім беретін оқытушыларды қолдау ел болашағына жасалынатын алтын қор деп білемін. Бүгінгі ұстаздардың ең басты мақсаты - білімді шыңдау, ағылшын тілін меңгеру. Елбасымыз 2018 жылдағы Жолдауын да елімізде білім беру саласын дамытудың жаңа міндеттерін нақты белгілеп берді. Осы міндетті іске асыру білім беру саласы қызметкерлері мен ұстаздарға, білім алып жүрген біздерге үлкен жауапкершілік жүктейді. Сонымен қатар, қазір техникалық мамандықтардың, ғылым мен инновацияның күні туған заман. Ерінбей еңбек еткен, талмай ғылым іздеген, жалықпай техника меңгерген адам озады. Тұрмысы жақсы, абыройы асқақ болады. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші, әр азамат Елбасы тапсырмаларын орындау да өзіндік үлестерін қосқаны абзал.

Білім экономикасының дамуы мен қалыптасуының негізгі факторы адам капиталы болып табылады. Адам капиталы дамыған мемлекеттерде жаңа технологиялар жасауда, өндірістің дамуында, олардың тиімділігін арттыруда, ғылым, мәдениет, денсаулық сақтау, қауіпсіздік, әлеуметтік салалардың

дамуында басты өндірістік факторға айналды. Адам капиталын зерттеу тек ХХ ғасырдың ортасында ғана жүзеге аса бастады. Тек осы уақытта ғана «адам капиталы» теориясын жасауға алғы шарттар туады. «Адам капиталы» теориясының методологиялық негізі мен басты бағыттарын Г. Беккер, У. Боуэн, Э. Дженисон, Т. Шульц сияқты экономистер қалыптастырды. ХХ ғасырдың соңында «адам капиталы теориясы» экономика бойынша 1979 жылы Теодор В. Шульцқа, 1992 жылы Гэри Беккерге берілген Нобель сыйлығы арқылы өзін мойындатты. Ғылыми-техникалық революция дәуірінде экономикалық өсудің факторы тікелей жұмысшының өзі болып табылады. «Адам капиталы» – табиғи ресурстар мен жиналған байлықтан маңыздырақ өте бағалы ресурс. Зауыттар, құрал – жабдықтар және өндірістік қосалқылар емес, дәл адам капиталы бәсекеге қабілеттіліктің, экономикалық өсу мен тиімділіктің негізі болып табылады [Маличенко, 2017]. «Адам капиталы» ұғымын қолдану әлеуметтік институттардың рөлін түсінуге, әлеуметтік параметрлерін анықтап қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік фактордың нарықтық экономикаға тигізетін әсеріне экономикалық талдау жүргізуге мүмкіндік береді. «Адам капиталы» ұғымы қоғамдық өндірістің категориясы ретінде анықтамаға ие болады: «адам капиталы – бұл жүйелі құрылымдық – функционалдық ұйымға ие қоғамдық өндірістің күрделі категориясы» [Рогова, 2003].

Қорытынды

Сонымен, осы мақала да көрсетілген мәселелерді шешудің мемлекеттік басты құжаттарының бірі Жолдауда адами капиталды жетілдіру қажеттіктері ең алдымен, интеллектуалды, білім мәселесіне үлкен мән беріледі. Білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды, дамытуды жеделдету қажеттігін баса айтады. Адами капитал нені құрайды? Ол – шеберліктер мен дағдылар, кәсіптік білім мен тәжірибе. Бұлардың бәрі адамға іздену, талаптану, арқылы келеді. Біз жастарымыздың алаңсыз білім алуына жағдай жасауға тиіспіз. Сонда біздің мықты адами капиталымыз қалыптасады. Осыған орай, адам капиталын дамыту стратегиялық тұрғыдан маңызды міндет болып саналады. Яғни, адами капиталдың сапасын арттыру – мемлекет дамуын қамтамасыз етудің негізгі алғышарты. Бұл мәселені шешу жолында білім беру жүйесін одан әрі жаңғырту жөнінде кешенді шаралар көзделген. Бұл Жолдауда білім қоғамын дамытуға арналған құндылықтар қатарында барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құру, инновациялық, заманауи техникалық тұрғыдан қолдау көрсету, цифрлық білім беру ресурстарын дамыту, өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту, бағдарламалардың бірыңғай стандарттарын енгізу, орта білім беру саласында жаңартылған мазмұнға көшу, педагогтарды оқыту және олардың

біліктілігін арттыру жолдарын қайта қарау, білім берудің барлық деңгейінде математика және жаратылыстану ғылымдарын оқыту сапасын күшейту, латын әліпбиіне көшу міндеттерін нақтылады және IT-технологиялар салаларын зерттеу ісінде басымдық беретін жоғары оқу орны ғылымын дамыту, қолданбалы ғылыми-зерттеулерді ағылшын тіліне біртіндеп көшіруді жүзеге асыру талап етіліп отыр. Осы бағыттарда біз қызмет істейтін Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде жоғарғы талапты жүзеге асыру барысында магистранттар мен PhD докторанттарды дайындауда оқу процессінің 25 пайызы ағылшын тілінде жүргізілуде.

Библиография

Биекенов, К. & Садырова, М. 2007. ‘Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі’. Алматы, Сөздік-Словарь, 344 бет.

Маличенко, И. 2017. ‘Институциональные условия и предпосылки становления’ ‘экономики знаний’ в постиндустриальном обществе. [Электронды ресурс] URL <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=26&page=17> (Қаралған күні 15.09.17)

Наурызбай, Ж. 2013. ‘Ұлттық тәрбие мәдениетті тұлғаны қалыптастыру негізі’ *Жоғары оқу орындарында болашақ маман тұлғасының зияткерлік әлеуетін дамыту мәселелері, ізденістер, болашағы атты республикалық ғылыми практикалық семинар материалдары*. Алматы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Ұлағат, 23 сәуір, 7-10 бет.

Назарбаев, Н. 2012. ‘Инновационная индустрия науки и знаний стратегический ресурс Казахстана в XXI веке’. [Электронды ресурс] URL <http://www.akorda.kz> (Қаралған күні 15.12.17).

Назарбаев, Н. 2016. ‘Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы’ [Электронды ресурс] URL <http://online.zakon.kz> (Қаралған күні 02.01.18)

Назарбаев, Н. 2012. ‘Қазақстан Республикасы Президенті Ұлт Көшбасшысы Қазақстан халқына Жолдауы’. Астана, 27 қаңтар. 12 б.

Рогова, А. 2003. ‘Экономика знаний’. В мире науки, № 10, 3 б.

Transliteration

Biekenov, K. & Sadyrova, M. 2007. ‘Áleýmettanýdyń túsindirme sózdigi’. [Sociological explanatory dictionary]. Almaty, Sózdik-Slovar, 344 bet.

Malichenko, I. 2017. ‘Instítýtsionalnye ýsloviya i predposylki stanovleniya ‘ekonomiki znaniy’ v postindýstrialnom obestve’ [Institutional Conditions and Prerequisites of Formation of “Economy of Knowledge” in Post-Industrial Society]. [Elektronny resýrs] URL <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=26&page=17> (Qaralǵan kúni 15.09.17).

Naýryzbai, J. 2013. ‘Ultytq tárbie mádenietti tulǵany qalyptastyry negizi’ *Jogary oqy oryndarynda bolashaq mamam tulǵasynyn zuatkerlik áleyetin damytý máseleler, izdenister, bolashagy atty respýblikalyq ǵylymi praktikalyy seminar materialdary* [Development of Intellectual Potential of a Future Professional in Higher Education Institutions: Problems, Prospects, Prospects]. Almaty, Abai atyndaǵy QazUPÝ, Ulaǵat, 23 sáyir, 7-10 bet.

Nazarbaev, N. 2012. 'Innovatsionnaia indýstriia naýkı ı znanıı strategicheskii resýrs Kazahstana v HHI veke' [The Innovative Industry of Science and Knowledge – a Strategic Resource of Kazakhstan in the XXI Century]. [Elektrondy resýrs] URL <http://www.akorda.kz> (Qaralǵan kúni 15.12.17)

Nazarbaev, N. 2016. 'Qazaqstan Respýblikasynda bilim berýdi jáne ǵylymdy damytýdyń 2016-2019 jyldarǵa arnalǵan memlekettik baǵdarlamasy' [State Program of Education and Science Development in the Republic of Kazakhstan for 2016 - 2019]. [Elektrondy resýrs] URL [http://http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) (Qaralǵan kúni 02.01.18)

Nazarbaev, N. 2012. 'Qazaqstan Respýblikasy Prezidenti Ult Kóshbasshysy N.Á.Nazarbaevtyń Qazaqstan halqyna Joldaýy' [The Address of the President of the Republic of Kazakhstan 2012. the Leader of the Nation of N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan]. Astana, 27 qańtar, 12 b.

Rogova, A. 2003. 'Ekonomika znanıı' [Economy of Knowledge]. *V mire naýkı*. №10, с. 3.

Резюме

Жанбаева Ж. Некоторые проблемы формирования интеллектуальной нации

В статье рассматриваются вопросы формирования интеллектуальной нации в современном Казахстане. XXI век – это век знаний и интеллекта. Именно интеллектуальный капитал нации становится важнейшим фактором экономического роста страны, а также основой ее устойчивого социального и политического развития. Задачи промышленной революции могут быть достигнуты исключительно высококвалифицированными специалистами. В то же время быстрое развитие научно-технических достижений изменило общественное сознание, появились новые ценности. Связь образования и науки с обществом полностью перешла на новый уровень. По этой причине наращивание интеллектуального потенциала определяет конкурентоспособность как граждан, так и в целом страны.

Ключевые слова: интеллект, интеллектуальная нация, инновации, образовательная стратегия, цифровое образование.

Summary

Zhanbayeva Zh. Some Problems of Formation of the Intellectual Nation

In article are considered questions of formation of the intellectual nation in modern Kazakhstan. The 21st century is a century of knowledge and intelligence. Intellectual capital of the nation becomes the most important factor of economic growth of the country and also a basis of her sustainable social and political development. Problems of industrial revolution can be reached by exclusively highly qualified specialists. At the same time fast development of scientific and technical achievements has changed public consciousness, new values have appeared. Communication of science and education with society has completely moved to a new level. Accumulation of intellectual potential determines competitiveness by this reason both citizens, and in general the countries.

Keywords: Intelligence, Intellectual Nation, Innovations, Educational Strategy, Digital Education.

Раушан Сартаева (Алматы, Казахстан)

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В ЭПОХУ «ИНДУСТРИИ 4.0»
И НОВОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ.
ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД»**

Аннотация. В статье утверждается, что конституирующей особенностью современной эпохи является переход мирового мега-социума на новый уровень цивилизационного развития – «Индустрию-4.0», которая формируется на базе «сингулярных» технологий, представляющих собой синтез high-tech- и high-hume – технологий, связанных с воздействием на живое человеческое сознание. От того, кто и как воспользуется этими технологиями и в каких целях, будет зависеть наше общее будущее. В таких условиях огромное значение приобретает качество человеческого капитала как сложной социокультурной целостности и, в первую очередь, его духовная составляющая. Духовная модернизация, основанная на новом понимании духовности как практической необходимости, должна стать конституирующим типом модернизации.

Ключевые слова: информационно-технологический уклад; информационно-цифровая монополия; человеческий капитал; сингулярные технологии; технологические коннотации; модернизация; духовная модернизация; духовность.

Введение

Как отмечают многие исследователи (философы, политологи, культурологи и т.д.) важнейшей конституирующей особенностью современного этапа мирового цивилизационного развития является переход к новому уровню – «Индустрии-4.0». Этот уровень развития формируется на базе Четвертой промышленной революции, основанной на «сингулярных» технологиях, представляющих собой синтез так называемых high-tech и high-hume-технологий и связанных, в первую очередь, с воздействием на живое человеческое сознание.

Президент Всемирного экономического форума в Давосе К. Шваб в своей недавней, но уже достаточно известной книге «Четвертая промышленная революция» (2016) писал: «Формирование четвертой промышленной революции как имеющей творческое начало, ориентированное на человека, а не как дегуманизирующей и обезличивающей силы, – это задача, которая не подвластна одному человеку, отрасли, региону или культуре. Фундаментальный и глобальный характер данной революции означает, что она станет неотъемлемой частью всех стран, экономических систем, отраслей и людей» [Шваб 2016, 9].

Невозможно не согласиться с этим тезисом. Но от того, в чьих руках окажутся упомянутые выше «сингулярные» технологии, будет зависеть характер Четвертой промышленной революции: станет ли она «творческим началом,

ориентированным на человека» или «дегуманизирующей силой» [Шваб 2016, 9]. Более того, от этого будет зависеть сценарий будущего человеческого общества. Соответственно, возрастает роль качества человеческого капитала, в структуре которого важнейшее значение приобретает духовная составляющая.

Методология

Методология данного исследования, в целом, соответствует современным тенденциям формирования так называемой интегральной философии и интегральной методологии в науке и включает как принципы и методы философской рефлексии, так и общенаучную методологию, методологию междисциплинарного уровня. Такой интегральный подход к методологии исследования позволяет преодолевать, с одной стороны, соблазны методологического нормативизма, с другой стороны, – соблазны «антиметодологической» идеологии постмодернизма. Кроме того, такой подход позволяет преодолевать существующую предметную точку зрения и создает возможность построения новых понятий и методов, концепций. Что касается философской методологии исследования, то в ее состав входят, прежде всего, следующие базовые (универсальные) принципы и методы: единство исторического и логического, восхождение от абстрактного к конкретному, принципы развития, целостности и конкретности, системности, дополнительности, историзма и т.д.

Кроме того, в качестве базового подхода исследования используется междисциплинарный системный подход, а в контексте политологических исследований – системный подход (система действия) Толкотта Парсонса, в котором общество рассматривается как сложная система, состоящая из относительно самостоятельных подсистем – экономической, политической, духовной и так называемой интегративной (государство) [Толкотт Парсонс 1998]. Системный подход, ориентированный на раскрытие целостности объекта, нацеленный на выявление его множественных и многообразных типов связей (как внутри, так и вне его), позволяет построить общую картину объекта или события. Это положение (системная целостность объектов) очень важно в контексте предмета данного исследования – особенностей качества человеческого капитала как сложной социокультурной целостности, как сложного социокультурного феномена в эпоху «Индустрии – 4.0».

Об особенностях формирующегося современного информационно-технологического пространства

В пространстве современной мировой культурно-цивилизационной системы формируется новая социокультурная реальность. Процессы глобализации происходят в определенном социокультурном пространстве, представляющем собой единство социального и культурного, то есть происходящие

в современном социокультурном пространстве изменения охватывают, соответственно, и общество, и культуру. Развитие современного общества в направлении информационного общества вызвало поток глубочайших трансформаций мира культуры, который представляет собой сегодня динамично развивающееся информационно-коммуникативное пространство.

Информация (наряду со знанием) становится мощнейшим ресурсом в развитии современного общества. Информация сегодня становится мощнейшим средством манипулирования общественным сознанием, наряду с таким средством передачи информации, как интернет, который многие, возможно, отчасти справедливо считают способом демократизации мира. В известной книге Э. Кассе «Третья мировая психотронная война. Она уже началась...» (2006) отмечается, что «...средства массовой информации в пору переименовывать в средства массовой манипуляции» [Кассе Этьен 2007, 167].

Кроме того, информация становится мощнейшим средством давления на государства. Одним из главных факторов современного цивилизационного развития, размывающих суверенитет национальных государств, является информационно-культурная экспансия, используемая в качестве средства политического давления. Непрерывно и целенаправленно создается единое мировое информационное пространство, в котором главным актором выступают США. Как признают многие политики, исследователи, «информация наравне с финансами и интеллектуальным капиталом становится важнейшим ресурсом политического давления» [Луценко 2006, 194]. А главным «пользователем» этого ресурса являются США. Информационные потоки в созданных для них условиях «прозрачных границ» способствуют экспансии стандартизированных западных культурных ценностей и смыслов. Ведущая роль здесь, конечно, отводится интернету. Кстати, 3 июня 2011 года ООН объявила право на свободный доступ к интернету одним из базовых прав человека.

Сверхсложные процессы, происходящие в современной социокультурной реальности, могут быть адекватно поняты, как отмечают многие исследователи, только с учетом особенностей новой информационной культуры, формирующейся на базе новых форм коммуникации [Касумова 2011]. Специфика коммуникативного пространства, в котором развивается в условиях глобализации современная культура, состоит в том, что меняется как смысл отдельных единиц коммуникации, так и всего смыслового поля.

В последнее время в результате возрастающей мощи постоянно обновляющихся и совершенствующихся массмедийных технологий возник феномен «перепроизводства информации», который А. Гор (экс-вице-президент США) назвал «эксформацией». «Эксформация», по мнению многих, лишила его познавательной, социальной, человеческой коммуникации в традиционном ее понимании. Человек не только не успевает осознать, воспринять всю поступающую вновь информацию, но и логически, семантически ее интерпретировать. Таким образом, теряется смысл поступающей инфор-

мации, возникает ситуация «смысловой пустоты» [Касумова 2011]. То есть, в современных условиях уменьшается теоретико-познавательная роль информации, которая все больше передается через эмоционально-образные каналы, в которых акцент делается не на содержании, а на носителе, образе.

Новая социокультурная реальность формируется через процессы перехода к новому технологическому укладу – «Индустрии – 4.0», которая на Всемирном экономическом форуме в Давосе-2016 была объявлена перспективной моделью будущего общественного устройства.

Формирование нового уклада осуществляется на фоне активной информационно-пропагандистской политики с упором на экономические выгоды (взрывной рост инвестиций), технологические коннотации, а именно: роботизация, 3D-принтеры, искусственный интеллект, «умный город», «умный дом», «интернет вещей». Так, например, профессора Массачусетского технологического института Эрик Бриньолфссон и Эндрю МакАфи в своей очень популярной ныне на Западе книге «Вторая эра машин: работа, прогресс и процветание в эпоху блестящих технологий» [2014] утверждают, что человеческое сообщество находится на грани эпидемоподобного взрыва, при котором последствия цифровых технологий проявятся «во всей своей красе» и будут способствовать созданию «беспрецедентных вещей» [Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee 2014].

В целом, многие исследователи отмечают, что формируется новый вид глобальной монополии – информационно-цифровая монополия. Но в этом новом виде глобальной монополии основополагающие вопросы демократии как власти большинства без изменений высшего порядка (на всех уровнях организации человеческого сообщества) в духовной, политико-правовой и идеологической сферах будут решены отнюдь не в пользу свободы политического выбора и экономической конкуренции и свободы.

Кроме того, необходимо иметь в виду, что информация сегодня (наряду со знанием) становится мощнейшим ресурсом в развитии современного общества, мощнейшим средством манипулирования общественным сознанием. А ныне существующие, а также предлагаемые в качестве перспективных моделей будущего человеческого сообщества модели «свободного рынка», «частично контролируемого государством рынка» («демократический идеализм» Дж. Стиглица) [Стиглиц Джозеф 2005] ныне себя исчерпали.

При этом перспективных моделей будущего в рамках капиталистического общественного устройства никто предложить не может. Одновременно многими исследователями отмечается, что общественный запрос на справедливое построение общества, согласно практически всем ныне существующим концепциям социальной справедливости (в первую очередь, концепции Дж. Роулса [Алексеева 2001]) чрезвычайно высок. Процессы подлинной демократизации (в интересах большинства граждан) могут быть осуществлены на базе модернизации в политико-правовой, экономической,

идеологической и духовной сферах, причем духовная модернизация является необходимым условием реализации всех других типов модернизации.

Но самое важное состоит в том, что, несмотря на активно освещаемые и пропагандируемые новые технологические и потребительские возможности, главным вопросом грядущего будущего является вопрос о том, кто и как будет управлять этим новым миром открывающихся возможностей; то есть, речь идет о регулятивных возможностях в мире нового уклада, что, в свою очередь требует политико-правовых, идеологических изменений высшего порядка, как на уровне государств, так и на других уровнях организации мирового мега-социума.

Пропагандируемые возможности нового технологического уклада будущего могут быть в полной мере реализованы во благо всего человеческого сообщества лишь в том случае, если произойдет революция в духовной сфере – будет сформирована на новой политико-правовой и идеологической базе высшего порядка (в контексте социальной справедливости) новая этика ответственности и единения, основанная, в первую очередь, на сотрудничестве и заботе об окружающей среде.

В пространстве современной цивилизации, основанной на логике потребностно-полезностных отношений, человеческое сообщество вплотную подходит к такой точке своего развития – точке сингулярности (скачкообразный переход от человека к пост-человеку), – за которой ясно видятся два основных сценария будущего общественного устройства. Первый сценарий: всеобщая империя, в которой узкая группа людей управляет гомогенизированным (в целях более удобного продвижения товаров, услуг, финансов и т.д.) пространством в своих узкокорыстных интересах. Важнейшим инструментом в процессе продвижения к такому общественному устройству является постмодернистский индивидуалистический либертализм, основанный на абсолютном приоритете прав отдельных индивидуумов и использующий для своего утверждения самые разные варианты псевдodemократических лозунгов и тезисов.

На основе такой широко рекламируемой и законодательно подкрепляемой поведенческой стратегии осуществляются процессы расчеловечивания. То, что было невозможным в традиционном (в первую очередь, европейском) обществе, декларируется как возможное, далее – из статуса возможного переводится в статус рационального, а отсюда – в юридическую плоскость, то есть, получает законодательное обоснование. Понятно, что такая стратегия приводит к линейному росту, ужесточающейся конкуренции и неограниченному потреблению, что, в свою очередь, приближает человеческое сообщество к коллапсу в своем развитии.

Второй сценарий: модель общественного устройства, формирующаяся в пространстве новых духовно-нравственных измерений, основанных на осознании своего единства с окружающим миром и, соответственно, поведенческой стратегии, направленной на сотрудничество и заботу об окружа-

ющей среде, то есть, на новом понимании феномена духовности как практической необходимости.

В контексте сказанного выше еще более ощутимой становится правота великих мыслителей прошлого и настоящего, утверждавших, что «всемирная история совершается в духовной сфере» (Гегель), что «именно люди и их дарования определяют силу или слабость государства» (Вольтер) и что «Богу надо помочь» (Белль).

Современный глобализирующийся мир несет в своем развитии тенденции неизбежности кардинального изменения онтологической идентичности человека. Такие изменения предполагают значительные вложения в человеческий капитал, качество жизни, что означает не просто решение проблем образования и здравоохранения, а, в первую очередь, решение проблем духовного совершенствования человека. Духовность как сущность человека, на наш взгляд, следует понимать (в свете новейших научных открытий и формирования на основе этих открытий нового понимания принципа целостности) не только и не столько как интеллектуальность или чистую мораль, а как осознание человеком своей сопричастности и соразмерности истине бытия, как внутреннее стремление человека к самоопределению посредством познания единой глубинно-онтологической основы космоса и человеческого существа. Такое осознание будет находить, в свою очередь, отражение в мироотношении человека с вытекающей из него стратегией поведения, поведенческим императивом, определяющим жизнь в гармонии, сотрудничестве и заботе об окружающем мире.

Человеческий капитал в контексте новых модернизационных процессов

Главным императивом развития современного человеческого сообщества должно стать условие невозможности осуществления каких бы то ни было технологических инноваций без этических инноваций. И главной этической инновацией при таком подходе должно стать требование невозможности осуществления любого проекта общественного развития без этической экспертизы. В науке этическая экспертиза становится безусловным требованием научной рациональности. Особенно актуальна эта проблема (взаимосвязи технологических и этических инноваций) в сфере развития качества человеческого капитала.

Как признают практически все серьезные исследователи, важнейшим фактором современного цивилизационного развития является человеческий фактор, качество человеческого капитала. Особенно важен человеческий капитал, его качество для нашего государства, стоящего перед необходимостью решения большого блока модернизационных задач, задач инновационного развития, озвученных нашим Президентом в Посланиях, программных статьях.

В Послании-2017 («Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность») [Назарбаев 2017] и Послании-2018 («Новые воз-

возможности развития в условиях четвертой промышленной революции») [Назарбаев 2018] есть специальные пункты, посвященные человеческому капиталу: это, соответственно, пункт четвертый и пункт седьмой. Пункт четвертый Послания-2017: «Четвертый приоритет – улучшение качества человеческого капитала». Пункт седьмой Послания-2018: «Человеческий капитал – основа модернизации». Кроме того, проблемы повышения качества человеческого капитала имеют место быть в проекте-программе новой модернизационной повестки для страны «План нации – 100 конкретных шагов: новая модернизационная повестка для страны»: они включены в направление № 3 – «Индустриализация и экономический рост» (пункты № 76–84)» [Назарбаев 2015]. То есть, на уровне высшего руководства нашей страны есть ясное понимание того, что сугубо экономические, как до сих пор считают некоторые в основном узкие специалисты и простые обыватели, проблемы напрямую зависят от «главного инноватора» (Й. Шумпетер [Шумпетер 1982, 169]), конкретнее, – от качества человеческого капитала.

Несмотря на то, что эти пункты не стоят в Посланиях под первыми номерами приоритетов, совершенно ясно, что на уровне высшего руководства нашей страны есть четкое осознание важности модернизационных преобразований не просто как экономико-технологических коннотаций, а как модернизационных преобразований, связанных непосредственно с главным средством производства – человеком.

Сегодня «человеческий капитал» – не просто экономическая категория, разработанная Шульцем и Беккером [Shultz 1959; Becker 1962], а сложная социокультурная целостность, в которой большое значение приобретает духовная составляющая. Эта же духовная составляющая выходит на первый план в современных процессах модернизации, так как процессы современной (новой) модернизации осуществляются на основе новых, так называемых сингулярных технологий, представляющих собой синтез high tech и high hume технологий, связанных с воздействием на живое человеческое сознание, с переносом сознания на электронные носители, интерфейсными технологиями и т.д. От того, кто воспользуется этими технологиями и в каких целях, будет зависеть наше общее будущее.

Здесь необходимо отметить, что со времен Т. Шульца, впервые использовавшего этот термин, и Г. Беккера, развившего его (этот термин) далее, содержание понятия «человеческий капитал» значительно расширилось. В связи с этим, с точки зрения науки, в настоящее время, более корректно говорить именно о понятии «человеческий капитал», а не о термине. Так вот, сегодня под «человеческим капиталом» следует понимать не просто качественный и производительный труд, фактор экономического развития, но и интеллект, здоровье, качество жизни, главный фактор формирования и развития инновационной экономики и экономики знаний как следующего высшего этапа в развитии человеческого общества.

Совершенно справедливо, на наш взгляд, будет утверждать, что главным императивом развития современного человеческого сообщества должно стать условие невозможности осуществления каких бы то ни было технологических инноваций без этических инноваций. И главной этической инновацией при таком подходе должно стать требование невозможности осуществления любого проекта общественного развития без этической экспертизы. В науке этическая экспертиза становится безусловным требованием научной рациональности. Как уже отмечалось ранее, особенно актуальна эта проблема (взаимосвязи технологических и этических инноваций) в сфере развития качества человеческого капитала.

Кроме того, еще раз отметим, что сегодня инновации квалифицируются многими исследователями не только как технические, организационные, маркетинговые, управленческие, но и как новшества в использовании и совершенствовании человеческого капитала.

Одним из неуклонно развивающихся, важнейших направлений в развитии качества человеческого капитала является сфера робототехники. Это направление (робототехника) является логическим следствием вектора развития современной цивилизации, и, соответственно, несет в себе все ее (современной цивилизации) особенности, дающие, как принято говорить, «на выходе», амбивалентный эффект. С одной стороны, сфера робототехники выполняет задачи улучшения качества жизни, качества человеческого капитала. Но с другой стороны, порождает комплекс тревожащих, неоднозначных, с точки зрения перспектив развития человека, проблем. Сегодня эти проблемы по-прежнему, как и в античные времена, когда Диоген обращался к Платону с вопросом «кто есть человек?», связаны с вопросом сущности человека.

Современный человек формирует новые типы реальности – виртуальную реальность, пространство робототехнической цивилизации, а также философию этих типов реальностей. Так, сегодня активно развивается так называемая философия ВЕАМ-робототехники, которая определяется набором заповедей, не являющихся непреложным законом, но формирующих общую философскую концепцию проектирования ВЕАМ-роботов, куда также входят свои собственные три закона робототехники [Веам-робототехника 2015]. Конечно, здесь можно поспорить о том, является ли эта концепция философской.

Вообще, в целом, сегодня, как никогда ранее, во всех сферах деятельности человека требуется глубокий и широкий, именно философский подход. Особенную актуальность вновь обретает такой подход в науке, в первую очередь, в физике, нейрофизиологии, генетике и т. д. Связано это с новейшими научными экспериментами, гипотезами, следствия которых необходимо осмысливать с точки зрения философии, что признается виднейшими современными физиками, биологами, а также учеными-представителями других специальностей. Многие исследователи отмечают, что сегодня со-

временная наука вновь начинает интересоваться философией. Более того, сегодня философское мышление, дающее глобальное мироощущение, а также его носители, – философы, – стали, как писали американские социологи Д. Несбитт и П. Эбурдин в своей книге «Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000» (1992), «объектом охоты за мозгами» [Несбитт & Эбурдин 2000]. Известный российский философ В.Е. Давидович, на наш взгляд, совершенно справедливо отмечает: «В нынешнюю эпоху, на изломе истории, особенно важна «философизация» и теоретического, и массового сознания. Содрогающийся в конвульсиях кризиса мир как никогда нуждается в мыслителях предельного охвата, в философах» [Давидович 1997, 3].

Известный американский космолог, профессор Калифорнийского университета в Беркли Джозеф Силк в своей недавней статье «We need philosophers to tackle the big cosmic puzzles» (Нам нужны философы, чтобы энергично взяться за проблему больших космических пазлов), опубликованной в марте этого года журналом *New Scientist*, рассматривая эти и другие вопросы, встающие перед наукой, отмечает, что это уже проблемы, касающиеся смысла самого нашего бытия, а потому они сродни тем, которые тысячелетиями обсуждают философы. Дж. Силк пишет, что «провести границу между физикой и философией нелегко. Возможно, пришло время оставить эти бесплодные попытки и попытаться выяснить, что нас объединяет» [Silk 20014, 30].

В упомянутой нами выше так называемой ВЕАМ-философии, вызывающей тревогу (в плане перспектив развития человека) не такие ее принципы, как принцип разумного минимализма, «роботы из электронного хлама» Марка Тилдена или идеи Родни Брукса, а три робототехники Марка Тилдена, которые, – в отличие от трех законов великого фантаста Айзека Азимова (рассказ «Хоровод», 1942), – ставят главной целью «деятельности» роботов не защиту человека и подчинение ему и лишь затем – заботу о себе (в том случае, если это не противоречит главной функции робота – «защита человека»). Все три закона робототехники Марка Тилдена направлены на защиту «собственно роботосуществования»: 1) робот должен защищать свое существование всеми возможными способами от любой опасности; 2) робот должен получить и сохранить доступ к источнику энергии; 3) робот должен постоянно искать лучшие источники энергии.

Конечно, изначально ставившуюся задачу улучшения качества жизни человека вроде бы никто не отменял. Однако упомянутые выше три закона робототехники Марка Тилдена, если официально и не отменяют задачу улучшения качества жизни человека, то уж точно отодвигают ее, так сказать, на задний план. То есть получается, что отчужденный от собственной среды существования, от результатов собственного труда человек создает, соответственно, отчужденный от себя и собственного существования продукт, – более того, целое пространство робототехнической цивилизации. Разви-

тие такой цивилизации, в соответствии с указанными выше тремя законами Марка Тилдена, конечно же, не вписывается в принцип коэволюции, то есть в принцип совместного развития человечества и окружающей среды, общества и биосферы [Моисеев 2001]. Более того, сегодня вектор развития пространства робототехнической цивилизации еще более усложняет проблемы современного мега-социума и реализации принципа коэволюции.

Одно из основных направлений в развитии робототехники – создание искусственного интеллекта. И здесь одной из главных задач является задача нравственных границ, ограничений в поведении искусственных машин, так как сегодня создание искусственных машин не предполагает вложения в них «программ нравственности», что подтверждают приведенные выше три закона робототехники Марка Тилдена.

Важность такой задачи особенно явно ощущается в свете амбициозного проекта «Голубой мозг», осуществленного в Швейцарии в 2005 года, который ведет невролог Генри Маркрам в

Институте Мозга и Сознания Ecole Polytechnique в Лозанне [Henry Markram 2011]. Проект вызывает самые разные научные оценки и самые разные эмоции. Но особенную тревогу вызывает предположение многих исследователей о том, что так называемый «Голубой мозг» уже представляет собой «Супермозг», который почти сразу же после запуска этого проекта попытался выйти из-под контроля и способен действовать как в интересах узкой группы лиц, так и, возможно, в собственных интересах, в полном соответствии с законами М. Тилдена.

Необходимо отметить еще один, на наш взгляд, немаловажный момент, оказывающий влияние на формирование человеческого капитала и успешность решения задач инновационного, модернизационного развития. Это проблема интеграции, консолидации казахстанского общества. Опыт многих стран показывает, успешная реализация задач государственного строительства зависит не только от эффективности работы государственных институтов, но и от того, насколько конкретное сообщество внутренне консолидировано. Поэтому в выступлениях нашего Президента большое внимание уделяется вопросам консолидации, единству казахстанского общества. В концепции крупнейшего представителя скандинавского институционализма, лидера и теоретика социал-демократической партии Швеции Г. Мюрдаля [Мюрдаль 2004] одним из ключевых условий успешного социально-экономического развития любого общества для достижения общих целей называется интеграция, консолидация на основе определенной системы ценностей. Проблема интеграции особенно важна в полиэтнических государствах, к которым относится наша страна. И как раз вот в этом плане наша республика имеет возможности развития, так как у нас нет так называемых «культурных разломов», создающих огромные препятствия в процессах интеграции. Есть определенная общность в менталитете, вы-

работанном в течение длительного временного периода совместного проживания, государственной политикой и осознанием общности судьбы. А в основе культур двух крупнейших этносов Казахстана – казахов и русских – лежат во многом сходные базовые ценности.

И, наконец, в контексте проблемы качества человеческого капитала необходимо отметить огромное значение активности, креативности, инициативности, высокой нравственности, которые являются важнейшими атрибутами качества человеческого капитала в современную эпоху инновационного развития. Это, конечно же, в первую очередь, зависит конкретно от каждого из нас. Значение собственных усилий человека в любом деле имел в виду великий немецкий писатель, лауреат Нобелевской премии по литературе (1972) Генрих Белль, говоря, что «Богу надо помочь».

В сфере науки и образования неотъемлемой частью качества человеческого капитала является личная, научная добросовестность в процессе выполнения своих профессиональных обязанностей. Понятно, что законодательное регулирование этого процесса должно поддерживаться саморегулированием внутри самого профессионального сообщества. Качество научных исследований должно обеспечиваться не только посредством контроля со стороны соответствующих официальных органов, но, в первую очередь, в рамках саморегулирования, нравственным императивом, обеспечить который, как известно, очень непросто, но жизненно необходимо, если мы ставим задачу повышения качества человеческого капитала, которое, в свою очередь, напрямую влияет на качество решения огромного блока модернизационных задач, жизненно важных задач инновационного развития.

Выводы

Блестящие пропагандируемые возможности нового технологического уклада будущего – «Индустрии-4.0» – могут быть в полной мере реализованы во благо всего человеческого сообщества, если произойдет революция в духовной сфере – будет сформирована на новой политико-правовой и идеологической базе высшего порядка (в контексте социальной справедливости) новая этика ответственности и единения, основанная, в первую очередь, на сотрудничестве и заботе об окружающей среде.

Современный глобализирующийся мир несет в своем развитии тенденции неизбежности кардинального изменения онтологической идентичности человека. Такие изменения предполагают значительные вложения в человеческий капитал, качество жизни, что означает не просто решение проблем образования и здравоохранения, а, в первую очередь, решение проблем духовного совершенствования человека.

Сегодня «человеческий капитал» – не просто экономическая категория, разработанная Т. Шульцем и Г. Беккером, а сложная социокультурная целост-

ность, в которой большое значение приобретает духовная составляющая. Эта же духовная составляющая выходит на первый план в современных процессах модернизации, так как процессы современной (новой) модернизации осуществляются на основе новых, так называемых сингулярных технологий, представляющих собой синтез high tech и high hume технологий, связанных с воздействием на живое человеческое сознание, с переносом сознания на электронные носители, интерфейсными технологиями и т.д. От того, кто воспользуется этими технологиями и в каких целях, будет зависеть наше общее будущее.

Духовность как сущность человека следует понимать (в свете новейших научных открытий и формирования на основе этих открытий нового понимания принципа целостности) не только и не столько как интеллектуальность или чистую мораль, а как осознание человеком своей сопричастности и соразмерности истине бытия, как внутреннее стремление человека к самоопределению посредством познания единой глубинно-онтологической основы космоса и человеческого существа. Такое осознание будет находить, в свою очередь, отражение в мироотношении человека с вытекающей из него стратегией поведения, поведенческим императивом, определяющим жизнь в гармонии, сотрудничестве и заботе об окружающем мире.

С проблемами высокого качества человеческого капитала, необходимого для успешного решения задач модернизационного развития, тесно связаны вопросы внутренней консолидированности конкретного общества. Кроме того, важнейшими атрибутами качества человеческого капитала в современную эпоху инновационного развития являются личная активность, креативность, инициативность, высокая нравственность каждого отдельно взятого члена общества.

Библиография

Алексеева, Т. 2001. 'Справедливость как политическая концепция: очерк современных западных дискуссий. (Научные доклады, № 133)'. М., Московский общенаучный фонд, 244 с.

Beam-робототехника. [Электронный ресурс]. <http://beam-robot.ru/robotics/beam-philosophy.php> .

Becker & Gary S. 'Investment in Human Capital: An Theoretical Analysis'. J.P.E. 70, no. 5, pt.2 (October 1962): 9-49.

Давидович, В. 1997. 'В зеркале философии'. Ростов-на Дону, Феникс, 447 с.

Erik Brynjolfsson (Author, MIT) & Andrew McAfee (Author, MIT). 2014. 'The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies'. W. Norton & Company, 336 p.

Кассе Этьен. 2007. 'Третья мировая психотронная война. Она уже началась...' Санкт-Петербург, Вектор, 192 с.

Касумова, Г. 2011. 'Социокультурная реальность глобализирующегося мира'. *Вестник Моск. ун-та. Сер.7. Философия.* № 3. с. 87-98.

Луценко, К. 2006. 'Кто победит? Национальное государство в эпоху глобализации', *Свободная мысль*, № 3, с. 194.

Моисеев, Н. 2001. 'Экологическое мировоззрение', *Философия экологического образования*. М., Прогресс-Традиция, с. 21-29.

Мюрдаль, Г. 2004. 'Азиатская драма: исследования бедности народов'. Цит. по: *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков*, в 5-ти томах, М., Мысль, т.4. *Век глобальных трансформаций*, 1992, с. 358; *Лауреаты Нобелевской премии. Энциклопедия / Пер. с англ.* М., Прогресс, т. 2, «М-Я», 853 с.

Назарбаев, Н. 'План нации – сто конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ' 20 мая 2015года. [Электронный ресурс]. URL: https://www.inform.kz/ru/plan-nacii-100-shagov-po-realizacii-pyati-institucional-nyh-reform-n-nazarbaeva_a2777943

Несбитт, Д. & Эбурдин, П. 'Что нас ждет в 90-ые годы. Мегатенденции. Год 2000'. М., Республика, 416 с.

Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 года. [Электронный ресурс]. URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g.

Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 года. [Электронный ресурс]. URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g

Shultz, T. 1959. 'Investment in Man: An Economist's View', *Social Review* 33, p. 109-117.

Silk, J. 2014. 'We need philosophers to tackle the big cosmic puzzles', *New Scientist*, 11 march, p. 2959.

Стиглиц, Джозеф. 2005. 'Ревущие девяностые', *Семена развала*, пер. с англ. и примеч. Г.Г. Пирогова, вступит. статьи Г.Ю. Семигина и Д.С. Львова. М., Современная экономика и право, 424 с.

Толкотт, Парсонс. 1998. 'Система современных обществ', перевод на русский язык: Л. А. Седов и А. Д. Ковалев. М., Центр гуманитарных технологий. 09.09.2012. [Электронный ресурс]. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5395>

Шваб, К. 2016. 'Четвертая промышленная революция', К. Шваб, «Эксмо», (Top Business Awards), 137 с.

Шумпетер, Й. 1982. 'Теория экономического развития'. М., Прогресс, 401 с.

Henry, Markram. 2011. 'Simulating the Brain – The Next Decisive Years'. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=wDY4cFJauls>

Transliteration

Alekseeva, T. 2001. 'Spravedlivost' kak politicheskaja koncepcija: ocherk sovremennyh zapadnyh diskussij. (Nauchnye doklady, № 133)' [Justice as a Political Concept: an Outline of Contemporary Western Discussions. (Scientific Reports, No. 133)]. М., Moskovskij obshhenauchnyj fond, 244 s.

Beam-robototehnika. [Jelektronnyj resurs]. <http://beam-robot.ru/robotics/beam-philosophy.php> .

Becker & Gary S. 'Investment in Human Capital: An Theoretical Analysis'. J.P.E. 70, no. 5, pt.2 (October 1962): 9-49.

Davidovich, V. 1997. 'V zerkale filosofii' [In the Mirror of Philosophy]. Rostov-na Donu, Feniks, 447 s.

Erik Brynjolfsson (Author, MIT) & Andrew McAfee (Author, MIT). 2014. 'The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies'. W. Norton & Company, 336 p.

Kasse Jet'en. 2007. 'Tret'ja mirovaja psihotronnaja vojna. Ona uzhe nachalas'...' [Third World Psychotronic War. It Has Already Begun ...]. Sankt-Peterburg, Vektor, 192 s.

Kasumova, G. 2011. 'Sociokul'turnaja real'nost' globalizirujushhegosja mira' [Sociocultural Reality of the Globalizing World]. *Vestnik Mosk. un-ta*. Ser.7. Filosofija. № 3. s. 87-98.

Lucenko, K. 2006. 'Kto pobedit? Nacional'noe gosudarstvo v jepohu globalizacii' [Who Will Win? National State in the Era of Globalization], *Svobodnaja mysl'*, № 3, c. 194.

Moiseev, N. 2001. 'Jekologicheskoe mirovozzrenie' [Ecological Outlook], *Filosofija jekologicheskogo obrazovanija*. M., Progress-Tradicija, c. 21-29.

Mjurdal, G. 2004. 'Aziatskaja drama: issledovanija bednosti narodov' [Asian Drama: Poverty Studies of Peoples]. Cit. po: Mirovaja jekonomicheskaja mysl'. Skvoz' prizmu vekov, v 5-ti tomah, M., Mysl', t.4. Vek global'nyh transformacij, 1992, s. 358; Laureaty Nobelevskoj premii. Jenciklopedija / Per. s angl. M., Progress, t. 2, «M-Ja», 853 s.

Nazarbaev, N. 'Plan nacii – sto konkretnyh shagov po realizacii pjati institucional'nyh reform' [Plan of the Nation - one Hundred Concrete Steps to Implement the Five Institutional Reforms] 20 maja 2015goda. [Jelektronnyj resurs]. URL: https://www.inform.kz/ru/plan-nacii-100-shagov-po-realizacii-pyati-institucional-nyh-reform-n-nazarbaeva_a2777943.

Nesbitt, D. & Jeburdin, P. 'Chto nas zhdet v 90-ye gody. Megatendencii. God 2000' [What Awaits us in the 90s. Megatrends. Year 2000]. M., Respublika, 416 s.

'Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana' [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the People of Kazakhstan. January 31, 2017]. 31 janvarja 2017 goda. [Jelektronnyj resurs]. URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarja-2017-g.

'Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 10 janvarja 2018 goda' [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the People of Kazakhstan. January 10, 2018]. [Jelektronnyj resurs]. URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarja-2018-g

Shultz, T. 1959. 'Investment in Man: An Economist's View', *Social Review* 33, p. 109-117.

Silk, J. 2014. 'We need philosophers to tackle the big cosmic puzzles', *New Scientist*, 11 march, p. 2959.

Stiglic, Dzhozef. 2005. 'Revushhie devjanostye' [Roaring Nineties], *Semena razvala*, per. s angl. i primech. G.G. Pirogova, vstupit, stat'i G.Ju. Semigina i D.S. L'vova. M., Sovremennaja jekonomika i pravo, 424 s.

Tolkott, Parsons. 1998. 'Sistema sovremennyh obshhestv' [The System of Modern Societies], perevod na russkij jazyk: L. A. Sedov i A. D. Kovalev. M., Centr gumanitarnyh tehnologij. 09.09.2012. [Jelektronnyj resurs]. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5395>

Shvab, K. 2016. 'Chetvertaja promyshlennaja revoljucija' [The Fourth Industrial Revolution], K. Shvab, «Jeksmo», (Top Business Awards), 137 c.

Shumpeter, J. 1982. 'Teorija jekonomicheskogo razvitija' [The Theory of Economic Development]. M., Progress, 401 s.

Henry, Markram. 2011. 'Simulating the Brain – The Next Decisive Years'. [Jelektronnyj resurs]. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=wDY4cFJauls>

Түйін

Сартаева Р.С. «Индустрия 4.0» және жаңа жаңғыру дәуіріндегі адами капитал. Философиялық-саясаттанулық тәсілдеме»

Мақалада қазіргі дәуірдің айқындалушы ерекшелігі адамдардың қауымдас-тығының өркеніеттік дамудың «сингулярлы» технологиялардың негізінде қалыптасатын, high tech және high hume технологияларының синтезі болып табылатын, адамның санасына ықпал ететумен байланысты болатын «Индустрия – 4.0» жаңа деңгейіне өтуі екендігі тұжырымдалады. Біздің барлығымыздың болашағымыз бұл технологияларды кім, қалай және қандай мақсатта қолданатындығына байланысты. Осы жағдайларда күрделі әлеуметтік-мәдени тұтастық ретіндегі адами капиталдың сапасы, ең алдымен, оның рухани құрамдас бөлігі, үлкен мағынаға ие. Руханилықтың практикалық қажеттілік ретіндегі жаңа түсіндірмесіне негізделген рухани жаңғыру жаңарудың айқындалушы типі болуы қажет.

Түйін сөздер: ақпараттық-технологиялық құрылыс, ақпараттық-сандық монополия, адами капитал, сингулярлық технологиялар, технологиялық коннотациялар, жаңару, рухани жаңғыру, руханият.

Summary

Sartayeva R.S. The Human Capital During an Era "the Industries 4.0" and New Modernization. Philosophical and Politological Approach"

In article it is claimed that the constituting feature of a modern era is transition of world mega-society to the new level of civilization development – the "Industry-4.0" which is formed on the basis of the "singular" technologies representing synthesis of high tech and high hume of the technologies connected with impact on live human consciousness. From the one who and as will use these technologies and in what purposes, our general future will depend. In such conditions the huge value gains quality of the human capital as difficult sociocultural integrity and, first of all, his spiritual component. The spiritual modernization based on new understanding of spirituality as practical need has to become konstituirushchy type of modernization.

Keywords: Information and Technological Way, Information and Digital Monopoly, Human Capital, Singular Technologies, Technological Connotations, Modernization, Spiritual Modernization, Spirituality.

Әбдімәлік Нысанбаев, Серік Нұрмұратов
(Алматы, Қазақстан)

ЕРКІН СЫНИ ОЙЛАУ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Аннотация: Мақалада қазіргі замандағы еркін сыни ойлаудың дүниетанымдық және аксиологиялық маңыздылығы дәйектеледі. Рухани жаңғыру концептісі қоғамдағы зиялы қауымның шығармашылық әлеуетін шындауға мүмкіндіктер ашатыны белгілі. Осыған орай мақалада қандай құндылықтық басымдықтар философиялық сыни ойлауда, интеллектуалдық ортада маңызды екендігі көрсетіледі. Қазақстандық бірегейліктің қалыптасуы кезеңінде жасампаз құндылықтарды өрбіту ерекше жағдайға ие болады. Қоғамымыздағы дамып келе жатқан демократиялық негіздері, өркениеттік ұстанымдары оның өзіндік ішкі тұтастығы мен бірлігін бекіте түседі.

Түйін сөздер: сыни ойлау, ғылым, дәстүр, рухани жаңғыру, құндылық, мәдениет, шығармашылық, тарих, философия.

Кіріспе

Қазіргі таңда еркін сыни ойлау үдерісі өркениетті елдердің барлығында орын алған және оны құндылықтық талдаудың маңыздылығы үнемі артып отырады. Қазіргі тарихи кезеңде көптеген базалық құндылықтарға, оның ішінде ғылыми және гуманитарлық мәселелерге түбегейлі жаңаша қарауға мүмкіндіктер ашылуда. Тарихи маңызы бар рухани жаңару бағдарламасы да осы мәселелерді қамтиды [Назарбаев, 2017]. Тарихи жетістіктерімізді бағалай отырып жанадан қалыптасқан дүниетанымдық әлеуметтік құндылықтарымызға сараптау жасау, ақиқатты байыптау бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Қазіргі қоғамның рухани өміріндегі құндылықтар үнемі өзгеріске ұшырап отырады, бірақ оның базалық негіздері сақталуы тиіс. Еркін ойлау дегеніміз ешқандай тәртіпке бағынбау деген сөз емес, керісінше, бұл құбылыстың тереңінде құбылыстардың даму болашағы үшін адами үлкен жауапкершілік тұрғанын ескеру қажет. Жалпы еркіндік пен жауапкершілік мәндік тұрғыда алғанда бір-бірімен тығыз байланысты құбылыстар екенін атап өтеміз. Еркіндіктің әлеуметтік кеңістіктегі философиялық, дүниетанымдық іргетасы адам бойындағы шығармашылық қасиеттер болып келеді. Сондықтан рухани жаңғыру концептісінде негізінде қазақстандықтардың шығармашылық әлеуетін ашудың өзекті жолдары көрсетіледі.

Зерттеу әдіснамасы

Тарихи-аксиологиялық тұрғыдан зерттеулер жасаудың артықшылығы рухани әлемдегі басымдық танытатын идеялар мен құндылықтарды

анықтауға мүмкіндіктер береді. Жалпы ғылыми танымның әдістері мен тәсілдерін зерттеу басырысында тиімді қолдану кешенді әдіснаманы талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда дәстүрлі ғылыми әдістермен қатар жаңашылдық тұрғысынан зерделеу де өзінің маңыздылығын сақтап отырады. Дәстүрлі қоғамтану саласындағы тарихилық пен логикалықтың бірлігі тәсілі тарих философиясы мен әлеуметтік дүниені құндылықтық тұрғыдан байыптаумен астасып отырса нәтиже дәуекті бола түсері анық. Жалпы, қоғамдық ғылымның негізгі әдістері мен тәсілдері зерттеу мақсатына жетуге көмектесетін ғылыми құралдар екені анық.

Гуманитарлық философия тарихы саласында салыстырмалы талдау әдісі кеңінен қолданылады. Ғылыми салыстырмалы талдау тек ойшылдардың идеяларын ғана емес және сол арқылы мәдениеттердегі, өркениеттердегі еркін сыни ойлау жүйесін зерделеуге мүмкіндіктер ашылады. Қазіргі тарихи кезеңде көптеген қауымдастықтар мен мемлекеттер өздерінің қазіргі күйін, болашағын жүйелі зерделеудің, қалыптастырудың жолында. Сондықтан қоғамдық процестердің барлық қырлары маңызды тұстарын зерделеуде әдістемелік тұрғыдан алғанда қазіргі кезеңдегі маңызды тарихи құжат – «Қазақстан-205» Стратегиясы – қалыптасқан елдің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы құнды және оның мәтінінде атап көрсетілгендей, экономикалық мәселелермен қатар қоғамымыздың рухани дүниесінің мәселелерін талқылау өте маңызды [Стратегия, 2012, 48].

Қазіргі тарихи кезеңде көптеген базалық құндылықтарға, оның ішінде ғылыми және адами мәселелерге түбегейлі жаңаша қарауға мүмкіндіктер туындауда. Елімізде биыл қолға алына бастаған рухани жаңару бағдарламасы да осы мәселелерді қамтиды [Назарбаев, 2017].

Ой еркіндігі – еркін философиялық пайымдаудың негізі

Ежелден руханият әлемінде ой еркіндігі, еркін философиялық пайымдау және жеке адамның даралық шығармашылық қасиеті өте жоғары бағаланғаны белгілі. Кез келген батырлық жырларымызды немесе халықтың мақал-мәтелдерін сүзіп шығыңыз. Бәрінде де негізгі рөл тұлғаға беріліп, жігіттің батырлығы, дарқандығы, ой еркіндігі, адамгершілігі, жомарттығы, тағы басқа асыл қасиеттері насихатталады. Тіпті, ғасырлар бойы ауыл-ауыл, ата-ата, ру-ру боп, қауымдаса тіршілік кешкен қазақ қоғамындағы әр ауыл, әр ру белгілі тұлғалардың, беделді билер мен байлардың маңына топтасқан. Өлгі дара тұлға өзінің саясына паналаған елді жауға алдырмай, жұтқа ұрындырмай, аштыққа ұшыратпай аман-есен өсіріп, өрбітуді өзіне парызы санаған.

Қазіргі Қазақстанда өркениетті елдер қатарына қосылуға талпыныс зор және беделді де білікті азаматтар маңына ұйысып, шаруашылықтарын жүйелі жүргізе бастаған қожалықтар мен шағын фирмалар жұмысынан

да осы дәстүрдің ұшқынын байқау қиын емес. Еркін кәсіпкерлік, еркін философиялық ойлау мен пайымдау, еркін ойлау, ұлттық мүдде шеңберінде еркін іс-қимыл жасау, барынша тиімді экономикалық жүйені іске асыру бүгінгі жаңа заманның заңды талабы. Адамның бостандығы мен жауапкершілігі өзара байланысты. Дегенмен адам мәніне, оның өмірінің сипатына қатысты нарық жағдайындағы руханилық құбылысының, гуманистік құндылықтардың маңыздылығын ғылыми айқындай түсуіміз шарт [Nurmuratov, 2013]. Көптеген ғылыми зерттеулердің негізгі басымдығы мен ұсынымдары осы мәселені ескергені орынды.

Қазақ еркіндікті, әсіресе, ой еркіндігін, жеке басының бостандығы мен жауапкершілігін, ешкімге бағынышсыздықты жоғары қоятын халық. Жағымпаздық, мансапқорлық, көре алмаушылық, қызғаныштық, еліктеушілік сынды теріс әдеттер бізге кейін тоталитаризмнен келе жүкқан. Бұрынғы қазақ қоғамындағы «Дат!» деп алып, ханға да қарсы уәж айта беретін дәстүрді қоғамтанушылар «далалық демократия үрдісі» немесе «көшпелі демократиясы» деп атап жүр. Хан да, батыр да, сұлтан да, бай да қара халықтың осы уәжімен есептесуге мәжбүр болған. Себебі, кейін аңыз әңгімеге айналып кете баратын қоғамдық пікір Ұлы даланың түпкір-түпкіріне, оны айтасың, үрім-бұтағына жететінін олар жақсы білген. Бұл орайда, ел сыйлаған жыраулар мен ақындардың пікірі елеулі әлеуметтік күшке айналған. Қорқыт Ата, Асан Қайғы, Бұқар жырау, Махамбет сынды даналарымыз ел мұңын ханға қасқая қарсы қарап тұрып айтып кеткен. Ал, жалғыз өзі бүкіл халықтың ары мен намысын таразыға тартып кеткен ұлы Абай екенін халқымыз әрқашан есте ұстауы керек.

Ойдың жаңғыру еркіндігі, пікір дербестігі, сыни ойлау қабілеті қазақ халқының қанына туа біткен қасиеттер. Әлі күнге дейін алыстағы құм арасында қойын бағып жүрген қарапайым малшы да сізге өмір туралы, жақсы мен жаман туралы, қазіргі қоғам туралы өзінің өмірлік пәлсапасын ұсынады. Далалық демократия мен өркениет жағдайындағы осындай ой еркіндігі, пікір дербестігі кейде анархияға, «бас басына би болуға» дейін ұласып кетіп отырған. Сірә, дәстүрлі қазақ қоғамының кезінде қатаң билік құрған елдерден кенже қалуы, сөйтіп, өзгенің боданына айналуы осы еркіндіктің шектен шыққан әрекеттерге ұласуынан да болар.

Бірақ, бұл ойлау еркіндігінің пайдасынан зияны көп деген сөз емес. Қалыптасқан қағидаларға күмәнмен қарау – дамудың негізі. Тәуелсіз ойлау адамзаттың танымын кеңейткен, талай-талай ғылыми жаңалықтардың ашылуына, құнды көркем шығармалардың пайда болуына себеп болды. Кез келген қоғамдағы жүргізіліп отырған саясат, алған даму бағдары сол қоғамдағы парасат иелерінің талқысынан өтіп, күмән мен сенім таразысына салынуы қажет. Демократия ережелері салтанат құрған өркениетті елдердегі бір-бірімен бәсекелес партиялардың алма-кезек билік басына келіп, бірі тұғырға қонғанда, екіншісі оппозицияға кетіп жататыны да осы таразының қоғамға керектігінен туған.

Ал, қазіргі біздің қоғамымызда қандай мәселелерге барынша назар аудару керек? Билік тармақтарының шешімдерін біліктілікпен, адал ниетпен талдай білетін, салмақтай алатын таразының екінші басы бар ма? Әрине бар. Мұндай әлемдік өркениет үлгісіндегі салиқалы оппозициялық партияның орнын жоқтатпай, ең болмаса, дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйгілі жырауларымыз бен ақындарымыздың үрдісін жалғастырып, халықтың арман-мұңын ашық білдіріп отыруға тиіс зиялы қауым өкілдерінің де үні жиі естілмейді. Естілсе, қолдап, қолпаштау не қара аспанды төндіріп бәрін күйелеу.

Түйінді мәселелер төңірегінде байсалды пікірталас жүргізудің орнына біз неге ылғи ұшқарылыққа ұрынамыз. Мұның себебі біздің көпшілігімізде тәуелсіз пайымдау, еркін ойлау үрдісі жетіспейді. Бұл үрдісті кезінде патшалық Ресей мен Кеңес үкіметі қыспаққа алғаны да рас. «Сүйікті партиямыз» халықты өзіне тартып, бізге бір жағынан материалдық қамқорлық, шығармашылықпен айналысуымызға жеткілікті жағдай жасап, сеніміне ұйытса, екінші жағынан, өз сөзін сөйлеп, өз жырын жырлайтын, басқаша айтқанда, қалған халықты әлгі сенім шырмауында ұстауға жәрдемдесетін көнбіс топ жасауға тырысты. Кеңес басшылары баршамызды бірдей ойлауға шақырды, сөйтіп, шынайы мағынадағы ой еркіндігі түгелімен дерліктей болмады.

Зиялы қауым және еркін ойлау мәселесі

Бүгінгі зиялы қауымның арасында сол күндерді аңсау сарыны байқалады. Біреулеріміз ежелгі әдетімізше билік басындағыларға жағынғымыз келеді, екіншілеріміз баяғы «қолдан жем жеген аквариумдағы жағдайымыздың» қалайша көзден бұл-бұл ұшқанына түсінбей ашынамыз. Қысқасы, қазіргі тәуелсіз, еркін ойлай алмай отырғанымыз материалдық тәуелсіздікке қолымыз жетпегенінің кесірі.

Ал, зиялы қауым материалдық тәуелсіздікке қалай қол жеткізеді. Жалпы, материалдық тұрғыдан өзгеге тәуелді, үнемі қол жаюмен жүретін адамды зиялы деп айтуға бола ма?! Міне, мәселенің төркіні қайда жатыр.

Өркениетті елдерде таланты мен білігі арқылы зор беделге ие болған ой еңбегі иелерінің бәрі ешкімге тәуелсіз болуға мүмкіндік беретін дәулет жинап алған. Дұрысы – дәулеттің еңбектің нәтижесі ретінде адамға өзі келгені. Себебі, олардың еңбегін қалың көпшілік шынайы бағалап, сатып алып отыр. Ал бізде, кейінгі Кеңес дәуірінде кез келген ой еңбегінің бағасын көбінесе халық емес, билік басындағылар беретін жаман әдет пайда болды. Бірте-бірте халық дақ-пыртқа, атаққа, лауазымға ғана құрмет көрсетіп, шынайы ғылыми, эстетикалық талғам қалыптастыру ісі кейінге ысырылды. Қазір кезеңде елімізде жазушылар мен ғалымдар саны көбеюде. Олар өкінішке орай, бірін-бірі оқымауға асықпайды және көбінесе өзгені мойындай бермейді.

Қазақ тілінде жарық көрген құнды жүғиелерді әлем тілдеріне аударған жөн, сөйтіп, қазақ дүниетанымының өзгеше бірегей бітімін, өзіндік бол-

мысын танытып, дүние жүзінде дүмпу туғызатын қазақ зиялыларының қандай шығармалары бар екен деп. Егер ондай дүние болса, қалталы кәсіпкерлеріміздің бірін үгіттеп, осы тиімді бизнес түрімен айналысуға көндірер едік-ақ. Әй, бірақ, ондай шығарма табыла қояр ма екен.

Әрине, ауызды құр шөппен сүрте берген де жараспас. Қазақ кино мамандарының, музыканттардың, суретшілердің, тағы басқа әлемдік аренаға шыға бастағаны көңілге қуаныш ұялатады. Демек, бізде жаңа экономикалық элита іспетті, жаңа рухани-мәдени элита да қалыптасып келеді. Тек бұлар ұлттық ділі мен тілінен ажырамағай, дәстүрлі рухани мәдениетіміз үрдісінде өсіп-жетілсе игі. Сол кезде олар саясат, кәсіпкерлік салаларында негізгі тұтқаларды қолдарына ала бастаған замандастарының жақсылығы мен жамандығын тайсалмай айтып отыратын шын мәніндегі еркін, тәуелсіз ойдың иелері болып қалыптасар еді.

Жалпы сұңғыла ақылымен кез келген қоғамның ілгері дамуында ықпал ететін парасат иелерінің қалыптасуы бір бөлек проблема да, сол парасатты адамның өз ойын еркін білдіруіне немесе бұл ойдың дер кезінде ықпалды күшке айналуына мүмкіндік беретін әлеуметтік алғышарттардың (демократиялық бостандықтардың, материалдық тәуелсіздіктің, сындарлы пікірді түсініп, қабылдауға әзір әлеуметтік ортаның және т.б. әлеуметтік институттардың) болуы екінші мәселе.

Дәстүрлі қазақ қоғамында өз халқының ағымдағы хал-жағдайын ақыл таразысынан өткізіп, болашағын болжап, ілгері даму бағытына ықпал етуге ұмтылған ой иелері аз болмаған. Сонау Қорқыт Ата пен Тоныкөктен бастап, салыстырмалы түрде, күні кешегі Бұқар мен Абайға дейінгі аралықта талай дана бабаларымыз туған халқының сол кезеңдегі жағдайын, болашақ тағдырын ойлап, тебіреніп өтпеді ме?! Тіпті, өткен жиырмасыншы ғасырдың басындағы Ә. Бөкейхановтан бастап М. Әуезов пен Қ. Сәтбаевқа дейінгі зиялы қауым өкілдерінің ой мен күреске, арман мен мұңға толы ғұмырлары көп нәрсені аңғартпай ма?!

Жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының шоқ жұлдызы (Абай, Шәкәрім, Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, М. Шоқай, Ш. Құдайбердиев, тағы басқа ірі тарихи тұлғалар) өз тарихи миссиясын абыроймен атқарып шыққаны анық. Әсіресе, Абай өзінің шығармашылығымен еркін сыни ойлаудың өзіндік үлгісін жасады деуге болады. Этностың бойындағы көңіл-күйді, түсініктерді, таптаурындарды ұлы Абай тереңінен аңғарып, өзінің «Қара сөздерінде» мысал ретінде келтіріп төмендегідей баяндайды: «Мен бала күнімде естуші едім, біздің қазақ сартты көрсе күлуші еді: енеңді ұрайын кең қолтық, шүлдірлеген тәжік, арқадан үй төбесіне саламын деп қамыс артқан, бұтадан қорыққан, көз көргенде «әке-үке» десіп, шығып кетсе, қызын боқтасқан «сарт-сұрт деген осы деп». Ноғайды көрсе, оны да боқтап күлуші еді: «түйеден қорыққан ноғай, атқа мінсе шаршап, жаяу жүрсе демін алады, ноғай дегенше ноқай десеңізші, түкке ыңғайы келмейтұғын солдат ноғай, қашқын ноғай, «бақалшік» ноғай

деп». Орысқа да күлуші еді: «ауылды көрсе шапқан, жаман сасыр бас орыс. Орыс ойына келгенін қылады деген... не айтса соған нанады, «ұзын құлақты тауып бер депті» – деп» [Кұнанбаев, 1993].

Қазақ қауымдастығы кезінде патшалық және кеңестік отарлаушылардың дүлей күші алдында лайықты деңгейде төтеп бере алмағанына қарамастан, зиялылар сол заманындағы қазақ қоғамының ең ықпалды саяси-әлеуметтік күші бола білді. Олар қоғамдағы мұндай беделге қалай ие болған? Осыдан бір ғасырға жуық уақыт бұрынғы қазақ зиялыларында болған тегеурін олардың бүгінгі избасарларында неге жоқ? Бұл да қазіргі қоғамтанушыларымыздың назарына әлі күнге дейін іліге қоймаған жаңа мәселелер.

Жалпы, кез келген қоғамның белгілі бір кезеңдегі даму бағдарын бұқара халық емес, сол бұқараның сеніміне ие болған, халық арасынан өсіп шыққан «қоғамның қаймағы сынды» элита айқындайды. Ғалымдар оларды «саясаткер (немесе шенеуніктер) игі жақсылар», «әскери игі жақсылар», «бизнестегі игі жақсылар», «интеллектуалдық игі жақсылар» деп топтап жүр. Бір қызығы, осы топтардың қай елде қандай беделге ие екенін бірден байқауға болады. Мысалға, Түркия немесе Пәкістан сияқты елдерде күні кешеге дейін неге әскери төңкерістер жиі болып, үкімет саясатын қалыптастыруға осы топтың ықпалы жүрді. Себебі, бұл елдерде ежелден «әскери игі жақсылардың» беделі мығым, олар халық арасында құрметке ие. Ал, қазіргі Чехияда, Балтық бойы елдерінде неге билік басына жазушылар, музыканттар және т.б. шығармашылық кәсібімен айналысатындар жиі келеді. Бұл да сол қоғамдардағы «интеллектуалдық игі жақсылардың» беделіне байланысты. Ал қазіргі Қазақстанда ше? Қандай игі жақсылар тобы ықпалды күшке ие? Әрине, «саясаткер игі жақсылар».

Ұлттық діл және отаншылдық түсініктер

Халқымыздың өзіндік діліне байланысты болды ма, әйтеуір кеңестік кезеңде-ақ қазақ халқы өкілдерінің арасында мемлекеттік қызметке құмарлық, басқарушы іске бейімдік байқалатын және мұның өзі ықпалды саясаткер игі жақсылардың қалыптасуына жетектеді. Еліміздің тәуелсіздік алуының басы-қасында жүргендер де, дербес мемлекетіміздің іргетасын нығайтуға негізгі үлес қосқандар да осылар болғанын мойындамасқа шарамыз жоқ. Тек соңғы жылдары ғана еліміздегі әлгі саясаткерлер қамқорлығымен өсіп жетілген «бизнестегі игі жақсылардың» өз үнін сездіруге тырысуы, халық арасында бедел алуға ұмтылуы байқалады.

Біздің ойымызша, жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының ел құрметіне бөленуіне, ең алдымен, олардың бойындағы туған халқы және оның ұлттық мүддесі үшін құрбандыққа шалынуға даяр шынайы ұлтжандылық пен отаншылдық қасиеттің барлығы және осы қасиетті көпшіліктің анық сезінуі негіз болған. Кезінде данышпан ойшыл Мағжан Жұмабаевтың абақтыда жатып:

*Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған атақ ұлтым үшін өлгенім,
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер
Істей берсін қолдарынан келгенін, – [Жұмабаев, 1992]*

деп жазғанындай ұлтжандылық, ұлттық мүддеге қалтқысыз адалдық сол замандағы қазақ зиялыларының көпшілігіне тән және оларды топтастырған қасиет еді. Оның түпкі себебі руханилықты табиғилықтан жоғары қоюда.

Қазақтың кең даласын өзінің нәзік лирикасымен өрнектей білген Мағжан Жұмабаев сынды керемет ақынымыз өзінің көркем образдарға толы дүниетанымын поэзиясында жеткізе білген. Ол өзінің «Бір күні» деген философиялық сипаттағы өлеңінде тіршіліктегі өзара бәсекелестің бітпейтін негізінің құпиясын іздейді. Бұл құбылыстың алдымен күшті мен әлсіздің арасында туындайтынына мегзей келе «осы текетірестің нәтижесі қандай?» деген сауал да қойып үлгереді. Әрине, дүниеде күштінің басымдық танытатын кезеңі көбірек болады. Ал енді жағдай сондай болды екен деп әлсіз үнемі жүнжіп жүре беру керек пе? Осы жерде ақын «күшсіздер де тырыссын, қатар болсын!» деген өз шешімін ұсынады [Жұмабаев, 1992, 8-9 бб.].

Екіншіден, алмағайып тарихи аласапырандар тұсында ғұмыр кешкен ұлы ағаларымыз бір-біріне биік талап та қоя білген, егер ұлт мүддесіне қылаудай көлеңке түсіретін кемшіліктерін байқаса, оны күлбілтелемей немесе әлдебір арам ниет көздемей ашық айтқан. Мысалға, 1921 жылы жиырма төрт жасар М. Әуезов «әрбір қазақ азаматы өз еліне қонақ болмай, оған адал қызмет етуі қажет» деген пікірін ортаға салады. Жалпы қоғамға қызмет ету міндеті мәселесі үстірт түсінілмеуі тиіс. Өкінішке орай, қазіргі зиялы қауым өкілдері арасында кеңестік кезеңнен қалған бір үстірт түсінік бар: «мен талантпын, ал талант – халық игілігі, сондықтан халқым мені мәпелеп, алақанына ұстауы керек» дейді олар. Өте қате түсінік. Мың жерден ерекше жаратылған жан болсаң да өзінді халықтың «қонағы», елдің «еркесі» сезінуге болмайды, керісінше, оның адал қызметшісің.

Қолыңнан келсе, талантыңмен табындыр, ел үшін жасаған еңбегіңмен халық құрметіне бөлен! Ал табынбаса, құрметтемесе, оған халық кінәлі емес. Тіпті, бұған ренжуге де қақың жоқ. «Жақсылық көрсем өзімнен, жамандық көрсем сөзімнен» деп қазақтың тағы бір көрнекті ақыны С.Торайғыров айтпақшы, өзінді кінәла да, еліңнің қажетіне жарайды-ау деген еңбегінді үн-түнсіз, риясыздықпен жалғастыра бер. Міне осы көзқарас шын мәнінде сыни талдаудың кейпін нақтылап, тұлғаның бойынан шыққан тек сыртқа қарай бағытталған ғана құбылыс емес екенін, ол терең философиялық рефлексияны, ғылыми сараптауды қажет ететін дүние екенін танытады.

Бұған баса назар аударғызып отырған себеп: қазіргі қазақ зиялылары арасында «болмай жатып, болдым деу, толмай жатып толдым деу», арзан

дүниесіне атақ дәметіп, кез келген ортада өзін зорлап құрметтеуге әуестік, өз халқынан өзін жоғары қою, тағы басқа қылықтар асқынған ауруға айналды. Бұл дерт алпыстан асқан ақсақалдарды қойып, кейінгі жастарды да зақымдай бастады. Мұның бәрі айналып келгенде «зиялы қауым», «зиялылық» деген ұғымдардың бағасын түсіріп, интеллектуалдық игі жақсылардың халық арасындағы беделінің төмендеуіне әкеп соқтырды.

Ақын өз өлеңдерінде зиялы қауым өкілі үшін, ең алдымен, ой еркіндігі мен тәуелсіздігі қажет екенін айтып отырды.

Биліктен де, байлықтан да тәуелсіз болып, өз парасатың мен жүрегіңнің қалауы бойынша халқыңа қызмет ету – зиялылықтың бірінші шарты. Он тоғызыншы ғасырдағы атақты орыс жазушысы Лев Толстой сынды биліктен де, байлықтан да тәуелсіз ғұмыр кешіп, Ресей еліндегі саяси және әлеуметтік оқиғаларға мемлекет басшысымен бірдей ықпал ететін зиялы тұлға біздің бүгінгі қоғамда бар ма, сірә. Білмеймін. Ондай тұлға бүгінгі еліміз зиялыларының келер ұрпақтары қатарынан шыққаны жөн. Бұл қазақ «интеллектуалдық игі жақсыларының» жуық арада қоғамдағы ықпалды күшке айналуы неғайбыл деген сөз емес. Себебі, сапалы ұрпақтың қалыптасуына қоғамымызда үлкен іргетастар қалануда.

Демек, халқымыз ақылымен қара тасты да ерітер парасат иелеріне кенде болмаған, бүгінгі таңда да мұндай перзенттерінен құр емес. Мәселе сол азаматтардың сындарлы ойының қоғамға ықпал етіп, жасампаз әлеуметтік күшке айналуында.

Бұл орайда өзіміз кешегі кеңес дәуірінде сынап-мінеп келген замандастарымыз француз Анри Бергсонның «өмір философиясы» мен ағылшын Арнольд Тоинбидің «өркениеттер теориясында» ойландыратын тұстар көп. Шынымен-ақ, жеке қоғамның немесе кез-келген өркениеттің қозғаушы күші «шығармашылық элита» болар. (А.Тоинби «шығармашылық» ұғымының аясында ақыл-ой еңбегімен айналысатын нағыз зиялы қауымды түгел қамтып отыр).

Ал осы элита өкілдерінің материалдық тәуелсіздікке қол жеткізе алмай жеке тұрмыстық қасіретпен ғұмырын аяқтауы, қоғамда демократиялық бостандықтар мен жауапкершілік болмауы салдарынан билік басындағылар тарапынан қуғындалуы, тіпті, жазалануы, мұны түсінетін әлеуметтік ортаның болмауы салдарынан жалғыздық зарын тартып, күңіреніп өтуі тарихта талай рет болған, сірә, әлі де бола беретін шығар.

Мысалға, «жартасқа бардым, күнде айғай салдым, одан да шықты жаңғырық» деп, «соқтықпалы, соқпақсыз жерде» өскен ұлы Абай тұлғасы соңғы пікіріміздің айғағы. Немесе, заманымыздың заңғар жазушысы Шыңғыс Айтматовтың әлем жұртшылығы әр түрлі қабылдаған «Көріпкел таңбасы» («Тавро Кассандры») романының негізгі түйіні де осы: ақиқатты ұғынған парасат иесінің өз замандастарынан қолдау табудың орнына, олардың қарғысына, лағынетіне ұшырауы. Бұл проблеманы кезінде Ш. Айтматов бүкіл ғаламдық ауқымда алып, барша адамзат өркениетіне қатысты қозғаған еді. Себебі, жеке тұлғаның, яғни парасат иесінің ойына тұсау сал-

мау, керісінше, оның ықпалды күшке айналуына қамқорлық жасау мәселесі – мәңгілік және ғаламдық проблема.

Қазір біз өзімізге үлгі тұтып, өркениет өнегесіне үйренуге тырысып жатқан қоғамдардағы сөз бостандығы мен ой еркіндігі де шартты. Әр түрлі бағыттағы басылымдары мен телеарналарында айтылып жататын пікірлердің астарында белгілі бір топтың, саяси ұйымның т.б. мүддесі қылаң беріп көрініп қалады. Тек олардағы өз ойын жеткізу мәнерінде сыпайылық пен қитұрқы шеберлік бар. Заманауи қалың жұртшылық та мұндай пікірталастарға үйренгені байқалды.

Біздің еліміздегі демократиялық үрдістердің дамуы осы әлемдік үлгіге жақындап келеді. Бірақ, өз ойымызды ешкімнің намысына тимей жеткізе білетін пікірталас мәдениеті, сөз қозғап отырған тақырыбымызды егжей-тегжейлі талдай алатын біліктілік жетпей жатыр. Кімнің кім екенін бағалауға қабілетті, тасқа басылған сөздің бәріне құдайдың пікіріндей сене бермейтін әлеуметті жиірек күмәнданумен болатын орта қалыптастыру, яғни парасат иесі мен оның замандастары арасындағы байланысты қамтамасыз ету мәселесі де өткір күйінде тұр. Экономикалық даму, демократиялық үрдістердің орнығуы, ақпарат желілерінің кеңеюі бізді кез-келген ойды жұртшылыққа еркін айтудың ықтимал үлгісіне жеткізбек. Тек сол ой, шынымен-ақ, ешқандай топтың мүддесіне тәуелсіз, маргиналдық пен көзқамандықтан ақиқат пен халық қамына (жалпы адамзат болашағына) қалтқысыз жаны ауыратын парасат иесінің жүрегінен шықса игі.

Болашақ қатерді алдын ала көре білу, артында ғасырлар бойы өшпейтін ұлағатты өсиет қалдыру, сірә, шынайы даналықтың көрінісі болса керек. Нағыз еркін ойдың иелерінің артында қалған рухани мұрасы арасында бүгінгі біздің жаңғыру заманымыздың қордаланған проблемаларымен астасып жатқан ойлары мол-ақ. Мағжан Жұмабаев сияқты көрнекті тұлға тілді, ұлтты бір-бірінен бөлуге болмайтындығын, тіл мен ұлт ажырамас біртұтас екенін, оның бірінің жойылуы екіншісінің күйреуіне алып келетіндігін өзінің бүкіл рухани мұрасының кілті іспетті «Педагогикасында» қадап айтады: «Тілсіз ұлт, тілінен айырылған ұлт, дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес, ондай ұлт құрымақ. Ұлтының ұлт болуы үшін бірінші шарт – тілі болуы. Ұлттың тілі кеми бастауы ұлттың құри бастағанын көрсетеді» [Жұмабайұлы, 2005].

Мағжанның ойынша, ұлттық тіл жәй қарым-қатынас құралы ғана емес, ол сол ұлттың, оның тарихы мен мәдениетінің өзіндік және бірегей болмысын танытады. Ол бұл туралы өз ойын былайша тұжырымдайды: «Бір ұлттың тілінде сол ұлттың жері, тарихы, тұрмысы, мінезі айнадай ашық көрініп тұрады. Қазақ тілінде қазақтың... асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр» [Жұмабайұлы, 2005].

Осындай түсініктердің орын алуы адами табиғаттың дәстүрлі білімге, танымдық құрылымдарға деген құштарлығынан туындағанынан екенін айта кеткеніміз жөн. Қазіргі заманда жаһандану процесінің өрбуінің тарихи-

антропологиялық астары болады және ол белгілі бір деңгейде рухани жаңғырудың тарихи қайнар көздердің қатарына жатады.

Қорытынды

Біріншіден, қазақ тілін білмейтін адам оны үйреніп, оны толыққанды қазақ ұлтының өкілі ретінде қолдануы шарт. Себебі, – ол тек ана тілін ғана емес, өз халқының ділін де, тарихын да, дәстүрін де, бір сөзбен айтқанда, барша ұлттық болмысын сезінбей өскен жан. Екіншіден, қазақ тілінің елдегі жалғыз мемлекеттік тіл ретіндегі қолданысын қамтамасыз ету міндеті қазақтың ұлттық еркін сыни ойлауының іргетасы. Мемлекеттік тілді қоғамдық өмірдің барлық саласына жүйелі және белгілі бір мерзім ішінде енгізу үшін тіл және ақпарат құралдары туралы жаңа заңға жаңа баптар енгізген жөн. Елімізде қазақша еркін ойлап, таза қазақша еркін сөйлей алатын қазақтар мен қазақстандықтарды тәрбиелеу ауадай қажет мәселе. Бүгін осы мәселені бүкіл ел болып қолға алу қажет.

Тарихи тұлғалардың туған халқы мен адамзат өркениеті алдында сіңірген еңбектері ғасырдан ғасыр озған сайын рухани жаңғыра, өрби түседі. Қазақ ойшылдарының шығармашылығы келер ғасырлардағы толқын-толқын талай ұрпаққа ата-бабаларының мәңгілік мұңы мен шерін, арманы мен рухын ұмыттырмай, үнемі құлағына құюмен болары анық. Сонымен қатар қазақ ғұламаларының рухани мұраларында өз халқының жарқын болашағына мол сенім басты рухани құндылықтардың бірі ретінде тереңінен қарастырылған.

Жалпы қазіргі таңда жастардың еркін сыни диалектикалық ойлау қабілетін қалыптастырған жөн. Тек еркін сыни ойлай алатын тұлғалар кешенді мәселелерді шешуге қабілетті болады. Жаһандану заманындағы еліміздің күрделі ішкі және сыртқы мәселелерін ұлттық мүдде тұрғысынан дұрыс шешімін табатындар білікті де білімді еркін ой иелері болмақ.

Библиография

- Жұмабайұлы, М. 1992. 'Педагогика'. Алматы, Өнер, 115 б.
- Жұмабаев, М. 2005. 'Жан сөзі: Өлеңдер мен дастандар'. Алматы, Раритет, 256 б.
- '«Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан елдің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы'. 2012. Алматы, 109 б.
- Құнанбаев, А. 1993. 'Қара сөз. Поэмалары'. Алматы, Ел, 272 б.
- Назарбаев, Н. 1994. 'Тарих толқынында'. Алматы, Өнер, 264 б.
- Назарбаев, Н. 'Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру'. *Егемен Қазақстан*, 12 сәуір 2017.
- Nurmuratov, S. 2013. 'The spiritual and moral values as the basis of humanistic philosophical thought (12: Ethics)'. *XXIII Всемирный философский конгресс. Философия как познание и образ жизни*. Abstracts, s. 518.

Transliteration

Zhumabayulyi, 1992. 'Pedagogika'. [Pedagogy]. Almaty, Oner, 115 b.

Zhumabaev M. 2005. 'Zhan sozi: Olender men dastandar' [Soul: Poems and Stories]. Almaty, Raritet, 256 b.

'«Kazakstan-2050» Strategiyasyi – kalyiptaskan eldin zhana sayasi bagyityi. Kazakstan Respublikasyi Prezidentinin Zholdauyi'. [Strategy "Kazakhstan-2050" – a New Political Direction of an Established Country. The Address of the President of the Republic of Kazakhstan]. 2012. Almaty, 109 b.

Kunanbaev, A. 1993 'Kara soz. Pojemalary' [Black Word. Poems]. Almaty, El, 272 b.

Nazarbaev, N. 1994. 'Tarih tolkyinyinda' [In the Wave of the History]. Almaty, Oner, 264 b.

Nazarbaev, N. 'Bolashakka bagdar: ruhani zhangyiru' [Course Towards the Future: Modernization of Kazakhstani Identity]. *Egemen Kazakstan*, 12 sauir 2017.

Nurmuratov, S. 2013. 'The spiritual and moral values as the basis of humanistic philosophical thought (12: Ethics)'. *XXIII Vsemirnyiy filosofskiy kongress. Filosofiya kak poznanie i obraz zhizni*. Abstracts, s. 518.

Резюме

Нысанбаев А.Н., Нурмуратов С.Е. Свободное критическое мышление и духовная модернизация

В научной статье обоснованы мировоззренческая и аксиологическая значимость критического мышления в современном мире, которая в условиях модернизации общественного сознания способен раскрыть творческий и созидательный потенциал интеллигенции. В этом процессе, согласно авторам, важную роль играют ценностные приоритеты, которые влияют на формирование критического мышления в современной интеллектуальной среде. Все это в конечном счете способствует развитию демократических основ и ценностей современного общества, способствует укреплению его целостности и единства.

Ключевые слова: критическое мышление, наука, традиция, инновация, ценность, культура, творчество, история, философия, этика.

Summary

Nyissanbaev A.N., Nurmuratov S.E. Free Critical Thinking and Spiritual Modernization

In this scientific article, the ideological and axiological significance of critical thinking is justified in the contemporary world, which, in the conditions of the modernization of public consciousness, can disclose creative and constructive potential of the intelligentsia. In this process, according to the authors, value priorities play a chief role, which affect the formation of critical thinking in a modern intellectual environment. Ultimately, all of this, contributes to the development of democratic foundations and values of a contemporary society, promotes the strengthening of its integrity and unity.

Keywords: Critical Thinking, Knowledge, Science, Tradition, Innovation, Values, Culture, Art, History, Philosophy, Ethics.

Сабит Апаиов (Алматы, Казахстан)

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ ГЕГЕЛЯ

Аннотация. В данной статье автором рассматриваются современные глобализационные процессы в контексте философии истории Гегеля. Методологической основой выступили научные работы зарубежных исследователей, а также труды отечественных философов. Наиболее значимым процессом в мире на рубеже столетий и тысячелетий, несомненно, стало формирование глобальной системы. В общественной науке глобализация рассматривается не только как определенный исторический феномен, а также как обобщающий символ принципиальных изменений в общественном укладе. Глобализацию можно определить как источник и условие перехода от модерна к постмодерну, от индустриализации к постиндустриализации, как комплекс процессов, которые превращают мир в единое целое.

Как известно, Гегель одним из первых изобразил в систематической форме весь естественный, исторический и духовный процесс как непрерывное движение, преобразование и развитие, и сделал попытку раскрыть внутреннюю связь этого движения и развития.

Современная философская наука располагает значительным количеством исследований казахстанских и зарубежных авторов, оценивающих историческое значение философии Гегеля. Это объясняется тем, что вопрос об значении философии Гегеля составляет часть более широкой и по существу неисчерпаемой проблемы – проблемы всестороннего изучения философского наследия Гегеля.

Необходимость исследования в контексте сложных современных проблем будущего становится актуальной сама философия истории Гегеля и ее центральная идея – признание единого смысла в истории, идея всеобщего единства и развития мира.

Ключевые слова: всемирная история, философия, философия истории, глобализация, субстанциализм, гражданское общество, абсолютный разум государство, всемирно-исторический дух.

Введение

Для осмысления актуальных вопросов современности востребованным становится обращение к философской классике. Более того, тенденций развития современного глобализирующегося мирасвидетельствуют в пользу обращения к гегелевской философии истории.

Подобное возрождение доктрин, подтверждая их непреходящую ценность, нередко бросает новый свет на саму их сущность, – на те их элементы, глубокое значение которых становится тем яснее, чем более он подвергается анализу и обсуждению. Мы стремимся понять историю как некое целое, чтобы тем самым по-

нять и себя. Кроме того, мир стал так тесен, хрупок, что конец истории действительно может казаться реальностью. Сегодня для нас важно найти пути спасения от опасностей, связанных с бесконечным техническим развитием, и определить, в чем состоит шанс на выживание для нашей планеты, но мы должны спросить себя: можем ли мы все же чему-то научиться, обращаясь к гегелевской философии истории, к его диалектике, содержит ли она в себе еще какие-нибудь положения, которые могли бы открыть для нас возможности для ориентации в современном мире? В контексте сложных современных проблем будущего актуальной становится сама философия истории Гегеля и ее центральная идея – признание единого смысла в истории, идея всеобщего единства и развития мира. Философско-историческое воззрение Гегеля рельефно и своеобразно отражает противоречия его философии в целом, ее сильные и слабые стороны. Это обстоятельство делает содержательным обращение к тем положениям гегелевской философии, которые в последующих исследованиях не получили объективной оценки. Критическое отношение к классической философии само нуждается в критической рефлексии.

Методология исследования

Вот уже на протяжении нескольких столетий гегелевская философия продолжает оставаться предметом восхищения и критики, философских споров и многочисленных комментариев. Учение Гегеля и сегодня оказывает значительное воздействие на развитие философских наук. Современная философия пытается радикально переосмыслить гегелевскую философию оставаясь в рамках гегелевских текстов. Известные западные герменевтики М. Хайдеггер [1997], Г. Гадамер [1988, 1991] признают, что они «вышли из Гегеля». Но создатели новых направлений пытались не столько объективно исследовать его философию, сколько «подогнать» ее под свое мировоззрение. Причем Гегель как подвергается нападкам, так и призывается в союзники сторонниками того или иного направления, как критики «историзма» обвиняют Гегеля в историческом релятивизме и иррационализме, так и критики субстанциализма истории, для которых философия истории Гегеля есть «обожествленная история», «исторический абсолютизм» [Камю, 1990].

Современные западные интерпретации, которые основаны на самых разных идейно-методологических основаниях, что обусловлено неоднозначностью самой философии истории Гегеля и ее открытостью для многообразия трактовок. Так, М. Хайдеггер определил современную, неклассическую философию как «за» или «против» Гегеля.

Крупными теоретиками гегелевской философии были русские философы П.И. Новгородцев и И.А. Ильин. В концепции И.А. Ильина философия Гегеля мыслится как исходный пункт создания «содержательного метафизического мировоззрения» и основание разработки универсальной феноменологии религиозного опыта [Ильин, 1994].

Сегодня трудно представить себе развитие современной казахстанской философии без обращения к наследию Гегеля и попыток переосмыслить его идеи. Значительный вклад в понимание определения логики становления диалектического мышления в современной философии внесли казахстанские философы: Ж.М. Абдильдин [1981], А.Н. Нысанбаев [2001], К.А. Абишев [1996], А.Х. Касымжанов [1981], Н.К. Сейтахметов [1983], М.И. Баканидзе [1968], Л.К. Науменко [1968], Б.Г. Нуржанов [1992], А.А. Хамидов [1992], Г.Г. Соловьева [2002].

Основная часть

«Философия истории» Гегеля с ее величественной картиной всемирно-исторического прогресса человечества представляет собой одну из уникальных исторических теорий, удивительным образом созвучную нашему времени. Рассуждения современного человечества об истории, стремление прояснить собственное положение в истории, определиться в отношении возможностей участия или неучастия, как индивидуума, так и всего человечества в истории, – всё это предполагает ко многому обязывающую традицию осмысления истории в философской науке. Особенно остро она встала сейчас, когда человечество подошло к тому рубежу, за которым угроза самоуничтожения стала как никогда реальной. И вот на исходе XX века гегелевская философия истории не только не ушла в прошлое, а напротив, проблематизирует современное состояние мира. «В настоящее время глобализация несет в себе экономические, политические предпосылки формирования единого человеческого общества, но в тоже время происходит утрата основополагающих человеческих ценностей: духовности, сострадания, нравственности, милосердия» [Соловьева, 2005].

Для анализа процессов глобализации весьма примечательно высказывание Гегеля. Согласно которому философия призвана осмыслить то, что уже сформировалось, «не в особенном и случайном», а «в себе и для себя» – в виде устоявшихся тенденций. Отвергая в целом статичный, механический взгляд на мир, Гегель квалифицировал его как мобильное, постоянно обновляющееся образование.

Итак, философия истории Гегеля позволяет взглянуть на процессы глобализации с нескольких сторон. Прежде всего, следует сравнить гегелевские понятия всемирно-исторического духа и всемирной истории с современными представлениями о глобализации. Можно проанализировать, как понятия гражданского общества и государства у Гегеля могут быть интерпретированы с точки зрения их возможной глобализации. И, наконец, попытаться увидеть в гегелевском взгляде на этапы всемирной истории что-то аналогичное тому, что происходит в наше время в масштабе всей нашей планеты.

В «Философии истории» направление и ход всемирно-исторического процесса определены четко. История, согласно Гегелю, начинается с государственности. «Народ без государственного устройства... не имеет никакой истории» [Гегель, 1935]. Поэтому государство занимает у Гегеля центральное место в

истории. Особый интерес и неравнодушие Гегеля к государству связаны, прежде всего, с осознанием того, что подлинный субъект истории наиндивидуален и в тоже время он необходимо воплощен в реальной структуре – государстве и правовой порядок. Государство есть, таким образом, диалектическое единство противоположности общности и индивидуума, первое – самоупорядочение и концентрация разума, которое поэтому является предпосылкой для развертывания ценностей разума – религии, искусства и науки. Из противоположности и борьбы между нациями в свою очередь «выкристаллизовывается диалектическое и действующее в них диалектический скрытое единство человечества, которое мыслимо лишь как синтез противоположностей именно поэтому единых коллективных индивидуальностей. Равным образом и всеобщий, простирающийся на все человечество абсолютный разум остается, поэтому национально окрашенным» [Трельч, 1994]. Солнце самосознания восходит на Востоке и достигает Западной Европы. Внутренним содержанием этого процесса является «дисциплинирование естественной воли и возвышение ее до всеобщности и субъективной свободы» [Гегель, 1935]. «Прежде всего, – пишет Гегель, – мы должны обратить внимание на то обстоятельство, что интересующий нас предмет – всемирная история, – совершается в духовной сфере. Поэтому история, или «всемирная история есть прогресс в сознании свободы» [Гегель, 1935]. Соответственно ступеням развития свободы Гегель выделяет и исторические периоды, всемирно-историческое величие заключается не в величине пространственного охвата, а в характере духовности того или иного народа. Развитие человеческого духа имеет цель – этой целью является действительность понятия свободы. Определенный народ получает всемирно-историческое значение в том случае, если он в своей действительности реализует необходимую в определенное время ступень развития свободы. Таким образом, разумная цель определяет целостность всемирно-исторического процесса реализуемого различными народами. Заслугой Гегеля является осознание качественного своеобразия и целостности социально-культурной жизни в каждую эпоху. Дух времени не минует ни одну нацию. В определенный момент определенному народу у Гегеля передано его осуществление в поступательном движении саморазвивающегося самосознания мирового духа. Этот народ, господствующий по всемирной истории, для данной эпохи составляет эпоху во всемирной истории, является выразителем данной ступени в движении мирового Духа. Духи других народов бесправны и при этом не принимаются в расчет. Мы снова находим у Гегеля обоснование сегодняшнего однополярного мира. Но здесь обнаруживается уязвимость ценностной составляющей его философии. Так, для Гегеля не существовало в качестве первоочередной проблемы то, хорошо или плохо эта экспансия мирового Духа через тот или иной исторический народ. Для него и развертывание самого Абсолютного Духа, и являющаяся его отражением эволюция человечества – абсолютно естественные, самодостаточные, содержащие собственный внутренний двигатель и источник развития в самих

себе процессы, а не инициированные извне. Отказав многим народам в праве на историческое лидерство (т.е. в праве быть всемирно-историческим народом), Гегель не считал, что им закрыт путь к развитию – они просто будут повторять этапы уже пройденного другими народами пути. Но история никогда ни повторяется, она движется не по кругам, а по спирали, и кажущиеся повторы в ней всегда отличаются друг от друга, неся в себе что-то новое. Противоречие Гегеля, состояло в исключении из всемирной истории двух государств, которые и во времена Гегеля уже играли большую историческую роль и которым предстояло большое историческое будущее: Соединенные Штаты Америки и Россию. Суждения Гегеля о США, тогда самой молодой и передовой стране буржуазного мира, ценны как важная детализация гегелевской концепции в целом, а также как пример удачного исторического прогноза. В целом же Гегель идеализирует США и достаточно смело говорит о возможной мировой роли: «...Америка есть страна будущего, в которой впоследствии, может быть в борьбе между Северной и Южной Америкой, обнаружится всемирно-историческое значение» [Гегель, 1935]. И, тем не менее, по Гегелю, Америка – это выражение «чужой жизненности», и, поскольку это страна будущего, предметом философии истории она быть не может.

В философской литературе не раз отмечалось, что в спекулятивно-идеалистической оболочке гегелевской конструкции всемирной истории имеется определенное рациональное содержание, независимое от самой этой конструкции. Нет никакой предопределенности в ходе истории, т.е. это не означает, что все народы и культуры будут обязательно двигаться, и движутся в указанном направлении. Поэтому многообразие в прошлом и настоящем культурных форм сохраняется. Даже деление на исторические и неисторические народы имеет продуктивный момент. Ведь их неисторичность не в том, что они вообще вычеркнуты из мирового процесса, все народы находятся на каких-то стадиях, этапах развития. Но для познающего субъекта интересны лишь те народы, которые прибавляют новое знание плана и смысла истории. История как сфера знания делается заинтересованным наблюдателем, поскольку он осуществляет выбор объектов анализа и придает пространственному многообразию культур характер временных определений. Хотя есть предопределенность в истории как таковой в силу специфики деятельности субъективного духа, т.е. она есть в логике истории, но не в эмпирической истории.

Сегодняшние процессы глобализации, затрагивают, прежде всего, сферу материального производства. «Преобразования последних лет принимают неодинаковые формы в разных странах, но намечается, по крайней мере, шесть тенденций, определяющих процесс институциональных изменений: распространение либеральной демократии; преобладание рыночных сил в экономике; интеграция в мировой экономике; трансформация средств производства и рынка рабочей силы; быстрота технологического обновления; революция средств массовой информации и засилие идеологии потребительства» [Хозин, 2000].

Следует отметить, что приведение в движение и агрегация очень разнородных элементов, ради реализации принципа полезности реально существующего в виде потребительской культуры имеет негативные духовные последствия. Об этом пишут сами теоретики глобализации. Так Ф. Фукуяма отмечает: «Подъем религиозного фундаментализма за последние годы в христианской, иудейской и мусульманской традициях широко известен. Некоторые считают, что возрождение религии определенным образом свидетельствует о широком недовольстве обезличиванием и духовной опустошенностью либеральных потребительских обществ. Однако, хотя внутренняя пустота либерализма, несомненно, является недостатком идеологии... нет необходимости прибегать к перспективе, которую дает религия, – из этого следует, что ее можно исправить политическими средствами» [Фукуяма, 1990].

Гегель в «Феноменологии духа» показал переход от принципа полезности к осознанию индивидуумами своей абсолютной свободы, которая в свою очередь ведет к террору, особенно если субъект такой свободы не включен в отношения гражданского общества. В упомянутой работе приводится такая характеристика террора во времена Великой Французской революции: «Единственное произведение и действие всеобщей свободы есть поэтому *смерть*, и притом *смерть*, у которой нет никакого внутреннего объема и наполнения; ибо то, что подвергается негации, есть ненаполненная точка абсолютно свободной самости; эта смерть, следовательно, есть самая холодная, самая пошлая смерть, имеющая значение не больше, чем если разрубить кочан капусты или проглотить глоток воды» [Гегель, 1959].

Под политическими средствами преодоления духовной опустошенности Ф. Фукуяма, видимо подразумевает создание «универсального гомогенного государства». При этом он ссылается на А. Кожева, который так же апеллирует к Гегелю. Надо сказать, что Гегель был очень далек от кантовско-фихтевской концепции идеального государства. Такое государство перестает быть государством в собственном смысле слова. С точки зрения Гегеля, государство порождается осознающим себя определенным народным духом. Оно всегда имеет характер особенности, а не всеобщности. На этой идее основано и его понимание внешнего государственного права. Думается, что гегелевские мысли на этот счет не лишены интереса и сегодня. Он пишет: «Нет претора над государствами; существуют в лучшем случае лишь третейские судьи и посредники между ними, да и те существуют лишь случайно, т. е. согласно особенной воле. *Кантовское* представление о *вечном мире*, поддерживаемом союзом государств, который улаживает всякий спор и, в качестве признаваемой каждым отдельным государством власти, устраняет всякие недоразумения и этим делает невозможным решение их посредством войны, – это представление предполагает *согласие* государств, которое исходило бы из религиозных, моральных и каких бы то ни было

других оснований и соображений, вообще исходило бы всегда от особенной суверенной воли и благодаря этому оставалось бы случайностью. Спор между государствами, поскольку особенные воли не приходят к согласию, может быть решен лишь *войной*» [Гегель, 1935]. Гегель обосновал право государства начинать и вести войну, руководствуясь лишь собственным благом себе, подчеркивая высокую нравственную значимость войны. Исторические события XX-XI веков, современная международная ситуация показывают, как процессы глобализации во многом соответствуют именно гегелевской, а не кантовской «философии вечного мира».

То, что Ф. Фукуяма называет «универсальным гомогенным государством» представляет собой, скорее, глобальное гражданское общество, основанное на системе потребностей, а не на национальной идее. Патриотизм может присутствовать и в сознании развитых потребительских сообществ, стоящих во главе процессов глобализации, но лишь до тех пор, пока они имеют явных оппонентов в лице других государств. Гегель показывает, как самый высокий патриотизм переходит в свою противоположность на примере духовных трансформаций происходивших в Римской империи, которая проводила политику «глобализации» в Средиземноморье. Обитатели римского Капитолийского холма сначала были большими патриотами. «Но, – как отмечает Гегель, – после того, как патриотизм – господствующее стремление Рима – был удовлетворен, в римском государстве тотчас же обнаружилась массовая испорченность... С этих пор внутренняя противоположность Рима вновь проявляется в иной форме... в форме борьбы частных интересов против патриотизма...» [Гегель, 1935]. Тем самым внутренние духовные противоречия привели к падению мощнейшее европейское государство того времени.

Выводы

Всемирная история по Гегелю – это шествие мирового духа, результат его деятельности. История человечества – это воплощение мирового духа и ее общей целью является развитие свободы духа, применительно к человеку и обществу. Свобода, считает Гегель, является сама в себе целью, к реализации которой стремится дух. Мировая история есть не что иное, как воплощение этой цели, ради достижения которой в течение многих веков приносились неисчислимые жертвы. Именно эта цель, главным образом, реализуется и воплощается в истории, и именно она лежит в основе всех, происходящих в мире людей, изменений. Гегелевский анализ духа во всемирной истории заставляет обратить пристальное внимание на глубинные духовные процессы, происходящие в мире, позволяет понять первостепенную важность духовной составляющей глобализации.

Библиография

- Абдильдин, Ж. 1981. 'Формирование логического строя мышления в процессе практической деятельности'. Алма-Ата, Наука, 212 с.
- Абишев, К. 1996. 'Логика свободы и логика отчуждения'. *Человек в мире отчуждения*. Алматы, Фылым, 272 с.
- Баканидзе, М. 'Проблема субординаций логических доказательств'. 1968. Алма-Ата, Наука, 215 с.
- Гадамер, Г. 1988. 'Истина и метод'. М, Прогресс, 704 с.
- Гегель, Г. 1935. 'Сочинение. Философия истории'. Москва, Т. 8, 470 с.
- Гегель, Г. 1959. 'Феноменология духа'. Соч. В 14 т. Т. 4, М. 318 с.
- Ильин, И. 1994. 'Философия Гегеля как учение о конкретности бога и человека'. *Учение о Боге*. СПб. Наука, Т. 1, 301 с.
- Касымжанов, А. 1981. 'О культуре мышления'. М, Политиздат, 128 с.
- Науменко, Л. 'Монизм как принцип диалектической логики'. 1968. Алма-Ата, Наука, 327 с.
- Нуржанов, Б.Г. 1992. 'Диалектика Гегеля'. *Бытие и свобода*. Алматы, Фылым, 184 с.
- Нысанбаев, А. 2001. 'Философия взаимопонимания'. Алматы, Главная редакция "Казак энциклопедиясы", 544 с.
- Сейтахметов, Н. 1993. 'Личностный смысл философской культуры'. Алматы, 122 с.
- Соловьева, Г. 2005. 'Философия надежды'. Казахстанская правда. 4.02.
- Трельч, Э. 1994. 'Историзм и его проблема. Логическая проблема философии истории'. Москва, Юрист, 719 с.
- Фукуяма, Ф. 1990. 'Конец истории'. *Вопросы философии*, № 3. сс. 134-155.
- Хозин, Г. 2000. 'Глобализация международных отношений: объективная тенденция или стратегия США'. *США. Канада. Экономика. Политика. Культура*. №1, 70 с.
- Хайдеггер, М. 1997. 'Кант и проблема метафизики'. Пер с нем. О.В. Никифорова. М, Издательство «Русское феноменологическое общество», 176 с.
- Хамидов, А. 1992. 'Основные проблемы философии истории'. *Известия АН РК. Серия общ.наук*, № 5-6.

Transliteration

- Abdil'din, Zh. 1981. 'Formirovanie logicheskogo stroja myshlenija v processe pratischej dejatel'nosti' [Formation of the Logical Structure of Thinking in the Process of Practical Activity]. Alma-Ata, Nauka, 212 s.
- Abishev, K. 1996. 'Logika svobody i logika otchuzhdenija' [The Logic of Freedom and the Logic of Alienation] *Chelovek v mire otchuzhdenija*. Almaty, Fylym, 272s.
- Bakanidze, M. 1968. 'Problema subordinacij logicheskikh dokazatel'stv'. [The Problem of the Subordination of the Logical Evidence]. Alma-Ata, Nauka, 215 s.
- Gadamer, G. 1988. 'Istina i metod' [Truth and Method]. M, Progress, 704 s.
- Gegel', G. 1935. 'Sochinenie. Filosofija istorii' [Work. Philosophy of History]. Moskva, T. 8, 470 s.

Gegel', G. 1959. 'Fenomenologija duha' [Phenomenology of the Spirit]. Soch. V 14 t. T. 4, M. 318 s.

Il'in, I. 1994. 'Filosofija Gegelja kak uchenie o konkretnosti boga i cheloveka' [Hegel's Philosophy as the Doctrine of the Concreteness of God and Man]. *Uchenie o Boge*. SPb. Nauka, T. 1, 301 s.

Kasymzhanov, A. 1981. 'O kul'ture myshlenija' [The Culture of Thinking]. M, Politizdat, 128 s.

Naumenko, L. 1968. 'Monizm kak princip dialekticheskoy logiki' [Monism as a Principle of Dialectical Logic]. Alma-Ata, Nauka, 327 s.

Nurzhanov, B. 1992. 'Dialektika Gegelja' [Hegel's Dialectics]. *Bytie i svoboda*. Almaty, Fylym, 184 s.

Nysanbaev, A. 2001. 'Filosofija vzaimoponimaniya' [Philosophy of Mutual Understanding]. Almaty, Glavnaja redakcija "Kazak jenciklopedijasy", 544 s.

Sejtahmetov, N. 1993. 'Lichnostnyj smysl filosofskoj kul'tury'. [The Personal Meaning of Philosophical Culture]. Almaty, 122 s.

Solov'eva, G. 2005. 'Filosofija nadezhdy' [The Philosophy of Hope]. *Kazahstanskaja pravda*, 4.02.

Trel'ch, Je. 1994. 'Istorizmi ego problema. Logicheskaja problema filosofii istorii' [Historism and its Problem. The Logical Problem of Philosophy of History]. Moskva, Jurist, 719 s.

Fukujama, F. 1990. 'Konec istorii' [The end of History]. *Voprosy filosofii*, № 3, ss.134-155.

Hozin, G. 2000. 'Globalizacija mezhdunarodnyh otnoshenij: obektivnaja tendencija ili strategija SShA' [The Globalization of International Relations: an Objective Trend or the United States's Strategy]. *SShA. Kanada. Jekonomika. Politika. Kul'tura*, №1, 70 c.

Hajdegger, M. 1997. 'Kant I problema metafiziki' [Kant and the Problem of Metaphysics]. Persnem O.V. Nikiforova'. M, Izdatel'stvo «Russkoe fenomenologicheskoe obshhestvo», 176 s.

Hamidov, A. 1992. 'Osnovnye problem filosofii istorii' [The Main Problems of the Philosophy of History]. *Izvestija AN RK. Serija obshh.nauk*, № 5-6.

Түйін

Апашов С.Б. Жаһандану феномены Гегельдің тарих философиясы контекстінде

Мақалада қазіргі замандағы жаһандану үрдістері Гегельдің тарих философиясы контекстінде қарастырылады. Мақаланың әдіснамалық негізі ретінде шетелдік және отандық философтардың ғылыми еңбектері алынды. Әлемдегі соңғы жүзжылдық пен мыңжылдық аралығындағы айтулы үрдіс – жаһандық жүйенің қалыптасуы болды. Жаһандану үрдісі қоғамдық ғылымдарда белгілі бір тарихи феномен ретінде ғана емес, сонымен қатар қоғамдық құрылыстағы түбегейлі өзгерістер нышаны ретінде қарастырылады.

Жаһандануды модерннен постмодернге, индустрияландырудан постиндустрияландыруға өтудің қайнар көзі және негізгі шарты, әлемді біртұтас ететін үрдістердің кешені ретінде қарастыруға болады.

Гегель алғашқылардың бірі болып барлық табиғи, тарихи және рухани үрдістерді үздіксіз қозғалыс, түрлену және даму ретінде қарастырып, жүйелі формада бейнеледі. Ол осы қозғалыс пен дамудың өзара ішкі байланысын ашуға тырысты. Қазіргі заманғы философия ғылымында Гегель философиясының тарихи маңызына баға бере алатындай қазақстандық және шетел авторларының ғылыми зерттеулері жеткілікті. Мұны Гегель философиясының маңызы туралы мәселе, шын мәнісінде, ауқымы әлдеқайда кең, еш сарқылмайтын Гегельдің философиялық мұрасының бір бөлігі деп түсіндіруге болады.

Түйін сөздер: дүниежүзі тарихы, философия, тарих философиясы, жаһандану, субстанциалдық, азаматтық қоғам, абсолютті ақыл-ой, мемлекет.

Summary

Apashov S.B. The Phenomenon of Globalization in the Context of Hegel's Philosophy of History

In this article the modern globalization processes in the context of Hegel's Philosophy of History considered. The methodological basis is the scientific works of foreign researchers, as well as the Russian Philosopher's works. The most significant process at the turn of the century and millennia around the world, certainly was the formation of a global system. Globalization is considered not only as a definite historical phenomenon in social science, but also as a generalizing symbol of the fundamental social structural changes. Globalization can be defined as the source and the condition of the transition from modernity to postmodernism, from industrialization to post-industrialization, as a complex of processes that transform the world into a organic whole.

As it is known, the entire natural, historical and spiritual process as an uninterrupted movement, transformation and development in a systematic form by Hegel, one of the first Philosophers was depicted. He is attempted to reveal the inner connection of this movement and development.

Modern philosophical science has a significant number of Kazakh and foreign author's studies, who value the historical significance of Hegel's philosophy. This is due to the fact that the question of the significance of Hegel's philosophy forms a part of an extensive and, in essence, inexhaustible problem – the problem of a comprehensive study of Hegel's philosophical heritage.

Keywords: World History, Philosophy, Philosophy of History, Globalization, Substantialism, Civil Society, Absolute Sense, the State.

Саяна Рахимжанова (Астана, Қазақстан)

ДӘСТҮР МӘСЕЛЕСІН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БАҒАМДАУ

Аннотация. Мақалада жеке адам мен тұлғаның, ұлт пен ұлыстың, қоғам мен мемлекеттің, жалпы, адамзат дамуындағы дәстүрдің ролі мен маңызы философиялық тұрғыдан жан-жақты ашып көрсетіледі. Адамзат тарихы барысында ұлттың дүниеге көзқарасынан, оның өмір сүру болмысынан, тұрмыс-тіршілігінен, өмір тәжірибесінен туындап, ғасырлар бойы қалыптасқан, ұлттың бойына сіңіп, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлі құндылықтарымыздың адамзат өміріндегі алатын орны анықталады. Замана сынынан сүрінбей өткен, ұлттың алынбас қамалы, ұлттық болмыстың діңі болып отырған озық дәстүрлеріміздің философиялық мәні талқыланады. Дәстүр философиялық мәселе ретінде қарастырылып, оның адамзат өміріндегі алатын орны көрсетіледі.

Түйін сөздер: философия, дүниетаным, дәстүр, салт, болмыс, құндылық, адам, кісілік, адамгершілік, ұлт.

Кіріспе

Дәстүр адамның дүниетанымынан туындаған рухани құндылық болғандықтан, оның философиялық мәні адамзат өмірінде айрықша. Дәстүр – адам баласының барша тіршілік болмысымен ұштасып жатқан құндылық, кез келген буынның өзі жүріп өткен өмір жолындағы көрген-білгенін саралап, келер ұрпаққа қалдырар рухани тағылымы. Ол ұлттың дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік ерекшелігін көрсетеді. Дәстүрдің өміршендігі, ең алдымен оның ұрпақ тәрбиесінде ешқашан маңызын жоймайтындығында, яғни адам өз өмірінде оны әрдайым игілігіне жаратпақ. Адамды рухани тәрбиелейтін, оның сыртқы сұлулығына ғана емес, ішкі рухына да әсер ететін, әр ұлт бойына ана сүтімен, әке қанымен даритын ұлттық құндылықтар. Сондай ұлттық құндылықтардың басты бірі дәстүр. Ата-бабадан қалған құндылықтар ұмытылар болса, маңызын жоғалтып, біржола жоғалар болса, келер ұрпақтың толыққанды қалыптасуы мүмкін емес. Сондықтан, ұлттың рухани дамуының, адамның адам ретінде қалыптасуының негізгі көзі болып отырған осынау құндылықтардың адам өмірі мен оның рухани болмысын реттеудегі орны ерекше.

Әдіснама

Жұмыстың әдіснамалық негізі ретінде герменевтикалық, эмпирикалық, теориялық зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу барысында соның ішінде: жіктеу, салыстыру, индукция, дедукция әдістері пайдаланылды. Дәстүр

мәселесіне философиялық талдау жасалып, сыни ойлау әдістері де жүзеге асырылды.

Негізгі бөлім

Дәстүр – адамның тұрмыс-тіршілігінен, бір-бірімен қарым-қатынасқа түсу қажеттілігінен туындаған ұлттық сипатқа ие ерекше мәдени құбылыс. Дәстүрдің философиялық ұғым ретінде қарастырылу себебі – оның адам өмірімен, адамның дүниеге көзқарасымен, дүниетанымымен, адами болмысымен тығыз байланысқан құндылық екендігінде. Дәстүр бойындағы ережелер мен оның мәні адам болмысына байланысты түсіндіріледі. Философиядағы ең негізгі мәселе адам және оның әлемдегі орны болғандықтан, дәстүр мен философияны жақындастыратын ортақ нәрсе – адам мәселесі болмақ. Дәстүр және дәстүрге деген көзқарастың қалыптасу серпіні сонау көне замандарда, яғни Шығыс пен Батыс дүниетанымындағы философиялық ойдың даму кезеңдерінен бастап, Неміс классикалық және Жаңа дәуір философиясына дейінгі аралықта сараланады. Жаңа дәуір кезеңінде дәстүр философиялық категория ретінде танылды. Дәстүр ұғымын философиялық мәселе ретінде алғаш таныған ойшылдардың бірі – И.Г. Гердер. Иоганн Готфрид Гердер өзінің «Адамзат тарихы философиясына арналған идеялар» атты еңбегінде «дәстүр» ұғымын алғашқы рет философиялық категория ретінде қарастырды [Гердер, 1977, б. 28]. Осы еңбегінде ойшыл адам бар жерде дәстүр де болады, ол адамның дүниетанымынан, дүниеге деген қатынасынан туындаған құндылық деп пайымдайды. Дәстүрді адамның іс-әрекетінің айшықты көрінісі ретінде анықтайды. Ойшыл дәстүр мәселесін адамның болмысымен, өмірлік тәжірибесімен байланыстырады.

Ежелгі Үнді және Ежелгі Қытай философиясында дәстүр мәселесіне қатысты талдау жасарлық мәліметтер жетерлік.

Ежелгі Үнді философиясында негізгі интенция «Мен» және «Әлем», «Брахман» және «Атман» қатынастары болатын болса, ал Ежелгі Қытай философиясындағы негізгі интенция жеке адам мен қоғамның арасындағы қатынастар болып табылады. Ежелгі Қытай философиялық дүниетанымындағы әлеуметтік негіздемелердің дәстүр, дәстүрлілік мәселелерін философиялық талдаудың ең негізгі тақырыптарының бірі ретінде қарастыруы өте орынды. Ежелгі Қытай философиялық ойының негізгі мәселелерінің бірі-дәстүрлі өмір салты мен әлеуметтік жаңалықтардың ара-қатынасы проблемалары болып табылады.

Институттандырылған (құқықтық) және институттандырылмаған (дәстүрлі) нормалардың өзара қарым-қатынастары проблемасы конфуцийшілдік пен легизмнің арасындағы пікірталаста да аса айқын байқалады. Конфуцийшілдік әлеуметтік-мәдени сабақтастықтағы тәрбие

приматынан туындайтын болса, легистер – құқықтық тұрғыда іске асырылатын мәжбүрлеу принциптеріне негізделді. Конфуций өзінің Лунь Юй (Өңгімелер мен пайымдар) кітабында былай дейді:

Ұстаз айтты: Егер халықты заңдар арқылы басқарып, тәртіп сақтауды тек жазалау арқылы жүргізетін болса, халық жазадан бұлттарып кетуге ұмтылып, онысы үшін ұялуды да қоятын болады. Ал, егер халықты адамгершілікпен басқарып, салт-жоралғылар, дәстүр арқылы тәртіпке шақырса, халық ұятты біліп, түзелетін болады» [Древнекитайская философия, 1972, б. 143]. Қытай дүниетанымында ұлттың бойына сіңген маңызды құндылықтардың бастауы, негізі дәстүрде жатыр деп білген. Қытай ілімінде дәстүр – адамның дүниеге деген көзқарасын өзгертіп, адам санасының жетілуіне жол ашатын тәрбиелік мәні ерекше құндылық ретінде танылған. Дәстүрлердің жаңа қоғамдық қатынастарға қайшы келетіндері жойылып, өмірге қажеттілері ғана жаңа жағдайда ілгері дамуы қажет деп таниды.

Егер Ежелгі Грекиялық ойлаудың өзіне тән ерекшеліктерін сипаттайтын болсақ, ол ерекшеліктердің қатарына онтологизмді, космологизмді, фатализмді және т.с.с. жатқызар едік. Грек ойшылдардың дүниетанымында «дәстүр» категориясына барынша жақын ұғымдар ретінде «әдет-ғұрып», «жоралғы», «рәсім», «салт» ұғымдары қарастырылады. Ал, осы ұғымдардың барлығы да, сайып келгенде дәстүрдің үлгісіне сәйкес келеді және олар дәстүр ұғымын сипаттау кезінде ойшылдардың шығармаларында жиі қолданылады. Алайда, дәстүрдің бүкіл мән-мағынасын, мазмұнын әдет-ғұрыпқа, рәсімдерге, жол-жоралғыларға теңестірген деп айтуға болмайды. Өйткені, философиялық тұрғыдан қарастырсақ, «дәстүр» ұғымының мағынасы «әдет-ғұрып», «жоралғы», «рәсім», «салт» ұғым-дарымен салыстырғанда анағұрлым кең болып табылмақ.

Ежелгі Грекияның әлеуметтік-философиялық ойларында дәстүрдің қоғамдық өмірде алатын орны туралы Платон өзінің «Жетінші заңдар» кітабында тікелей айтқан. Осы туралы үзінді келтірейік:

«Біздің қарастырып отырғанымыздың барлығы көпшілік айтқандай, жазылмаған салттар болып табылады. Ал, ескілік заңдары деп аталып жүргендер де осы сияқты қағидалардың жиынтығы. Мұндайда заңдар туралы айту орынсыз, бірақ екінші жағынан оны айтпауға да болмайды. Осы дәстүр кез келген мемлекеттік құрылымды байланыстырып тұр. Олар жазбаша белгіленген заңдар мен келешекте әлі де белгіленетін заңдардың дәл ортасын алып тұр. Қысқасын айтқанда, оларды ескі, мейлінше ежелгі қағидалар деп айтуға болар. Оларды барынша мұқият белгілеп, өмірге енгізетін болсақ – олар қазіргі заңдар үшін таптырмас негіз бола алар еді. Сөйте тұра, осы әсемдіктің шегінен аттап кетер болсақ, бейне бір құрылысшылар ғимараттың ең маңызды болып табылатын бөліктерін жасырын түрде алып тастағанындай, барлығы қирайды; өйткені бір қағидалардың екінші бір қағидаларға сүйенетіні сияқты, ертеден келе жатқан берік іргетас

бүлінсе – оның үстіндегі жаңадан тұрғызылған құрылыс та бүлінеді. Клиний, біз мұнымен санасуға тиіспіз; сондықтан сен заңдар, салттар немесе әдет-ғұрыптар аталатындардың ішінен ұлысын да кішісін де мүмкіндігінше назардан тыс қалдырмай, жаңа мемлекеттің негізін барынша нығайтуға тиіссің. Өйткені, осының бәрі мемлекетті құрайды, онсыз ешқандай бастама мықты бола алмайды. Сондықтан, егер заңдарымыз, бір қарағанда ұсақ-түйек сияқты көрінетін қағидалардың ескерілуімен бұрынғысынан анағұрлым ауқымдырақ болып шығып жатса, оған таңғалудың қажеті жоқ» [Платон, 1972, б. 272]. Яғни, Платон дәстүрге, салттарға ескілік деп қарап, оны жоққа шығаруға болмайды, жаңашылдыққа бет бұрамыз деп ежелден қалыптасқан ұғымның барлығын жоққа шығару жақсылыққа апармайды дегенді меңзейді. Ежелден келе жатқан құндылықты жою арқылы өмірге келген жаңа ұғым ұзаққа бармайды, қоғам түбінде сол өшпес құндылықтарға қайтадан оралады деген тұжырым жасайды.

Фома Аквинский «Сумма теологии» атты еңбегінде «ескі» мен «жаңаның» ара-қатынасы туралы пікірталасты қорытындылай келіп, дәстүр мен жаңашылдық арасындағы қатынас туралы мәселеге назар аударады. Жаңашылдық дәстүрдің ықпалымен шектелуде, өйткені апостолдар христиан ілімін кейінгі ұрпақтарға қарағанда анағұрлым терең және толығырақ түсінеді. Ескі нәрселер маңызды құндылықтарға толы [Thomae Aquinaatis, 2003, б. 28]. Ескілік арқылы ғана адамзат жаңашылдыққа қол жеткізе алады. Жаңашылдықтың негізінде де ескілік жатыр деп қарастырады. Діни ілім басты орында болған ортағасыр философиясында дәстүр адамның саналы іс-әрекетінің көрінісі ретінде танылды. Дәстүр мәдениеттіліктің белгісі. Дәстүр бұзылған кезде адамның рухани дүниесіне елеулі нұқсан келеді. Макс Вебердің еңбегінде «Дәстүр» категориясы оның қоғамдық даму тұжырымдамасындағы базистік, негізгі санаттардың бірі, өйткені капиталистік қоғамға дейінгі «дәстүрліліктен» «мақсатты, тиімді» капиталистік қоғамға өтудің себебі де оның жалпы әлеуметтанушылық теориясының іргетасы болып табылады. «Протестанттық этика және капитализм рухы» деп аталған еңбегінде Макс Вебер «дәстүр», «дәстүршілдік», «экономикалық дәстүршілдік», «дәстүрлі қажеттіліктер» [Вебер, 1990, б. 87] туралы жазса, «Түсінуші әлеуметтанудың кейбір санаттары» атты еңбегінде «дәстүрлі тәртіп» туралы ой толғайды [Вебер, 1990, б. 544]. Ал, оның нақты «Вебердің дәстүр теориясы» деп тануға тұрарлық пікірі «Негізгі әлеуметтанулық ұғымдар» деп аталатын еңбегінде келтірілді. Осы еңбектен дәстүрдің өзін және «дәстүрлі» әлеуметтік әрекеттер мен «мақсатты, тиімді» әрекеттердің ара-қатынасын Веберлік тұрғыдан түсінуге мүмкіндік беретін ойдан үзінді келтіре кетейік:

Белгілі бір адамдар тобының шеңберінде жай әдет деп қабылданған жағдайларда әлеуметтік тәртіптің қағидаттарындағы біртектілікті *нейіл, мінез* деп санайтын боламыз. Ал, әдеттер ұзақ кезең бойы қалыптасып, сіңіп

кеткен кездерде біз пейіл мен мінезді дәстүр деп атайтын боламыз. Егер әдет-ғұрыптардың эмпириялық болмысының мүмкіндігі жеке адамдардың күтетін нәтижелерінің бірдей болуынан туындайтын болса, оны «мүдделер арқылы шарттылану» деп анықтаймыз.

М. Вебер дәстүрлілікті тәртіптің стереотиптерімен, белгілі бір әлеуметтік топтың шеңберінде «әдетке айналып кеткен» қалыптылықпен байланыстырады. Дәстүрді адамның мінез-құлқының көрінісі ретінде таниды. Дәстүрді қоғамда адамның іс-әрекетін реттейтін нормалар жиынтығы деп біледі.

Қазақ философиясының даму тарихында дәстүр мәселесінің алар орны айрықша, әсіресе Абай, Шәкәрім секілді ойшылдарымыз дәстүрді ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отыратын, ұлттың дүниеге көзқарасынан, тұрмыс-тіршілігінен туындаған мұра ретінде танығаны белгілі. Ұлттың, ұрпақтың рухани дамуының негізгі көзі – халықтың ғасырлар бойы қастерлеп келген дәстүрлеріне құрметпен қарау, соның тәрбиелік жақтарын күнделікті өмірде қолдану болмақ. Дегенмен, қазақтың ағартушы ойшылдары қоғамдық ортаның дамуы үшін дәстүрге адалдық сақтаумен бірге жаңашылдық та қажет екенін, кейбір маңызын жойған ескілікті дәстүрлерден саналы түрде бас тартуды да ескертеді. Салт-дәстүрлердің жаңа қоғамдық қатынастар мен талпыныстарға қайшы келетіндері өздігінен ығысып қалып отырады, ал өміршең, мәнді, дамуға қажетті дәстүрлер жаңа жағдайға бейімделіп, жетіліп, негізгі қағидасы сақталып қала береді.

Философиялық ойлау тарихында «Дәстүр» ұғымы қоғам өмірінің белгілі бір ереже-тәртіппен нақты орындалатын рухани ұстаным ретінде айқындалып, өмір сипатын айқындайтын құндылық ретінде көрсетіледі. Барлық халықта өзінен тән дәстүр бар, ал қазақ ұлты секілді консервативті қасиеті басым халықтар үшін ұлттық дәстүрлер олардың әлеуметтік өмірінде ерекше маңыз алады. Өз ұлтының тереңде жатқан рухани тамырын, салт-дәстүрін, тіл мәдениетін сақтамау және жалғастырмау – ұлттық сананың өшкіндеуін туғызып, дәстүрден ажырап, мәдениетте құлдырауға, этикалық тұрғыда азғындауға апарды. Ұлттық құндылықтар тарихына енжар қарау міндетті түрде орны толмас адасуға соқтырады. Ежелден қазақ баласы үшін мағынасы тұңғыш, мәні ғибратқа толы дәстүрлері – қазақ халқының өмір сүру болмысынан туындаған рухани құндылық. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымы дүрбелең кезеңдердің қатал сынынан сүрінбей өтіп, көнергені көмескіленіп, өміршендері жанарып, халық тәрбиесінде зор маңызды қазына ретінде мәнін жоймай келе жатыр. Ұлттық дәстүрді бойына сіңіріп өскен қазақ баласы ұлтжанды, тәрбиелі азамат болып қалыптаспақ. Қазақ халқының дәстүрлерінің дүниетанымдық орны айрықша.

Ұлтымыз өмірінде ерекше орын алатын дәстүрлердің философиялық астарына үңілсек, мысалы «Жеті атасын білу» дәстүрі ұрпақты ата көрген көреген, білімді, тәрбиелі қасиетке баулиды. Халқымызда жеті атасын білмеген баланы «жетесіз» деп сөккен. Балаға жеті атасын үйрету әр атаның

басты борышы болып саналған. Жеті ата: өзі, әкесі, атасы, бабасы, және одан арғы ата-бабаларының есімдерін білу деген сөз [Кенжеахметұлы, 1994, б. 42]. Өз ұрпағына, оның санасына жеті атасын сіңіріп өсіру – қазақ дүниетанымында атадан балаға жалғасып келе жатқан дәстүрлерді жалғастыру амалы. Мұның қандық, туыстық жағынан алғанда да халқымыз үшін үлгі боларлық мәні болған, оны берік ұстану ұлт үшін маңызы зор. Философиялық тұрғыдан қарастырсақ, жеті ата ұғымының астарында туыстар арасындағы сабақтастық, бұзылмас тектіліктің негізі жатыр. Текті ұрпақ тәрбиелеп өсіру қазақ халқы үшін, ұлт үшін маңызды мәселе болып табылады.

Қазақ дүниетанымында адамды инабаттылыққа бастайтын дәстүрлер көп. Солардың бірі – үлкенді сыйлау, кішіні аялау. Үлкен адамды сыйлау, үлкенге сәлем беру, үлкеннің жолын кесіп өтпеу, үлкеннің батасын алу, үлкеннің қолынан ас жеу, үлкенге дауыс көтермеу, үлкен кісінің сөзін бөлмеу тәрбиелікті, парасаттылықты білдіреді. Ал, кішіні аялау – ізгіліктің көрінісі.

Бұл дәстүрдің астарында ұрпақты адамшылдыққа бастайтын ой жатыр: жасы кішінің үленге деген сый-құрметінің белгісі, яғни үлкенге ыстық ықылас білдіру, құрметтеу, адамгершілік таныту. Үлкенді сыйламау қазақ дүниетанымында көргенсіздікті, тәрбиесіздікті, адамгершіліктің жоқтығын көрсетеді.

Өмірдің өткінші екендігін түйсіну, бүгінгі күннің ертең қайтып келмейтіндігін ұмытпау, қамшының сабындай қысқа ғұмырда сыйластықты сақтап өту ата-бабамыздың қанына сіңген қасиет болған.

Ел тағдырына қатысты күрделі мәселелерді қамтитын дәстүрлеріміздің бірі—«Асар». Бұл игі істі бастап жатқан адамға көпшілік болып көмек көрсету дәстүрі. Мысалы: үй салу, той жасау, ас беру кезінде сол шаңыраққа бүкіл ауыл болып, әркім қолынан келген көмегін көрсетеді және көрсеткен көмегі үшін ешқандай ақы алмайды. Асар-адамдардың арасындағы өзара қайырымдылықтың, өзара жанашырлықтың белгісі [Кенжеахметұлы, 2010, б. 200]. Міне, қазақтың асар дәстүрі ата-бабаларымыздың бір-бірімен сыйласуын, өзгені өзіндей сезінуін, барлық қазақтың бір-бірін жақын көргенін, жомарттығын көрсететін дәстүрлерінің бірі болып табылады. Ол халқымыздың ұйымшылдығының, ауызбіршілігінің, жанаршырлығының бір көрінісі болып табылады, өйткені әрбір қазақ қиналған адамға қол ұшын беріп көмек көрсетуге әрқашан әзір.

Бұл ретте адамдар көлемді жұмыстарды бірігіп, «бір жеңнен қол шығарып» ұйымдасқан түрде, көпшілік болып атқарады. Осындай дәстүрлеріміздің астарында адамдардың мейірімділік, адалдық қасиеттері, қиналғанға көмек көрсету, ел басына түскен қиындықты бірігіп еңсеру жолында ұйымдасып, бірлесіп әрекет ету секілді құндылықтар жатыр. Адамды тек өз басының қамы үшін ғана емес, қоғамның мүддесі үшін,

болашақ ұрпақтың тағдыры үшін де алаңдауға, тіпті бүкіл адамзат алдында жауаптылықты сезіне отырып өмір сүруге шақырады.

Қазақ дүниетанымындағы басқа біреуге жанашырлық жасап, оның қиындығына қолдау көрсету, қайтыс болған адамды жерлеу, қонағасы беру, жұмасын, қырқын беру дәстүрлері өмір мен өлімге негізделген тұрмыстық деңгейдегі даналық диалектикасын білдіреді. Қазақтың салты, дәстүрі ұлт үшін өнеге, тәлімдік, тәрбиелік маңызы зор рухани құндылық болып табылған. Осындай адамшылдыққа бастайын дәстүрлер қазақ елінің болашағына сүрлеу жол сала алды. Қазақ халқы қай заманда болмасын дәстүр мәселесін тағылымдық маңызы зор темірқазық ретінде таныды. Адам өміріне рухани арқау болып келген дәстүрлерімізді сақтау арқылы қоғамымыздың рухани қуаты нығая түспек, өйткені дәстүр-адамның өмір сүру ортасындағы мәдени және рухани құндылықтарының жетістігі. Ұлттық дәстүрдің өміршеңдігі-ұлттық қадір-қасиетімізді сақтаудың бірден-бір кепілі.

Айта берсе, қазақ халқы дәстүрлерге өте бай, олардың қайсыбірі заман жаңарған сайын уақыт көшіне ілесе алмай, ұмыт бола бастауы да мүмкін. Дегенмен де қазіргі жастарымыз жаңаша ойлауға, жаңа қоғамдық қатынастарға икемделеміз деп дәстүрдің барлығына ескілік ретінде қарап, олардан бойын мүлдем аулақ салуына да болмайды.

Біздің айтқымыз келетіні, дәстүр адамның бойындағы көптеген тәрбиелік құндылықтардың негізін қалыптастырады, олар: ізгілік, қайырымдылық, рахымдылық, ақылдылық, адалдық, әділдік, қанағатшылдық, кішіпейілділік, дербестілік, жауапкершілік, намысқойлық, адамшылық, кісілік. Халқының салт-дәстүрін, рухани болмысының қасиеттерін бойына дарытқан ұрпақтан елін жарқын болашаққа жетелеуші, халқының мақсат мүддесін қызғыштай қорғайтын, жақсылыққа үндеуші айрықша тұлғалар шықпақ. Қазақ халқының әр ғасыры өзінің ұлттық өнері, дәстүрі арқылы алтын ғасырға айналып отырған.

Т.Х. Рыскалиев «Даналық пен түсініктің үлгісі» атты кітабында тәрбиеге қатысты ойын былайша білдіреді: «Тәлім-тәрбие деген адамзат тарихымен бірге жасасып келе жатқан және дәстүрге айналып кеткен нәрсе... Бүкіл адамзатқа ортақ тәрбие талабы – жастарды адам болуға үйрету, адамшылдыққа баулу. Ал адам болудың жолдары әр халықтың, ұлттық дәстүріне, тарихына, діліне, рухани дамуына байланысты. Қазақтың өмір салтында адам болу жолдары үлкенді сыйлаумен, тыңдаумен, ата жолын, ана жолын жалғастырумен, ар-намысты, ұятты бетке ұстаумен, өнер-білімге, еңбекке ұмтылумен анықталады» [Рыскалиев, 1999, б. 240]. Ұрпақ тәрбиесіндегі негізгі мәселе – оның санасына өз ұлтының бойына сіңген құндылықтарды сіңіре отырып тәрбиелеу. Ұлттық құндылықтар-ұрпақ тәрбиелеудің өшпес шамшырағы. Бүгінгі ұрпақ ХХІ ғасырдағы озық технологияның барлық қыр-сырын білуі тиіс. Мұны меңгеру арқылы

біз бәсекеге қабілетті және іргесі мықты ел бола аламыз. Бірақ, кез келген ел ұлттың қамалы болып тұрған тарихи құндылықтарын сақтап қалуы қажет. Ол – біздің дәстүріміз, ол – біздің тіліміз, ол – біздің тарихымыз, ол – біздің дініміз. Осы құндылықтарды сақтап, жастарымыздың бойына дарыта білсек, рухы биік халық ретінде болашаққа жол тартамыз. Бұл төрт құндылық – ұлтты ұлт етіп отырған алтын діңгегіміз, тереңге тартқан түп-тамырымыз. Сондықтан дәстүрімізді, тілімізді, тарихымызды, дәріптеу-баршамыздың борышымыз. Біздің ұлтымыздың бойына сіңген ұлттық құндылықтарымыздың ұрпақ өміріндегі орны айрықша.

Қорытынды

Дәстүр халықтың өмірлік бағдары, рухани болмысы, дүниетанымы, ұлттық ойлау сипаты болып табылады. Халқымыздың ғасырлар бойы кастерлеп келген игі дәстүрлеріне ізгі ниетпен қарау, оның пайдалы тәрбиелік жақтарын күнделікті өмірде қолдану, ұлт дамуының негізіне айналған дәстүрлерді дәріптеу – әрбір саналы азаматтың парызы. Қазіргі қоғамның мақсаты-дәстүрмен жаңашылдық мәселелерінің маңыздылығын түсіне білу.

Дәстүрге ескілік деп қарап, жаңашылдыққа ұмтыламыз деп, ұлттық келбетімізді жоғалтып алмауымыз қажет. Керсінше, ұлттық жаңару дегенде ұлттың діңгегі болып табылатын құндылықтарымызды негізге ала отырып, жаңаруға бет бұрамыз. Ал дәстүрлі құндылықтарымыздан бас тартсақ, ұлттық болмысымыздан ажыраймыз. Қандай кезеңде өмір сүрсек те, еліміздің ұлттық кодын сақтай білуіміз шарт. Дәстүрдің философиялық маңыздылығы адами болмысымызды сақтауға, ұлттық санамыздың кемелденуіне жол ашады.

Библиография

- Вебер, М. 1990. 'Избранные произведения'. Москва, Прогресс, 87, 544 б.
Гердер, И. 1977. 'Идеи к философии истории человечества'. Москва, Наука, 28 б.
'Древнекитайская философия'. 1972. 1 т. Москва, Мысль, 143 б.
Кенжеахметұлы, С. 1994. 'Қазақтың салт дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары'. Алматы, Ана тілі, 42 б.
Кенжеахметұлы, С. 2010. 'Қазақ халқының салт дәстүрлері'. Алматы, 200 б.
Платон, 1972. 'Сочинения в трех томах'. 3 т. Москва, Мысль, 272 б.
Рысқалиев, Т. 1999. 'Даналық пен түсініктің үлгілері'. Алматы, Ақыл кітабы, 240 б.
Thomae Aquinaatis. 2003. 'Summa Theologica'. Kiev, 28 p.

Transliteration

Veber, M. 1990. 'Izbrannye proizvedeniya' [Selected Compositions]. Moskva, Progress, 87, 544 b.

Gerder, I. 1977. 'Idei k filosofii istorii chelovechestva' [Ideas to the Philosophy of the History of Mankind]. Moskva, Nayka, 28 b.

'Drevnekitaiskaya filosofya'. 1972. [Ancient Chinese Philosophy]. 1 t. Moskva, Mysl, 143 b.

Kenzheakhmetuly, S.1994. 'Qazaqtyn salt dasturleri men adet-guryptyary' [Kazakh Traditions and Customs]. Almaty, Ana tili, 42 b.

Kenzheakhmetuly, S.2010. 'Qazaq halqynyn salt dasturleri'[Kazakh Traditions and Customs]. Almaty, 200 b.

Platon. 1972. 'Sochineniya v trekhtomah'[Compositions in Three Tomes]. 3 t. Moskva, Mysl, 272 b.

Ryskaliyev, T. 1999. 'Danalyk pen tusinik ulgileri' [Examples of Wisdom and Understanding]. Almaty, Akyl kitaby, 240 b.

Thomae Aquinaatis. 2003. 'Summa Teologica'. Kiev, 28 p.

Резюме

Рақимжанова С.К. Философское осмысление традиции

В данной статье рассматривается с философской точки зрения роль традиции в развитии отдельного человека и личности, нации и народа, общества и государства, в целом человечества. Также определяется и дается осмысление традиционных ценностей в жизни человечества, сформировавшихся в процессе жизнедеятельности наших предков, их взгляды и мировоззрение, передаваемых из поколения в поколение. Пропагандируются ценности, являющиеся духовным богатством для любой нации и таким образом не теряют своего значения. В статье дается глубокое осмысление национальных традиций, раскрытие главных вопросов, которые лежат в основе этих ценностей. Глубоко осмыслены национальные традиции, выдержавшие испытание временем, признанные основой развития нации, дается анализ философского смысла традиции.

Ключевые слова: философия, мировоззрение, традиция, обычай, сущность, ценность, человек, человечность, нравственность, нация.

Summary

Rakhimzhanova S.K. Philosophical Assessment of Tradition

This article is about the disclosure of tradition's role in the development of person and personality, nation (Kazakh's), society and government, the whole humanity from the side of philosophy. By the history it means the determination of significance of traditional values which is lasting from the generation to generation, nation's point of view, living type, experience and the role of values in our nation's life. The respect to the customs. Customs are the spiritual heritage of nationalities which will never be lost. Positioning in the process of scientific research of front-rank traditions, as a bar of development of nation.

Keywords: Philosophy, World Outlook, Tradition, Custom, Existence, Value, Person, Humaneness, Nation.

Күлсия Қоңырбаева (Алматы, Қазақстан)

ТҮРКІ ОЙШЫЛДАРЫНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ ӘЛЕМІ

Аннотация. Мақалада түркі ойшылдарының моральдік-этикалық идеяларын тәуелсіз сана тұрғысынан зерттеуге талпыныс жасалады. Автор түркі халықтарының дәстүрлі дүниетанымы, этикалық әлеміне исламдық құндылықтардың әсерін түркілік кезең ойшылдарының шығармалары арқылы талдап көрсетеді. Түркілердің адамгершілікті, ізгілікті ар ілімі толығып, сахара жұртының мәдени жетілдіруге ықпал еткендігі байыпталады. Мақалада әл-Фараби, Махмұт Қашқари, Ахмет Йүгінекидің жақсылық, мейірімділік, әділеттілік, ұят, парыз, сондай-ақ этиканың өзекті мәселесі – бақыт категориясы терең зерделенген этикалық пайымдауларының рөлі мен маңызы көрсетілген. Адамды рухани жетілдіруде гуманистік мұраттарды сіңіру қажеттілігімен сипатталатын түркі ойшылы Ахмет Йүгінеки дүниетанымының ерекшеліктері айшықталады.

Түйін сөздер: түркі ойшылы, этика, дүниетаным, руханилық, адамгершілік, жақсылық, жамандық, ізгілік, әділеттілік, бақыт.

Kіріспе

Бүкіл әлемге жаппай жайылып келе жатқан құндылықтар дағдарысы ХХІ ғасырға дейін ұлттық дәстүрлері мен тілін, ділін ұстанып келген қазақтардың рухани өміріне де елеулі өзгерістер енгізуде. Ол гуманистік идеалдар мен дінге, адамгершілік аясына да енуде. Достықтың, сүйіспеншіліктің, өзара көмектің, ұжымшылдық этикасы жекешілдік, эгоистік және ештеңмен санаспайтын жер жүзіндегінің барлығына қалыптан тыс тұтынушылық қатынасқа жұтылып кетуде. Алайда осы үрдіс барысында әлемдік өркениеттер кеңістігінде ұлттық келбетін сақтап қалуға қазақтар да ұмтылуда. Осы ұмтылыстардың басты бағдарларын Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды» – деп нақты атап көрсеткен болатын. Сондықтан қазақ этикасының бастауларын зерделеуде түркі ойшылдарының мұраларына оралу, оларды жаңаша көзқарастар тұрғысынан қарастыру, қазақстандық қоғамды рухани жаңғыртуға ықпал етері сөзсіз.

Өткен тарих беттеріне қайта үнілер болсақ, қазіргі кезеңдегі рухани жаңғыру мәселесінің ұлттың руханидаму жолында әрдайым өзекті болғандығын байқаймыз. Қазіргі кезеңнің рухани дағдарыстарынан пайда болған жан күйзелісі мен рухани кеңістіктің ойсыраған тұстарын түркі ойшылдарының адамгершілікті-моральдік, философиялық ой-толғауларымен толықтыру қажеттілігі туындап отыр. Осы тұста

арабтілді мұсылман философиясында өзіндік қайталанбас із қалдырған ұлы энциклопедист-ғалым әл-Фарабиге қайта оралу лазым. Ойшыл шығармашылығының дені қоғам мен адам мәселесіне арналған. Философиялық ойлары, дүниетүсінігі мен дүниетанымы этикалық мәселелерді қамтитын қомақты іргелі жүйе болып табылады. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» атты трактаттарының негізгі идеялары адамның этикалық және басқа мінез-құлық ережелері туралы философиялық ой-толғаулардан тұрады. Бұл еңбектерде адамды жан-жақты жетілдіру арқылы ізгілікті азаматтардан тұратын қайырымды қала, кемелденген қоғам құрып, жоғары бақытқа жету тетіктері тұжырымдалған. Ал «Музыка туралы үлкен кітап» болса бүкіл адамзатқа тән мәдениеттің бірлігін паш етті. Адам әлемінің нәзік болмыстарын зерделеген қомақты еңбек. Әл-Фарабидің ғылымды дамытуға қосқан мол мұрасы елімізде соңғы жылдары қолға алынып, жүзеге асырылған «Мәдени мұра» бағдарламасының аясында ана тіліне аударылды.

Қазіргі қазақстандық қоғамды рухани азықтандыру жолында бұл еңбектердің атқарып отырған рөлі орасан зор. Өйткені, қазіргі жаһандану үрдісі белең алып отырған шақта, әлемдік рухани ойды өрістету алдыңғы орынға шығуға тиіс. Адамзаттың алдында экологиялық, демографиялық ахауалдармен қоса адам құқығын тану, адамгершіліктік тұрғылар, құндылықтық мәселелер шығып отырады хақ.

Еліміздегі қазіргі әлеуметтік жағдайлардың басты белгілері, қоғам тұтастай қолдайтын ортақ мәндегі және біріктіруші идеялардың, құндылықтардың жоқтығынан күшейіп отырған әлеуметтік шиеленістіктің жоғары деңгейі. Қоғамның құндылықтар дағдарысынан шығуы, қоғамдағы ескі құндылықтарды қайта бағалап және жаңа құндылықтар жүйесін жасау, кезеңнің сын қатерлерін жеңу үшін жаңа тиімді тәсілдерін қалыптастырумен ғана мүмкін. Сондықтан өткеннің тарихи-мәдени дәстүрлерлеріне қайта оралу, санада гуманистік дүниетүсінік қалыптастыру қажеттілігі туындауда. Әлеуметтік өзгерістер толқынында адамға өзінің орны мен мәнін табуға мүмкіндік беретін осындай дүниетаным, сөзсіз құрылымдық бастама және маңызды құндылықтық бағдар болып табылады.

Методология

Зерттеліп отырған түркі ойшылдарының этикалық мұраттарына тарихи-салыстырмалық зерттеулер жүргізілді. Философиялық ілімдердің негізгі және өзекті мәселесі болып табылатын адамгершілік ұғымы, этикалық мұраттар түркі ойшылдары мұраларын герменевтикалық тәсілдер арқылы зерделенді. Олардың прогрессивті идеяларына жалпыдан жекеге және жекеден жалпыға көшу мен аксиологиялық, құрылымдық-функционалдық

талдаулар жасалынды. Тарихи логикалық тәсіл қоланылды. Түркі ойшылдарының рухани мұраларынан этикалық көзқарастарының қисынды жүйесі жасалды.

Әл-Фараби адамгершілік табиғаты жайында

Әл-Фараби Платон мен Аристотельдің мінез-құлық мәселесі жөніндегі пікірлері туралы көзқарасын қарастыра отырып, жанның өнегелі қасиеттері жайында әңгіме қозғап, екеуінің арасында айырмашылықтары бар екендігіне тоқталады. Екі алып философтың адам мінезі жайлы ойларының арасында қайшылықтың жоқ екендігін атап көрсетеді. Аристотель, өзінің «Никомахия» кітабында, барлық өнегелі қасиеттер өзгеріп отырады және бұлардың барлығы адамның табиғатынан емес, яғни адам өзінің әдетінің, дағдысының арқасында бұлардың бірінен екіншісіне өте алады. Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Әл-Фараби осы қасиеттердің игілікті, абзал, жетілгендігіне қарау керектігін айтып отыр. Сонда ғана біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады дейді [2005, 55-56 бб.]. Адам мінезінің жақсы жаман болуын шама, мөлшер, тең орта деген өлшемдермен белгілейді. Әр нәрсенің шегінен шықпағанды жөн санайды. Осы шектен шықпау жайлы ойларын саралай отырып, адамгершілік сапалар болып табылатын мінез-құлық нормаларына тоқталады. Ержүректілік жақсы адамшылық қасиетке жатады. Ойшылдың топшылауында қатерлі істердің тұсындағы шектен шыққан батылдықкөзсіз батырлыққа соқтырса, батыллықтың жетіспеуі қорқақтыққа соқтырады. Бұл жерде де сабырмен, ақылмен тез шешім қабылдануы қажет.

Екінші ұстаз адам мінезінің жақсы немесе жаман болып қалыптасуын өнерді игерумен теңестіреді. Мысалы жазу өнеріне шебер жазғышқа тән әрекеттерді сол адамның орындап машықтануы арқылы жетеді. Сол қатарлы жомарттық сараңдық пен ысырапшылдықтың ортасын көрсететін шама.

Ал, Платонның кім өзінде мінездің бір қасиетін дамытса немесе жетілдірген болса, онда ол бұл әрекетімен оны өзінің жанында мықты бекіткен болады деген ойларын талдай отырып, табиғи қасиеттердің жойылуы мүмкін емес дегенді жоққа шығарады. Ортағасыр ойшылының адам мінез-құлқы жайлы ой-түйіндері ұлы Абайдың «Мен закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» деген идеясымен үндесіп жатыр [1993]. Ұлылар арасындағы үндестік, сол идеялардың қайта жаңғыруы – адамды жетілдіріп, сол арқылы жетілген қоғам құру болып табылады. Олардың гуманизмге толы ойларында адамның сұлулық пен бақытқа жету жолдары көрсетіледі. Сондықтан да, гуманист-ойшылдың жетілген тұлға мен қайырымды қала тұрғындары жайлы философиялық трактаттары бүгінгі күні де өзінің қазіргі қазақстандық қоғамды жетілдіруде маңыздылығымен құнды.

Әл-Фараби бұл идеяларын тек қана үгіт-насихат түрінде айтып қана қойған жоқ. Өзінің өмір сүру дағдысымен іске асырды да. Ойшыл сарай маңындағы әбігершіліктен аулақ болуды артығырақ көріп, бірыңғай орынды және қарапайым тұрмыс салтын жүргізгені белгілі, тамаша жарқын ұсыныстарға қарамастан күніне бір дирхемге қанағаттанды, себебі бұл оған көңіл аудармай, жинақы түрде жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Өзін осындай игіліктерден бас тартап, ғылым жолында, адамдардың жарқын болашағы мен бақытты өмірге жетуінің жолдарын көрсетуге ұмтылды. Осы орайда Ортағасырлық араб философиясының ерекшелігі неде дегенде, оның діни догматтардан азат дамуында дер едік. «Рационалистік ойдың өкілі жеке адамның игілігі үшін рационалдық ойдың тек дұрыстығын ғана емес, оның қажеттілігін бар күшін салып дәлелдеуге тура келді» – деп атап көрсетеді отандық философ С. Сатыбекова [2006, бб. 259-274.].

Фараби бүкіл қоғамның және Аристотельдің этика жайлы ілімін ілгерілетіп жалғастырды. Әл-Фарабидің пайымдауынша этикалық адамгершіліктік ілімдердің өзегін әлеуметтік-саяси мұрат құрайды. Осы идеяларды ол мемлекеттің қайырымды қаласы мен ізгілікті азаматтарын қалыптастырушысы ретінде ұсынды. Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол белгісіз бір жетілу болып табылады. Жетілушіліктің кез келгені адам талпынатын мақсат, өйткені жетілу дегеннің өзі бір игілік және оның өзі, күмән жоқ, адамның қалауы [2015].

Этикалық категориялардың ішінен ойшыл *бақыт* ұғымын жан-жақты талдайды. *Бақыт* дегеніміз игіліктердің ішіндегі ең қадірлісі, ең жетілгені деп тұжырымдама жасайды. *Бақытқа* жеткен адам Әл-Фараби пайымдауынша осыны *қанағат* тұтуы керек. Мөлшер мен шама Фараби түсінігінде адамнан тәртіптілікті және өзін-өзі шектеуді білдіреді. Екінші Ұстаз іліміндегі *қанағатшылық* сахара жұртының негізгі ұстанымы болатын. Байлықтың соңына түсу, арманы соған жету, бұл әл-Фараб түсінігінде адасқан қала, қажеттілік қаласы, айырбас қаласы, қасиетсіз, баққұмар, үстемдікті басшылыққа алатын қалалар. Әл-Фарабиді толғандырған адамзат қоғамының кері кеткен надандықтары әлі күнге адамгершілікті-ар ілімінің көкейкесті мәселелері күйінде қалуда.

Түркілік кезеңдегі әлеуметтік-этикалық көзқарастар

Орта ғасырлық түркілік рухани тыныс-тіршілік шығыстық өркениетпен астасып өрілді. Арабтың тілі, жазуы арқылы түркілердің тілдік қоры байыды. Поэзия үлгілері түріктердің ауыз әдебиетін түрлендірді. Мысалы ортағасырлық философиялық ой Жүсіп Баласағұнидің «Құтадғу білік» («Құтты білігі»), Махмұд Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрк» («Түркі сөздерінің жинағы»), Қожа Ахмет Йассауидің «Диуани Хихмет» («Даналық кітабы»), Ахмет Йүгінекидің «Хибат-ул Хақайк» («Ақиқат сыйы») тағы

басқа да бізге әлі беймәлім болып отырған туындыларды қалдырды. Түркілік кезең туындыларында адам танымы мен іс-әрекеті жан-жақты зерттеу объектісіне айналды. Аталған ойшылдардың барлығы дерлік шарифат қағидаларын ұстанғанын бізге жеткен әдеби мұраларынан көруге болады. Ислам мәдениеті мен өркениеті жетістіктерінен сусындап нәр жинап оның шыңына шыққан түрік ұлдары, ендігі жерде өздерінің шығармашылықтарын ана тілдерінде жаза бастады. Нәтижесінде қазақ сахарасында дәстүрлі қазақи дүниетанымдық негізде қалыптасқан жыр-дастандарға басқаша өң бітті. Түркілерде араб тіліндегі Құран аяттары мен сүрелерінің нұрымен көмкерілген, ана тілінде жазылған жаңа туындылар пайда болды.

Ислам мәдениеті таралуына дейін түріктердің мәдени-әлеуметтік өмірінде Тәңірлік монотеистік діни наным-сенімі болған еді. Тәңірлік сенім бойынша табиғат күштеріне, өз тағдырына байланысты қиыншылықтар мен жайсыздықтарға адамның қарсы тұрып күресуге еркі бар. Ол осындай жайсыздықтар мен қиындықты жеңу үшін өзіне көмекке ата-бабаларының аруағын шақырады. Түркілік бақсылар көзге көрінбейтін әлемдегі жын, пері, рухтармен қатынас орната отырып, көрінетін дүниенің иесі мен киесіне сыйынады. Ал ислам діні қағидаты бойынша бір Аллаға ғана сыйыну қажет. Алайда ислам дінін уағыздаушылар түркілер арасында таратуда олардың ежелгі әдет-ғұрыптарына тікелей қарсы қоймаған. Сондықтан да түрік тайпалары арасында ислам діні адамгершілік тұғырлардың биіктей түсуіне, мәдени жетілдірулерге ықпал етті. Араб пен парсы классикалық туындылары түркі халықтарының рухани кеңістігінің көкжиегін кеңейтті. Ислам діні сахара жұртышылығының араб жазуын игеруінде игі әсерін тигізді. Бұл дәуірде мемлекет құжаттары, жазу-сызу араб, парсы тілдерінде жүргізілетін болды.

Түркілік кезеңдегі ойшылдардың шығармашылығының дені этикалық-моральдік, адамгершілік мәселелеріне арналғандығын олардың бізге жеткен мұраларын талдап-тарқатсақ көзжеткізеріміз анық. Түркілік қайнарлар ұлттық шеңберден шығып жалпыадамзаттық категорияларменой кешті. Адамзатты ізгілікке баулыды. XI ғасырдың ұлы түріктанушысы Махмұт Қашқари өзінің «Түркі сөздерінің жинағы» атты әйгілі шығармасында Шығыс Түркістан мен Орта Азияда түркі және иран тілдері қатар өмір сүргендігін, қос тілді орта орныққанын баян етеді. Аталмыш шығармада түркілердің дүниетанымы, дүниетүсінігі, өмірлік қағидаттары мен адамгершілік-этикалық құндылықтары жөнінде мағұлыматтар берілген. Қазақ халқының түркілік кезеңінде жазылған бұл еңбектегі діни ұғым түсініктер көбінесе түрікше терминдермен беріледі. Алла – Тәңір, Алланың сипатын «уған», «Байан» («күдіретті») деген мағынада айтады. Бірақ философияның мәңгілік мәселесінің бірі Адам табиғаты, мәні неде деген сұраққа, адамның рухани кемелденуімен жауап береді. Түркі халықтарына ойдың негізгі түйінін поэтикалық түрде тұжырымдау

тән болды. Осы негізде олар философиялық пайымдауларын, әдеби мұраларын жасады. Түркілер дүниетүсінігінде *әдептілік, сыпайылық, ибалық, қырмызылық, бекзаттық* сияқты этикалық ұғым-түсініктер өзін берік бекіткен болатын.

Барлық сопылық ағымдарға – адамның нәпсісін тыю, махаббат және зікір әдістері арқылы Хақты танып, Алламен қауышу тән. Сопылық құбылысы қазақ арасында өгейленбей, олардың жан дүниесіне жақын болуы қазақ халқының шынайы түпкі болмыс бітіміне келіп тіреледі. Тәңіршілдік дүниетаным бойынша Әлем де, Ғарыш та бөлінбейтін, өзгермейтін мәңгілік сипатқа ие болмыстар. Тәрбиелік-тағылымдық үлгіге бай даналық философиясы бар халыққа сопылық поэзия оның дүниеге көзқарас көкжиегін кеңейтуге зор әсерін етті. Сопылық философия өкілдері әрбір сөзін әуездете айтып жеткізетін түркілік поэтикаға тұтастай бір ағымды енгізді. Ал сопылық философияның Әлем – Адам қатынасы, әлемді махаббатпен жаратқан Алланы тану. Өйткені, Әлем өнер туындысы ретінде өзінің жаратушысының бар екендігін дәлелдеп тұр дейді. Әлемнің мәні мен маңызы Тәңірді жасырып тұрған перде болуында. Сопының мақсаты да, оның осы мәнді іздеу. Соны тапқанша осы әлемде рухын жетілдіріп, ондағы нәпсімен күресіп, кемелдікке жету. Бұл әлем оның кеңістігі. Осы кеңістікте, мына Жарық дүниеде сопылар Хақ дидарына қауышуды мақсат тұтады. Сопылар мұраты Алланың ахыреттегі сыйына да, мына дүниенің де қызықтарына алаңдамай, өзінің ахлақи-моральдық құндылықтарын жетілдіруі арқылы Жартушымен ұласу.

Сопының экстазға түсіп трансценденталды әлемнің сырларын сезінуі сезім мүшелері арқылы емес, осы «көкірек көзбен» сезіну болып табылады. Адам болмысы және оның Әлемге қатынасының негізі – адамның өзін өзі тануы – рефлексия деп аталады. Адамсыз, оның сана-сезімінсіз Әлемді тану мүмкін емес. Сопылық философияның таным теориясының өзіне ғана тән ерекшелігінің бірегейлігі ол – Ақиқатты – әр адамның өзінің жеке-дара жолы арқылы тануы. Білім тұжырымдамасы сопылықта сенім тұжырымы болып табылады. Бұл жердегі сенім де жеке адамдікі, өйткені білім мен сенімнің шындығын сол адамға жеке өзіне ғана көрінуі, түйсінуі, жеке тәжірибесі арқылы болуында.

Ахмет Иүгінекидің адамгершілік мұраттары

XII ғасырдағы Қарахан мемлекетінің саяси-қоғамдық философиясының моральдық-адамгершілік қағидаларын, түркі тілінің байлығын, әдет-ғұрыптарын поэтикалық түрде жырлаған ғұлама-ақын Ахмет Иүгінекидің өзіндік ерекше орны бар. Ойшылдың «Ақиқат сыйы» атты шығармасы исламның іргелі қағидалары, сопылық ілімінің ықпалымен рухани құндылықтарымызға зор үлес әкелген діни-философиялық еңбек. Ахмет

Иүгенки этика, мораль мәселелері жайлы ойларын нақты нұсқаулар арқылы былай деп өрнектейді:

*Бақ тіліңді, аздап сөйле, мұра – сол
Сонда аман-сау, тек жүресің, рас – ол.
«Адамды отқа күйдіретін тіл екен
Өзіңді оттан сақта» – деген Расул [Иүгінеки, 1985].*

Әдиб Ахмет Мұхаммед пайғамбардың Хадистерінен тілге байланысты тыйымдарды өз бәйіттерінде шебер қолданады. Адам өзінің айтқан сөздеріне тек қана бұл дүниеде ғана жауап бермейді, о дүниеде де сұралатындығын ескертеді. Өз өсиеттерінде ойшыл аз сөзді асылға балайды. Көп сөзділікті мылжыңдыққа теңеген. Түркілік мәдени-әлеуметтік кеңістікте сөз саптау мәдениеті ежелден қалыптасып, олар айтар ойын қысқа да нұсқа жеткізе білді.

Олардың барлығының да этикалық тұжырымдамалары *сараңдық, жомарттық, қатыгездік, қайырымдылық, ашу, сабырлылық* арасалмағын айқындауға арналады. Осы жұп категориялардың ішкі байланысын Ахмет Иүгінеки этикалық-философиялық жүйелер арқылы ашып көрсетуге талпынады. Әсіресе, жұп категориялар: *жақсылық* пен *жамандық, инабаттылық* пен *әдепсіздік, шынайылық* пен *екіжүзділік* арасындағы қарама-қарсылықтар күресі адам санасында болатын мәңгілік үдерістер. Ғұлама осы қайшылықтардың түпкі шешімін Ақиқат заңдылығына жақындата түсетін тұлғалық жетілуден іздейді.

Түркі дүниесі өзінің бауырмашылдығымен, ағайынгершілігімен салт-дәстүрлерімен ерекшеленді. Қазіргі кезеңде құндылықтар өлшемі адамдардың материалдық байлығының мөлшеріне қарай ауысып бара жатқандай. Ал мейірімділік пен жомарттық бірлесе сараңдыққа орын қалмайды. Миллионерлер мен миллиардерлердің өсуімен мақтанамыз. Осындай материалдық байлыққа ие жандардың рухани байлығы қандай дәрежеде? Ойшыл «жомарттық», «сараңдық» туралы ұғымдарды салыстыраталдайды. Абырой, атақ, мәртебеге мейірімді, қайырымды жебеушілер лайықты деп тұжырымдайды. Оларда ең бастысы жүрек жылуы бар. Адамдар арасын жақындатушы көпірлердің бірі жомарттық. Жомарттық мінез-құлық өлшемі ғана емес, бүкіл қоғамның имандылығын, адамгершілігін білдіреді:

*Мал жиып бақыл ашкөз дірілдеген,
Күні жоқ бірін ішіп, бірін жеген,
Досына тірісінде дәм татырмай –
Өлген соң жаулары жеп дүрілдеген [Иүгінеки, 1985].*

Ахмет Иүгінекидің ойынша бұл рухани құлдыраудың, дінсіздіктің салдары. Ахмет Иүгінекидің поэтикалық сарындағы адамгершіліктік тұрғыдағы ойлары әйгілі әл-Фарабидің бақытқа жету тұжырымдарымен үндесіп жатыр. Діни-философ: «Кісіге жапа қылған сен опа қыл» – десе, қазақ даналығында: «Таспен атқанды, аспен ат» – деп те айтады. Бұл жерде адамдық қасиет төзімділік қажет.

Зерттеушілер ойшылды өз кезеңінің ағартушылық философиясының өкілі деген топшылаулар жасайды. Әдиб Ахмет білімсіздікті сүйексіз етке теңейді. Білімсіз адам надан. Білімсіздіктің құны қара бақырмен бірдей. Білімдінің аты өлмейді, ал білімсіз адам тірі жүрсе де оны «өлік», құр жүріп аты өшеді деп ағартушылық бағытты ұстанды. Ойшылдың әрбір сөзінен мақал тудыруға болады. Діни философ Ахмет Иүгінеки өзінің поэтикалық пайымдауларын әрқашан Алланың елшісі Мұхаммед Пайғамбардың хадистерімен дәлелдей тұжырымдайды. Білім тек дүниені пайдалану үшін құрал емес, ол ізгілікке бастайтын жол болуға тиісті. Білімнің адамды жетілдіруде, өзін-өзі тануында, ішкі әлеміне үңілуіне, кемелденуіне тигізер пайдасы зор. Адамды бақытқа жеткізетін жол білім арқылы ашылады деген Ахмет Әдиб, білімді адамды – азамат десе, білімсізді – езге теңейді. Адам білімімен ерекшеленеді, жетіледі, Тұлға дәрежесіне көтеріледі. Адамдықтың басты белгілерінің бірі білімділікте болса керек.

Қорытынды

Ойымызды түйіндей келе ортағасырлық әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі моральдық-этикалық парадигмаларды қайта жаңғыртып отыру қажеттілігін таразыладық. Қазіргі қоғамда ұлттық кеблетті, ұлттық болмыс пен мәдени төлтумалықты жаһанданушы әлемге бейімдеп сақтау күрделі мәселе. Қоғамның моральдық азғындалуына әр адам өзін жетілдіруі арқылы, ізгілікті қасиеттерді сіңіруі арқылы қарсы тұра алады. Этностың өзіндік санасы мен этикалық мәдениетіне исламдық құндылықтардың әсері зерделенді. Шариат заңдары мен құлықтық ережелерін сахара жұртының жатсынбай өзіне сіңіруінің тетіктерінашып көрсетуге талпыныстар жасалды. Көпэтносты, көпконфессионалды, алуан тілді Қазақстанда руханилық пен этикалық-моральдық тұғырларды зерттеу жас ұрпақ бойына сіңіру, насихаттау ол уақыт талабы. Сондықтан заманауи рухани кеңістікте білімді, қағілез болу аз, тәрбиелі, ізгілікті болу парыз.

Библиография

- ‘Әл-Фараби философиясы’, 2005. Жиырма томдық. Астана, Аударма, 3-том, 496 б.
Абай, 1993. ‘Қара сөз. Поэмалар’. Алматы, Ел, 78 б.
Сатыбекова, С. 2006. ‘Әл-Фараби гуманизмінің түп негізді ұстындары’. *Фарабитану. Жиырма томдық*. Астана, Аударма, 16-том, 440 б.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2015. 'Бақыт туралы кітап. Таңдамалы трактаттар'. Алматы, RS, Халықаралық Абай клубы, 836 б.

Іүгінеки, А. 1985. 'Ақиқат сыйы'. Алматы, Ғылым, 152 б.

Transliteration

'Al-Farabi philosophy' [Al-Farabi Philosophy], 2005. *Jyрма tomdyq. Aýdarma*, 3-tom. Astana, 496 b.

Abai, 1993. 'Qara sóz. Poemalar' [Qara Soz. Poems]. Almaty, EI, 78 b.

Satybekova, S. 2006. 'Al-Farabi gýmanızminiń túp negizdi ustyndary' [Fundamentals of Al-Farabi Humanism]. *Farabitaný. Jyрма tomdyq*. Astana, Aýdarma, 16-tom, 440 b.

Ábý Nasyr ál-Farabı, 2015. 'Baqyt týraly kitap. Tańdamaly traktattar' [Book of Happiness. Selected Tracts]. Almaty, RS, Halyqaralyq Abai klýby, 836 b.

Iúgineki, A. 1985. 'Aqıqat syıy' [Truthfulness]. Almaty, Gylym, 152 b.

Резюме

Конырбаева К.М. Этический мир тюркских мыслителей

В статье делается попытка анализа морально-этических идей тюркских мыслителей с позиций независимого сознания. Автор отмечает, что в традиционном тюркском мировоззрении появились и утвердились новые ценностные парадигмы ислама, что внесло определенные изменения в этический мир тюркских народов.

В статье особо подчеркиваются роль и значение этических воззрений Аль-Фараби, Махмуда Кашгари и Ахмета Югнаки, глубоко разрабатывавших вопросы добра, справедливости, совестливости и долга, а также центральную проблему этики – проблему счастья.

В статье анализируются особенности мировоззрения тюркского мыслителя Ахмета Югнеки, чьи философские воззрения пронизаны гуманистическими идеалами духовного роста человека.

Ключевые слова: тюркский мыслитель, этика, мировоззрение, духовность, нравственность, доброта, зло, доброта, справедливость, счастье.

Summary

Konyrbaeva K.M. Ethical World of Turkic Thinkers

The article attempts to analyze the moral and ethical ideas of Turkic thinkers from the position of independent consciousness. The author notes that in the traditional Turkic worldview appeared and established judicial orientation. New valuable paradigms of Islam, which made certain changes in the ethical world of the Turkic peoples.

The article emphasizes the role and importance of ethical views of Al-Farabi, Mahmud Kashgari and Akhmet Yugnaki, who developed the issues of good issues, justice, conscience and duty, also the central problem of ethics – the problem of happiness.

The article analyzes the peculiarities of the world Outlook of the Turkic thinker Ahmed Yugnaki, whose philosophical views are imbued with humanistic ideals of spiritual growth.

Keywords: Turkic Thinker, Ethics, World Outlook, Spirituality, Morality, Kindness, Evil, Kindness, Justice, Happiness.

УДК 2;141.45

Алия Сайлаубеккызы (Алматы, Казахстан)

КАЧЕСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. Настоящее исследование посвящено рассмотрению религиозной идентичности и аспектов формирования религиозной идентичности молодежи. В статье изучаются такие аспекты религиозной идентичности как участие образовательных программ в формировании религиозной идентичности молодежи, введение нового предмета – «Светскость и основы религиоведения». Также показаны результаты социологического исследования преподавателей предмета – «Светскость и основы религиоведения».

Ключевые слова: религия, религиозное сознание, религиозная идентичность.

Введение

Процесс секуляризации социальных отношений и общественного сознания в современных условиях приходит в противоречие с тенденцией их религиозизации. Дестабилизация общественных отношений и утрата прежних духовных ценностей приводят к обращению к традиционалистским культурным моделям, отличающимся устойчивостью и фундаментальностью. Но над этим фундаментом возникают новые конструкты, соответствующие духу времени. Большую популярность, как ответ на необходимость социальной интеграции, стали приобретать религиозные ценности, постепенно приобретающие статус востребованности в реальной жизни.

В связи с этим представляется крайне необходимым изучение особенностей миропонимания и мироощущения молодежи ориентированного на дальнейшую деятельность по воспитанию подрастающего поколения и формирования у него жизненных ценностей и мировоззренческих ориентаций.

Методология исследования базируется на применении таких методов научного исследования как структурализм и герменевтика.

Смысловые универсальные основания

В поликультурном обществе при опасности утраты смысловых универсальных оснований общечеловеческой культуры молодой человек испытывает затруднение в выборе идентификационных ориентиров, поскольку традиционные основы культуры в динамично меняющемся обществе подвергаются воздействию культурных образцов [Козлова, 2001, с. 32], отражающих различные системы ценностей и социальных норм, связанных с

утратой метафизических оснований бытия человека, целей существования, ценностных ориентиров развития [Прохоров, 1998, с. 284]. Возникает обострение религиозного чувства, религиозного сознания как следствие глубинных кризисов в области социально-экономической, политической и духовной жизни различных народов [Почебут, 2005, с. 377].

Проблему религиозной идентичности и религиозного сознания рассматривали следующие исследователи: Г. Оллпорт, Г. Ленски, Р. Эммонс, Р. Райан, К.М. Левенталь, К. Паргамент, Б.С. Братусь, Ф.Е. Василюк, Р.М. Грановская, А.И. Демьянов, С.И. Иваненко, М.П. Мчедлов, В.Г. Пивоваров, Д.М. Угринович, С.А. Черняева, Е.А. Ходжаева, Е.А. Шумилова, И.Н. Яблоков и др. В рамках психологического подхода религиозная идентичность личности отражена в работах Г.М. Андреевой, А.Г. Асмолова, Дж. Брунера, В.Г. Безрогова, А.А. Бодалева, Л.С. Выготского, А.А. Гостева, А.Л. Журавлева, В.П. Зинченко, В.В. Знакова, Дж. Келли, А.Н. Крылова, Е.А. Левановой, Дж. Мида, А.В. Мудрик, В.С. Мухиной, Т.И. Петраковой, В.Ф. Петренко, Ж. Пиаже, Л.В. Тарабакиной, Л.Б. Шнейдер, А. Шуц, И.Э. Соколовской, Н.В. Дмитриевой, Н.А. Самойлик и др.

Религиозная идентичность выступает одним из видов социальной идентичности исходя из понимания ее как структурного многоуровневого социально-психологического феномена [Микляева, 2008]. Ее особенности обусловлены особым характером взаимодействия внутренних психологических детерминант, представленных личностными характеристиками эмоциональной сферы, самоотношения, психосемантической структурой сознания, и внешних условий, отражающих социальное положение в системе отношений, статус, занимаемый в группе и особенности межличностных взаимодействий [Козлова, 2001, с. 39]. Наше понимание религиозной идентичности заключается в определении ее как компонента множественной идентичности, который предстает как динамическое, диспозиционное образование социальной идентичности в результате осознания своей принадлежности к определенной конфессиональной общности, в структуре религиозного самосознания целых социальных общностей.

Реализация государственных программ на практике

В формировании религиозной идентичности молодежи немаловажна поддержка государственных образовательных программ. Так, например, в целях укрепления принципов светскости во всех общеобразовательных школах Казахстана с 1 сентября 2016 года был введен новый предмет – «Светскость и основы религиоведения». Необходимость нового курса «Светскость и основы религиоведения» в настоящее время обоснована современным развитием событий в стране и в мире. Социально-политические преобразования в конце прошлого столетия способствовали тому, что рели-

гиозный фактор во всех сферах общественной жизни полиэтнического и многоконфессионального народа Казахстана стал играть значительную роль. Возрождение религиозных традиций, укрепление религиозного сознания и активный интерес к религиозной жизни со стороны граждан обуславливает изучение религии и знание основ государственно-конфессиональной политики уже со школьного возраста. Сама по себе идея данного предмета уже не является новой, так как с 2010 года в учебную программу общеобразовательных учреждений для 9 классов введен факультативный курс «Основы религиоведения». В то же время, введение нового курса «Светскость и основы религиоведения» в общеобразовательных школах Казахстана предполагает акцент на укрепление принципов светскости и профилактику религиозного экстремизма и терроризма.

В ноябре 2017 года в рамках проведения обучающего семинара для преподавателей «Светскость и основы религиоведения» средних школ города Алматы, кафедра религиоведения и культурологии факультета философии и политологии КазНУ совместно с «Информационно консультативной группой «Перспектива» провели социологическое исследование методом анкетирования и фокус-группового опроса. Цель исследования была выявить восприятие предмета «Светскость и основы религиоведения» учителями средних школ г. Алматы.

Задачами исследования были: 1) изучить восприятие респондентами целей и задач предмета; 2) выявить наиболее актуальные темы предмета; 3) проанализировать мнение респондентов относительно восприятия предмета учащимися; 4) выявить потребности учителей в дополнительном материале; 5) проанализировать предложения респондентов по развитию предмета.

Восприятие и понимание учителями целей и задачи предмета является важной составляющей успешного процесса обучения. В итоге именно это восприятие определяет вектор и результат обучения. По результатам опроса треть респондентов среди основных целей и задач преподавания религиоведения указала «формирование религиозной толерантности» – 33%. Чуть менее трети учителей средних школ, отметили, что целями и задачами предмета является «профилактика и предотвращение вовлечения молодежи в деструктивные религиозные объединения» (29%), «ознакомление с мировыми религиями и их историей» (24%) и «религиозная грамотность» (20%).

Чтобы получить обратную связь от разных групп учащихся и их родителей к предмету «Светскость и основы религиоведения», респондентам был задан вопрос о том, как воспринимают верующие/неверующие ученики и их родители преподаваемый предмет. Ответы на него распределились следующим образом (таб. 1).

Таблица 1.

Мнение респондентов касательно восприятия предмета верующими, неверующими учащимися и их родителями, %

	Положительно	Нейтрально	Негативно/С осторожностью*	Нет инф	Затруднились с ответом
Верующие ученики	86	0	8	4	2
Неверующие ученики	67	24	2	7	0
Родители	60	5	5	30	0

Как видно из вышеприведенных данных, по мнению респондентов абсолютное большинство считают, что верующие ученики положительно относятся к предмету (86%), 8% учителей отметили, что данная группа учеников не совсем воспринимают предмет и относятся к нему с некой осторожностью. Указали на отсутствие верующих учеников 4% респондентов. Лишь 2% учителей затруднились с ответом, потому как не интересовались мнением учеников и не уверены, являются ли их ученики приверженцами определенной религии. Важно отметить, что практически похожая картина возникает и среди восприятия предмета среди неверующих учеников. По мнению 67% респондентов ученики положительно относятся к преподаваемому предмету. Нейтральное отношение учеников отметили 24% учителей. 7% указали на то, что у них нет неверующих учеников. Только 2% опрошенных считают, что неверующие ученики не воспринимают предмет «Светскость и основы религиоведения». Выделим сложившуюся тенденцию: вне зависимости от религиозности или индифферентности к религии, «Светскость и основы религиоведения» является востребованным учебным предметом в системе среднего государственного образования.

Одной из основных задач исследования было выявление отношения и изменений, которые происходят с учащимися в процессе обучения. Для этого одним из вопросов для респондентов был «Какие отклики вызывает изучение предмета у учащихся»? «Какие изменения происходят»? При этом абсолютное большинство учителей отметили, что предмет вызывает положительный интерес у учащихся (83%). Только 14% учителей указали на отрицательные отклики учащихся ввиду того, что, по их мнению, учебник написан сложным научным языком. В единичных случаях респонденты отметили отсутствие каких-либо откликов со стороны учащихся.

Как показывают данные опроса, наиболее актуальными и интересными темами для учащихся являются мировые религии и их история возникновения, которые выделили 48,2% респондентов. 21,4% респондентов особо отметили Ислам как интересующий учащихся вопрос. Тройку наиболее

острых вопросов замыкает тема сект, экстремизма и деструктивных течений (16,1%). По мнению 7,1% учителей, интерес у учащихся вызывают традиции и религиозные праздники. В единичных случаях были отмечены смысл бытия, проблемы общества, вопросы любви и семьи в понимании религии. Таким образом, можно отметить, что интерес молодежи к мировым религиям и истории их возникновения дает возможность механизмам формирования религиозной идентичности полноценно и всесторонне определить ценностные ориентиры и сформировать светское мировоззрение.

Выводы

Считаем, что введение религиоведения и основ поликонфессиональной культурной традиции в современную систему высшего и среднего государственного образования позволит улучшить и поднять качество образования молодёжи на новый уровень, отвечающий требованиям современного российского социума.

В условиях полиэтничного и многоконфессионального общества Казахстана вместе с формированием общих знаний об истории и особенностях религий в рамках преподавания учебного курса в дальнейшем предполагается решение ряда задач.

Во-первых, в условиях глобализирующегося мира, где стираются грани и различия во всех сферах, принято соблюдать общемировые стандарты и требования, важно сохранять идентичность, самобытность культуры, особенности национального духа. Сравнительный анализ при изучении различных религий, особенностей вероисповедания, в свою очередь, позволит молодому казахстанцу в теоретическом плане лучше изучить особенности своей культуры, закрепить духовно-нравственные ценности, укрепить чувство толерантности.

В условиях глобального мира уже никто не ограничен границами своего государства, рамками своей культуры, условиями своего общества. Вместе с тем, каждому, особенно подрастающему поколению необходимо ориентироваться в поликонфессиональном многообразии своего окружения.

Во-вторых, очень важно правильно в методологическом плане формировать знания о религии среди населения, особенно у молодого поколения. В рамках современного развития отечественного религиоведения предполагается своевременное изучение и анализ наблюдаемых тенденций. Современное поколение демократического государства уже с юного возраста должно учиться самостоятельно оценивать религиозно-политические события, ориентироваться в многообразии различных тенденций, иметь собственную позицию и чувство неприятия к чуждым идеологиям. В этой связи, современная религиозная ситуация обуславливает перестановку акцентов с исторических исследований на исследование современности.

Следует учитывать, что при доступе к любой информации в условиях развития современных масс-медиа учащийся получает различные знания, данные, результаты исследования, вместе с тем погружаясь в поток информации негативного воздействия, провокационного характера. В этой связи, немаловажной задачей отечественного религиоведческого просвещения можно назвать изучение распространения информации о религии в современных условиях.

Освоение принципов светскости и основ религиоведения со школьного возраста должно способствовать размеживанию в общественном сознании таких понятий, как «теология», «религиозное знание» и «религиоведение». В образовательном процессе светского государства религиоведческое знание не может подменяться религиозным знанием.

В казахстанском обществе в последние два столетия отмечается повышенный интерес к религии, и, нужно отметить, что государственная политика в данной сфере религии позволяет верующим и желающим практиковать религиозную жизнь гражданам все права и свободы. Вместе с тем, наблюдается тенденция сопровождения религии политизацией, радикализацией, коммерциализацией и замещением светских и культурных ценностей. Безусловно, качественное преподавание религиоведения в общеобразовательных школах с акцентом на укрепление светских принципов представляется актуальным и востребованным решением государства.

Библиография

Козлова, М. 2001. 'Влияние этнического фактора на становление психосоциальной идентичности'. *Журнал прикладной психологии*, №3, сс. 32-40.

Микляева, А.В., Румянцева, П.В. 2008. 'Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования'. М. СПб., Издательство РГПУ им. А.И. Герцена.

Почебут, И.А. 2005. 'Кросс-культурная психология: актуальные проблемы'. СПб., Издательство Санкт-Петербургского университета, 377 с.

Прохоров, М.М. 1998. 'Мировоззренческая самоидентификация человека'. М. Нижний Новгород: ВГИПИ, 284 с.

Соколовская, И.Э. 2015. 'Социальная психология религиозной идентичности современной российской молодёжи'. М., Московский педагогический государственный университет, 315 с.

Transliteration

Kozlova, M. 2001. 'Vlijanie etnicheskogo faktora na stanovlenie psihosocial'noi identichnosti' [The Influence of the Ethnic Factor on the Formation of Psychosocial Identity]. *Zhurnal prikladnoi psihologii*, №3, ss. 32-40.

Mikljayeva, A.V., Rumjantseva, P.V. 2008. 'Sotsial'naja identichnost' lichnosti: sodержanie, struktura, mehanizmy formirovaniya' [Social Identity of the Individual: Content, Structure, Mechanisms of Formation]. M. SPb., Izdatel'stvo RGPU im. A.I. Gertsena.

Pochebut, I.A. 'Kros-kul'turnaya psihologija: aktual'nye problemi' ['Cross-Cultural Psychology: Actual Problems']. Spb., Izdatel'stvo Sankt.-Peterburgskogo universiteta, 377 s.

Prohorov, M.M. 1998. 'Mirovozzrencheskaja samoidentifikatsija cheloveka' [World-View Self-Identification of a Person]. M., Nizhnij Novgorod: VGIPI, 284 s.

Sokolovskaja, I.E. 2015. 'Sotsial'naja psihologiya religioznoi identichnosti sovremennoi rosiiskoi molodezhi' [Social Psychology of Religious Identity of Modern Russian Youth]. M., Moskovskii pedagogicheski gosudarstvennyi universitet, 315 s.

Түйін

Сайлаубекқызы А. Жастардың діни сәйкестікті қалыптастырудың сапалық аспектілері

Осы зерттеу жастардың діни сәйкестігін және діни ерекшеліктерін қалыптастыру аспектілерін қарастыруға арналған. Мақалада жастардың діни ерекшеліктерін қалыптастыруда білім беру бағдарламаларының қатысуы, «Зайырлылық және дінтану негіздері» атты жаңа тақырыпты енгізу сияқты діни сәйкестіктің аспектілері қаралады. Пән мұғалімдерінің – «Зайырлылық және дінтану негіздері» атты әлеуметтанулық зерттеудің нәтижелері көрсетілді.

Түйін сөздер: дін, діни сана, діни сәйкестік.

Summary

Sailaubekkyzy A. Qualitative Aspects of Formation of Religious Identity of Youth

The present study is devoted to the consideration of religious identity and aspects of the formation of the religious identity of youth. The article examines such aspects of religious identity as the participation of educational programs in the formation of the religious identity of youth, the introduction of a new subject – «Secularity and the foundations of religious studies». The results of a sociological survey of the teachers of the subject – «Secularity and the foundations of religious studies» are also shown.

Keywords: Religion, Religious Consciousness, Religious Identity.

Timur Aimukhambetov (Astana, Kazakhstan)
Meruyert Pernekulova (Almaty, Kazakhstan)
Saniya Seidumanova (Astana, Kazakhstan)

INTERACTION OF STATE AND RELIGIOUS CONFESSIONS: COMPARATIVE EXPERIENCE

Abstract. This article reveals a topic of modeling the state and confessional relations. In an era when religion and its role in mankind life varies depending on the region and the level of development of the processes of globalization, the relations between the state and religious confessions occupy an important issue. This topic acquires special importance in both secular and religious states.

The authors considered the main types of relations between the state and religious confessions, also analyzed relations between religious denominations and the state in the countries of Central Asia.

Keywords: Islam, Religion, Central Asia, Kazakhstan, Interaction.

Introduction

In taking the problem of relations between the state and religion in general, there are various approaches in solving it. A fairly large number of basic models of state-confessional relations are considered in religious studies. The most common models considered to be countries with a theocratic form of government: secular states that adhere to a certain confessional ideology, secular states with official atheistic ideology: secular poly-confessional states, in which the rights of all faiths are observed. It seems that one can also consider the existing other approaches specific to Western civilization, in which three main models of state-confessional relations are distinguished:

1. Model of state confession (identificational), operating, for example, in Denmark, England, Greece, Sweden, Finland, Norway.

2. Separating model (still called separation), common in the US, France, the Netherlands. It involves quite a «rigid» separation of religion from the state.

3. Cooperative model (model of neutrality), taking place in Germany, Spain, Italy, Belgium, Luxembourg, Austria, Portugal. [Miroshnikova 1988].

In all these approaches, it is necessary to analyze the state-religious (state-confessional) or state-church relations, clarifying the essence of concepts. However, in Islam there is no church as an institution, therefore the term state-church relations are inapplicable to it. Due to their non-institutional nature, we attribute state-religious relations to worldview relations. Also, as already was noted, in Islam there is no separation of religious and political, spiritual and

secular authorities. Therefore, there are number of problems in the methodology of studying the relations between state and Islam, from the solution of which, in fact, the correct understanding and explanation of this problem depends. Primarily, there arise questions as: «What state should we call actually «Islamic»? And what kind of state can we refer to the Muslim world? Identification of concepts in this case, should be based on the conceptual basis of the state and its ideology.

Research methodology

Methodological basis of this article based on the following methods:

Comparative, considering foreign experience of interaction between state and religious confessions in Islamic countries. Based on this analysis, was made a brief analysis of the interaction between the state and religious confessions in the Republic of Kazakhstan.

Historical and legal method: based on an analysis of the historical interaction between the state and religious confessions in the legal field, it was also expedient to apply the method of theoretical and legal prediction, that allowed to make a brief prediction on the main aspects of the development of interaction between the state and religious confessions in the Republic of Kazakhstan.

Main part

The Islamic world is represented by diverse models of state structure, modeling of state-religion relations by the state model: for example, theocratic. In such states, the supremacy of religious law is constitutionally determined. For example, in Iran, the state ideology is built according to the Shiite doctrine - «Wilayat-e-faqih», in Saudi Arabia - the doctrine of Wahhabism. Constitution of Islamic countries is based on the Koran and the Sharia.

Nevertheless, it should be noted that Islamic states differ in their own specifics of the device, despite the universal legal provision of the Sharia. Religion Parties also play a role. In many Islamic countries, Islamic parties have played and play a dominant role in the socio-economic and cultural development of society.

There are so-called moderate Islamic countries in which there are Islamic and secular models of social life, such as Egypt, Morocco, Syria, Algeria, and Jordan. The Turkish model is interesting, in which Turkey is a secular state, but the Islamic tradition determines the spiritual, cultural and political life, today the Islamic party - the Party of Justice and Development is in power in Turkey. Polyconfessionality is one of the main principles of the formation of state-confessional relations in Islamic countries. There is also a methodological approach in Islamic studies, in which Muslim countries are divided into two groups, each of which has its own specifics:

Group 1 - is a country with a significant Muslim majority, which can be regarded as almost homogeneous Muslim;

Group 2 - is a multi-confessional, mainly secular state where Muslims constitute a significant minority.

It should be noted that life is richer than any theoretical constructions, the practice of state building is richer and more diverse than any models that the theory offers us.

To this is added a high democracy and pluralism of Islam itself on the problems of state building, development and the formation of socio-political and social forms. Islam in its essence follows one of the basic universal laws of being - the unity of diversity. Therefore, all these theoretical models of state-confessional relations in the world of Islam are conditional. Any Islamic state is unique in its formation and development, therefore, a specific historical approach is always required for research, taking into account the historical, cultural, socio-cultural, socio-political, spiritual aspects of the complex relations between state and Islam.

Central Asian countries, for example, are all secular states with a predominance of secular socio-political forms. Due to their historical and cultural traditions they belong to the Muslim world. Western researchers (political scientists, sociologists) define them as «secular Muslim states», implying the domination of the Muslim population in them, who were involved in historical process (comparable to the historical experiment) of building an atheistic «communist state». In this history concluded the life of three generations, and still people have an atheistic attitude to the world. If we add to this the survivability of pre-Islamic cultural traditions in the minds of a part of population, the cautious attitude of the state towards Islam, especially to those ideological forms that historically is not traditional for the Turkic-speaking countries, becomes understandable. These states consider themselves as secular, recognizing a correlation to the Muslim world in the historical and cultural aspect. The Central Asian states: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan position themselves as states belonging to the Islamic world. However, a rich history and culture of the pre-Islamic period and, especially, the ideological influence of Soviet atheistic ideology left its mark on the Islamic character of these states. Each of them has its own peculiarities and specifics in resolving questions of relations between the state and religion.

Tajikistan, in fact, is a mono-confessional country, dominated by Islamic traditions. Continuity as one of the important reasons for the development and preservation of socio-cultural and socio-political forms of social life led to the fact that, after going through a bloody civil war, Tajikistan came to a synthesis of secularism and religious forms in the field of state and politics. Pulat Shozimov, Head of the Department of Western Philosophy (Institute of Philosophy, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan), as a recommendation suggests the following approach to solving the problem of relations of secular state and Islam:

1. The problem of relation between secularism and religion (Islam in particular) can be more clearly revealed in correlation of «regimes of truth» of reason and faith, where rational measurement expresses the boundaries of secular, and the dimension of faith - the boundaries of religion. Rigid opposition of reason and faith, as in the time of the French Enlightenment, automatically leads to separation of religious institutions and the state. Perhaps, in terms of Western European society this model of political system works effectively, although not everywhere, for example in the United Kingdom, Germany, Spain and some of Scandinavian countries.

2. An analysis of this problem shows that attempts of reason or secularism to suppress the space of faith expressed in the social institutions of religion, as well as vice versa, namely, attempts to suppress and monopolize the entire secular (rational) space of society can threaten the social order of the state and further lead to its disintegration» [Shozimov 2008].

Indeed, the western attitude towards this problem is based on the principle of «render unto Caesar the things that are Caesar's, and unto God the things that are God's». In contrast to this approach, Islam itself is based on the unity of religious and political (secular and religious), and in Islamic philosophy Ibn Rushd was one of the first who spoke about the principle of «duality of truth», which can be interpreted as «peaceful coexistence» of secular (rational, reason) and religious (faith, sacral). Exactly during the periods of dialogue of reason and faith, rational and secular, the Islamic civilization achieved the most notable results in social development. Further, P. Shozimov quite naturally comes to the correct conclusion: «It is important to understand that the «truth regimes» of reason and faith do not exist to suppress or annihilate spaces of each other, but to limit each party's claim to absolute truth» [Shozimov 2008]. It should be noted that the problem of correlation between secular and religious, the relationship between state and religion, can be resolved through solving a more general problem – the relationship between science and religion, philosophy and religion.

Uzbekistan, also by its national composition, is a state with a dominant Muslim population. Although Uzbekistan is declared as a multi-ethnic and multi-confessional state, but majority of the population are Muslims. There are also historically deep and strong Islamic traditions. The religious consciousness of Uzbeks is more Islamized, ethnic and religious identification practically coincide with the whole population with Islam, Islamic traditions and customs. The feature of Uzbekistan is a strict state policy in the sphere of religion. «For example, the Uzbek authorities, implementing an anti-Islamic strategy, create and promote controlled Islamic institutions, such as the Muslim Board of Uzbekistan, an Islamic university» [Zvyagelskaya 2008].

In Kyrgyzstan, for example,

- 1) the Constitution establishes the secular character of the state;
- 2) participation of religious organizations in politics is excluded;

3) was introduced criminal prosecution for the dissemination of ideas aimed at changing the constitutional system « [Malikov 2008].

If we follow the above models of relations between state and religion, we can say that these countries of Central Asia have a third model, that is, a «cooperative» model that focuses on «religious freedom», «neutrality» and «tolerance», which is explained by the following points. Firstly, in these states, there is a certain distance between a secular state and Islam, and a certain worldview neutrality. Secondly, the relations between state and Muslim organizations are regulated by the current legislation. It means that the law guarantees separation of religious organizations from the state and their equality before the law. Thirdly, secular legislation does not prevent the implementation of religious freedom, guarantees freedom of opinion, freedom of expression of religious feelings and freedom of religious associations. That is, worship services, processions and other prayer, liturgical actions can be carried out without state permission. Along with this, the state promotes implementation of religious education, spiritual care in hospitals, military units, prisons, etc.

The modern Kazakhstan positions itself as a secular state. Secularity of state, mainly, assumes that the public and state spheres are independent from ideological authorization and pressure, from direct influence of religious associations and those organizations whose activities are aimed at spreading ideology or from such subordination. Secular state, in addition to those provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, also involves the separation of religion from the state education system. State secularity (as a norm-principle) is interconnected with two other fundamental principles – the inadmissibility of establishing a compulsory religion or ideology in the state and separating religious associations from the state, whose activities are aimed at disseminating ideology and are guaranteed by it (5.1, 5.2, 5.4 articles of the Constitution of the Republic of Kazakhstan) [2003]. The problem of secularism of the state is quite capacious and wide problem. With reference to the Kazakhstan government, we note that this principle extends not only to activities of political leadership of the state, but also presupposes the secularity of political power, local government, public service, secular education in state educational institutions. Therefore, the degree, if one may express it so, of the secular state is measured by the concepts of secularism and religious freedom. Under secularism, from the viewpoint of Islam itself, it is usually understood an objective system of views, based on the principle of rejection of God (atheism), which is an antagonistic stream towards Islam. An essence of religious freedom in Kazakhstan can be identified by two essential points: guaranteeing freedom of religious beliefs of everyone: the neutrality of the state in worldview issues. However, religious freedom in Kazakhstan does not mean an unlimited freedom - both citizens and religious organizations should regulate their affairs within the framework of the current legislation. Insulting religious and ideological feelings of citizens, interfering in

the process of expression of religious or philosophical convictions, desecration of graves, etc. according to the law are prosecuted.

In recent history (second half of the 20th century) in the minds of Muslims there was a contrast between Islam as the third, «special» social, ideological and political system to capitalism and socialism. At the same time was believed, that from the point of view of traditional Islamic reasoning, it does not contain any internal contradiction. This opposition follows from the basic principle of Islam - Tawhid (monotheism): recognition of the One Allah (God), and his messenger Muhammad is the last of the prophets and serves as the basis for not only the equality of all Muslims before Allah and the unity of the Muslim community of Ummah, but also recognizing the opposite of the interests of this community to all non-Muslims, between which there are no distinctions. At the end of the last century there was a significant revival of political activities of theologians and other religious ideologists, modernists began to pay attention to the proof that religion should be completely subordinated to the state and that the state, and not scientists (ulem), are responsible for the correct interpretation of religion. The modernists called for the development of a religious criterion for socially useful values, for a new interpretation of the principles of Islamic morality, defended the idea of a «synthesis» of Islam with European modernism.

It should be noted that the concept of «gift as-sulh» (territory of consent) does not contradict the Islamic tradition, since Muhammad himself concluded treaties with polytheists and non-believers. Righteous Caliphs and those who ruled after them also followed the example of the Prophet. The laws of a non-Islamic state (secular) considered as a form of social contract, through which achieved the best possible compromise and balance of interests of various social groups and religious organizations. In the case of destruction of the constitutional foundations, the termination of the institutions of legal power and the establishment of a political regime that does not respect basic human rights, Muslims reserve the right to consider the issue of fulfilling their obligations under the contract. The above relates primarily to a theory of the policy of Islam in a non-Islamic society. The practice of the policy of Islam in a non-Islamic society differs from politics in an Islamic state and involves the adaptation of the Ummah and its religious institutions to non-Islamic political system. Thus, Islamic organizations were able to adapt even to the conditions of the Soviet state, with its atheistic ideology. Accordingly, it should be noted that Islam in the modern world consciously goes to adaptation to the political and social system of secular society and at the same time strives to observe the principles of the doctrine. But the activities of Muslims and Islamic organizations also depend on the characteristics of social, political and state structure of the society, external to the ummah environment and from state-Islamic relations. For example, the peoples of Central Asia have a rich experience of building a state where government and Islam coexisted peacefully. Such historically developed political mechanisms

of Islam as tolerance, high adaptability and flexibility will help Islam further develop in the conditions of multi-confessional secular states. In the context of the problem under consideration, we can highlight two tendencies of the Islam influence on society, with opposite directions:

First is unifying, when a common religious affiliation with Islam acts as a rallying factor which does not only help to survive and preserve ethnic identity to people, but also as a state-forming nation to strengthen inter-ethnic harmony and peace with other Muslim ethnic groups, to consolidate society.

Second tendency is separating, when within Islamic ideological contradictions lead to the fact that different parts of population follow different understandings of Islam. Especially it is evident in the youth environment itself, as well as between youth and the older generation. In the book of N.A. Nazarbayev «Critical Decade», is noted, that Islam is a high ideal and factor that determines our worldview and opportunity to pay tribute to the rich Muslim culture» and that «the restoration of religion as one of the important components of the cultural heritage served as a powerful stimulus for revival of spirituality of the Kazakh people». Therefore, in the mass consciousness, the value of Islam as an ideological and social power was not disputed, but, on the contrary, was emphasized in every way.

Third tendency is disintegrating, when Islam is politicized, turns into a mechanism for realizing the interests of certain political groups, as a means of struggle for power. In this case, can be noted recent events related to the activities of Ismatulla, who was supported by government officials. Next example is unfolding discussion on the Internet about the Koranites. In one of the interviews A. Musin, responding to a reporter's question, «Can you tell us, how did this new trend with an unusual name «Koranites» appear?», replied:» Yes. We are called so by some people who consider themselves adherents of Islam and understand religion in their own way. Particularly, it is a traditional, orthodox view to things, that the Islamic religion has additional authoritative religious sources, besides the Koran» [Musin 2008]. That is, in fact, recognizing the ideological basis of his views regulations of the Koranites. The most detailed concepts of the Koranites is described in a pamphlet published by the public association «Izgi amal» and called «Manifesto of the Islamic Reformation». Here are some titles of chapters of the book to understand the essence of this trend in Islam: «Origins of sectarian doctrines» (it states that whole Islam after the prophet was a distortion of Islam and was invented by people), «Islam against religions of Sunni and Shia», etc. [2009].

One of the important aspects of the problem of relations between state and Islam is the interaction and mutual influence of Islamic and secular education in conditions of democratization of the education sphere.

Conclusion

Kazakhstan's state policy on religion is based on the unconditional recognition of its culture-forming beginning and on provision of possibility for a free development to the traditional religions. Sufficiently to say, that Kazakhstan was one of the first which initiated a forum for leaders of various religions, whose work is aimed at creating inter-confessional dialogue and cooperation for peace and harmony on the planet.

Modern Kazakhstan is a democratic, secular, legal, socially-oriented state whose highest values are an individual, his life, rights and freedoms. The fundamental principles of the national policy of multi-confessional and multi-ethnic Kazakhstan are social harmony and political stability, the spiritual and cultural unity of the people and inter-confessional harmony.

The government of Kazakhstan, recognizing Muslim religious institutions as an important institution of civil society, respecting the internal establishment of Muslim religious associations and providing an opportunity to act on the basis of its own religious canons, recognizing their right to organize and manage in accordance with religious rules, does not finance them and does not interfere with their activity, but contributes to the realization of the constitutional rights of citizens to freedom of conscience.

Considering that believers and religious associations are an integral part of the spiritual and social structure of society, the state cooperates with them in charitable, humanitarian, cultural and educational spheres, as well as in the formation of healthy lifestyle, strengthening of family relations, and creation of spiritual and moral potential of society.

Bibliography

- ‘Конституция Республики Казахстан’. 2003. Алматы, Изд-во «Юрист», 40 с.
- ‘Манифест Исламской реформации’, 2009. Издательство ТОО «Маг-Нур», 104 с.
- Звягельская, И. 2008. ‘Секулярная модель и проблема идентичности в контексте строительства национальных государств в Центральной Азии’. *Материалы международного круглого стола «Секуляризм и Ислам в современном государстве: что их объединяет?»*. Алматы, КИСИ при Президенте РК, сс. 92-107.
- Маликов, К. 2008. ‘Светское государство и исламский политический процесс в Кыргызстане: «мусульманский ресурс» как фактор государственного строительства’. *Материалы международного круглого стола «Секуляризм и Ислам в современном государстве: что их объединяет?»*. Алматы, КИСИ при Президенте РК, 296 с.
- Мирошникова, Е. 1988. ‘Государственно-церковные отношения в Германии’, *Религия и право*. №1-2, сс.45-47.
- Мусин, А. 2008. ‘От имени Бога имеет право говорить только Бог’ [Электронный ресурс]. URL <http://www.meta.kz/62208-aslbek-musin.html>

Шозимов, П. 2008. 'Различные восприятия национального государства элитами Таджикистана'. *Материалы международного круглого стола «Секуляризм и Ислам в современном государстве: что их объединяет?»*. Алматы, КИСИ при Президенте РК, сс. 236-258.

Transliteration

'Konstitucija Respubliki Kazahstan' [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. 2003. Almaty, Izd-vo «Jurist», 40 s.

'Manifest Islamskoj reformacii' [The Manifesto of an Islamic Reformation]. 2009. Izdatel'stvo TOO «Mag-Nur», 104 s.

Zvjagel'skaja, I. 2008. 'Sekuljarnaja model' i problema identichnosti v kontekste stroitel'stva nacional'nyh gosudarstv v Central'noj Azii' [The Secular Model and the Problem of Identity in the Context of Building National States in Central Asia]. *Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola «Sekuljarizm i Islam v sovremennom gosudarstve: chto ih obedinjaet?»*. Almaty, KISI pri Prezidente RK, ss. 92-107.

Malikov, K. 2008. 'Svetskoe gosudarstvo i islamskij politicheskij process v Kyrgyzstane: «musul'manskij resurs» kak faktor gosudarstvennogo stroitel'stva' [Secular State and Islamic Political Process in Kyrgyzstan: «Muslim resource» as a Factor of State Building]. *Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola «Sekuljarizm i Islam v sovremennom gosudarstve: chto ih obedinjaet?»*. Almaty, KISI pri Prezidente RK, 296 s.

Miroshnikova, E. 1988. 'Gosudarstvenno-cerkovnye otnoshenija v Germanii' [Church-State Relations in Germany], *Religija i pravo*. №1-2, ss.45-47.

Musin, A. 2008. 'Ot imeni Boga imeet pravo govorit' tol'ko Bog' [Only God has the Right to Speak on Behalf of God] [Jelektronnyj resurs]. URL <http://www.meta.kz/62208-aslbek-musin.html>

Shozimov, P. 2008. 'Razlichnye vosprijatija nacional'nogo gosudarstva jelitami Tadzhikestana' [Different Perceptions of the National State by the Elite of Tajikistan]. *Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola «Sekuljarizm i Islam v sovremennom gosudarstve: chto ih obedinjaet?»*. Almaty, KISI pri Prezidente RK, ss. 236-258.

Түйін

Аймухамбетов Т.Т., Пернекулова М.М., Сейдуманова С.С. Мемлекет және діни конфессиялардың өзара әрекеттестігі: салыстырмалы тәжірибе

Аталған мақалада мемлекеттік және конфессиялық қатынастарды үлгілеу мәселесі анықталады. Діннің адамзат өміріндегі орны аймаққа және жаһандану үрдістерінің даму деңгейіне байланысты өзгеретін дәуірінде, мемлекет пен діни конфессиялар арасындағы қарым-қатынас маңызды мәселеге ие болып отыр. Бұл тақырып зайырлы және діни мемлекеттерде де зор маңызға ие.

Авторлар мемлекет пен діни конфессиялар арасындағы қатынастардың негізгі түрлерін қарастыра отырып, сондай-ақ Орталық Азия елдеріндегі діни конфессиялар мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастарды талдаудан өткізді.

Түйін сөздер: Ислам, дін, Орталық Азия, Қазақстан, өзара әрекеттесу.

Резюме

Аймухамбетов Т.Т., Пернекулова М.М., Сейдуманова С.С. Взаимодействие государства и религиозных конфессий: компаративистский опыт

В данной статье раскрывается тема моделирования государственных и конфессиональных отношений. В эпоху, когда религия, ее роль в жизни человечества меняется в зависимости от региона и уровня развития процессов глобализации, немаловажную проблему занимает отношения государства и религиозных конфессий. Особое значение приобретает эта тема в государствах как светских, так и религиозных.

Авторами были рассмотрены основные типы взаимоотношения государства и религиозных конфессий, также проведен анализ взаимоотношений религиозных конфессий и государства в странах Центральной Азии.

Ключевые слова: ислам, религия, Центральная Азия, Казахстан, взаимодействие.

*Бақытжан Сатершинов, Мырзахмет Жүзей
(Алматы, Қазақстан)*

САКРАЛДЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ТАЛДАУДЫҢ ДІНТАНУЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Аннотация: Мақалада қасиетті құндылықтар ұғымы дінтанулық қырынан талданады. Алдымен құндылықтар түсінігіне типология жасалып, одан кейін діни құндылықтар мен киелі құндылықтардың арақатынасы ашылады. Сакралдылық феноменін дін философиясы, дін социологиясы және дін психологиясы тұрғысынан теориялық және тарихи зерттеудің әдіснамалық ерекшеліктері көрсетіледі. Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуін ұлттық рухани құндылықтар басымдылық беру арқылы қалыптастырудың өзектілігі мен маңыздылығы түйінделеді.

Түйін сөздер: аксиология, діни дүниетаным, дінтану, киелілік, құндылықтар, сенім, білім, теология.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдың сәуір айында жазған «Рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасының қажеттілігі туралы айтты. Бұл жоба «...халқымыздың ұлттық бірегейлігінің мызғымас негізін құрайтынын» [Назарбаев] тілге тиек етті. Осы орайда сакралды немесе қасиетті құндылықтардың концептуалды түсінігінің ғылыми негіздемесі қажет екендігі түсінікті.

Қазіргі сөз қолданысында концептпенұғым терминдері синоним ретінде философиялық және ғылыми-теориялық дискурстың негізгі құрылымдық элементі ретінде қарастырылады. Ортағасырлық философтар мен дінтанушылар болса, «концепт» дегенде адам жаны мен сөзі кеңістігіндегі тұлғалық мағыналардың логикалық-поэтикалық артикуляциясын түсінсе, «ұғым» тіл мен теория кеңістігінде белгіленген нәрселер эралуандығының объективті-идеалды бірлігін білдірді.

Сакралды құндылықтар объект (нысан) ретінде алынғандықтан, аталмыш мәселені зерттеудің тұжырымдамалық-әдіснамалық (концептуалдық-методологиялық) аппаратын жасақтау мен оның дүниетанымдық негіздемелерін анықтау анағұрлым маңызды. Қасиетті құндылықтарды түсіну үшін оны алдымен әлеумет (социум) «игеруі», санаға сіңіруі тиіс және мұны әлденеше мәрте қайталау мен түсіндіру барысында жасауы ке-

рек. Категориалды ойлау мұндай «табиғи сіңірілу» исламтануда алдымен «хикметтің» (мәнін пайымдау, рухын түсіну) жүретінімен, тек содан соң ғана «хүкімнің» (қаріптің, қағиданың) болатынымен түсіндіріледі. Яғни бастапқыда қандай да бір ұстынның қажеттілігін саналы түрде сезіну қажет болады да, кейінірек бұл ұстын қалып немесе заң ретінде қабылданады.

Оның үстіне, «қасиет», «кие» ұғымдарының діни астары болғандықтан, сакралды құндылықтарды дінтанулық талдау қажеттілігімен де, маңыздылығымен де сұранысқа ие болып отыр. Бұл ұғымды тікелей талдауға көшпес бұрын, алдымен жалпы «құндылық» ұғымы мен оның типологиясын жіктеп алу қажет болады.

Әдіснамалық негіздер

Мақалада сакралды құндылықтарды зерттеу дінтанулық қырынан сөз болады. Ғылыми теориялық сипатындағы дінтанудың құрылымы мынадай негізгі бөлімдерден тұрады: дін философиясы, дін социологиясы, дін психологиясы, дін феноменологиясы және дін тарихы. Сакралдылықты талдау барысында осы аталған ғылым салаларының әдіс-тәсілдері аралас қолданылады. Атап айтар болсақ, сакралдылық мәселесі діни дүниетанымның, болмыс пен танымның, тіл мен ойлаудың ерекшеліктерімен байланысты болғандықтан теистік ілімдердің мазмұнын ашу, оның болмыстық түпнегіздерін анықтап, басқа да субстанционалдық парадигмалармен салыстыру қажет болады.

Дін социологиясына келер болсақ, ондағы мынадай бірқатар бағыттарды байқауға болады: элеуметтік әрекеттің «түсінуші социологиясы», компаративтік-типологиялық бағыт, құрылымдық-функционалдық бағыт, феноменологиялық бағыт, «формалды социология», эмпирикалық-дескриптивтік бағыт және т.б. Социология дінді қоғамдық жүйенің бір деңгейі зерттейді, діннің қоғамдық негіздерін, оның пайда болуының, дамуы мен қызмет етуінің қоғамдық заңдылықтарын, діннің элементтері мен құрылымын, оның қоғамдық жүйедегі функциясы мен рөлін, оның басқа элементтерге және бұл соңғыларының дінге әсер етуін зерделейді. Дін социологиясы сакралдылықты теориялық тұрғыда да, эмпирикалық деңгейде де қарастырады, адамдардың діни амалын олардың діни санасымен бір тұтастықта талдайды.

Дін психологиясында бихевиоризм, гештальтпсихология, интеракционизм, психоанализ (фрейдизм и неофрейдизм), когнитивизм, «гуманистік психология», трансперсонализм, мәдени-тарихи теория, конфессионалды психология ауқымында психологиялық экзегетика, пастырлік психотерапия және тағы басқа әдістер қолданылады.

Дінтанудың басқа бөлімдерімен салыстырғанда дін феноменологиясы дербес сала ретінде толық қалыптаса қоймаған. Феноменологияның

пәні және оның теологиямен, дін тарихы және философиясымен өзара қатынасы мәселелері төңірегінде пікірталастар әлі жалғасуда. Дегенмен, дін феноменологиясындағы басты ұғымдар «қасиеттілік» пен «кәдуілгілік» арақатынасы екені белгілі болды. Бұл біздің мақалада қарастырылып отырған қасиеттілік ұғымына тікелей қатысы бар. Дін феноменологиясы практикалық тұрғыда өзара әрекет пен коммуникацияда болатын индивидтердің түсініктерін, идеялары мен мақсаттарын жүзеге асушы діни мән-мағыналар тұрғысынан сәйкестендіреді. Соның негізінде діни құбылыстарды түсіндіреді, салыстыру мен теңестіру көмегімен оларды жіктеп, жүйелі сипаттама береді. Дін феноменологиясында қалыптасқан екі дәстүр бар – дескриптивті және интерпретативті.

Сакралдылық салыстырмалы тарихилық әдісі тұрғысынан да қарастырылады. Дінтанудың бөлімі ретіндегі дін тарихы сакралдылықты уақыт ағымында қарастырады. Зерттеу діннің жалпы тарихы, нақты бір діннің немесе конфессияның тарихы арнасында жүргізіледі.

Аксиология және рухани құндылықтар

Жалпы қабылданған, мойындалған, сөздіктер мен оқулықтарда кездесетін анықтамалары бойынша құндылық – бұл белгілі бір бір нәрсенің жағымдылығы мен қалаулылығын, пайдалылығы және қымбаттылығын білдіреді. Бұл әлдекімнің және әлдененің объективті болмысына сай өзіндік құны мен бағасын аңғартып қана қоймай, оның әлдекім үшін құндылығын, демек, субъективті бағалауға орай, оның аксиологиялық сипатын білдіреді [Электронды ресурс]. Аксиология (құндылықтар туралы ілім) философиялық білімнің бір бөлігі ретінде құндылық мәселесімен айналысады. Бұл тақырып әлемдік философияда пайдалылықты игілік деп қарастырған көне грек ойшылдарынан бастау алады. Батыстық философияның тарихында бірқатар аксиологиялық теориялар белгілі: натуралистік психологизм (Мейнонг, Перри, Дьюи), трансцендентализм (Виндельбандт, Риккерт), персоналды онтологизм (Шелер, Гартман), мәдени-тарихи релятивизм (Ницше, Дильтей), социологизм (Вебер, Парсонс, Толкотт). Жалпы құндылық термині еуропалық рационалдық философия мен христиандық моральдың іргелі ұғымдарын теріске шығарған ХІХ ғасырдағы неміс ойшылы Фридрих Ницшенің атақты «Билікке деген ерік» атты трактатында «құндылықтарды қайта бағалау» қажеттігін уытты тілмен негіздегенінен кейін кең қолданысқа түсті. Сөйтіп батыс еуропалық философияның негізгі тақырыбының біріне айналып, танымның барлық салаларында пайдаланыла бастады.

Қарап отырсаңыз, адамды қоршаған дүние түгел құндылыққа толы – материалды (заттар, әшекей бұйымдар, алтын мен асыл тастар, ақша, меншік және т.б.), табиғи (күннің атуы мен батуы, теңіздер мен таулар, гүлдер және т.б.), көркем (әдебиет пен өнер туындылары) және адами (сұлулығы мен

ізгі қасиеттері) құндылықтар болуы мүмкін. Жалпы бір нәрсені екіншісінен артық көру жалпы тірі табиғатқа тән десек те (мысалы, аңдардың өзі төлін қызғыштай қорғайды), құндылықтың антропогенді, яғни адамға тән екендігін баса айту қажет, өйткені барлық жаратылыстың ішінде адам ғана табиғи және мәдени туындыларды, идеялар мен амал-әрекеттерді, басқа адам мен қоғамды, сондай-ақ өзін-өзі бағалауға қабілетті. Құндылықтар адамның әлеуметтік болмысына тартылған, адам құндылықтарға мүдделі әрі мұқтаж болып табылады.

Адам құзырындағы нәрселер мен олардың өзара қарым-қатынастары және ниеттері мен амалдары, жалпы адами әрекет орбитасына тартылғанның бәрі де жақсылық пен жамандық, шындық пен жалған, әсемдік пен ұсқынсыздық, әділдік пен әділетсіздік және т.б. тұрғысынан зерделенеді. Қандай да болмасын құбылыстарды бағалауға негіз болған тәсілдер мен өлшемдер субъективті баға түрінде әлеуметтік сана мен мәдениетте бекиді де, адамның іс-әрекетін бағыттаушы құралдарға айналады.

Алайда құндыны қарапайым бағалыдан, қажетіден, тиіміден, пайдалыдан ажырата да білу керек. Барлық тірі және шынайы сүйікті нәрселер құрал бола алмайды. Әдетте материалдық игілік пен тұтынушылық нарықты, еңбек өнімі мен тауар айырбасының нәрсесін білдіретін қарапайым құндылықтар *экономикалық* құндылықтар болып табылады. Айырбасқа көнбейтін, орны толмайтын жоғары құндылықтар да болады, әдетте оларды «баға жетпес» деп жатады. Құндылықтар әлемі шексіз десе де болады, тіпті жаратылыстың өзі біз үшін *танымдық*, *философиялық* және *эстетикалық* тұрғыдан құнды болып саналады [Сатершинов].

Діни құндылықтарды талдамас бұрын, жалпы құндылықтардың көптеген жүйесі мен жіктеу түрлері бар екенін айта кетуіміз керек. Олардың жоғарыда аталған діни, философиялық, моральдық, эстетикалық және экономикалық түрлерінен өзге, *құқықтық*, *әлеуметтік*, *мәдени*, *саяси*, *қаржылық*, *экологиялық* және тағы басқа түрлері аталады. Құндылықтарды материалдық және рухани, жеке және ұжымдық, адамзаттық және ұлттық, дәстүрлі және қазіргі заманғы және басқаша да жіктей беруге болады.

Әрбір тарихи нақты қоғамдық құрылым өзіне тән құндылықтар жиынтығымен ажыратылады. Бұл тұрғыдан алғанда Батыстың Шығыстан, қаланың даладан, көшпенді қоғамның отырықшы қоғамнан, сондай-ақ әрбір ұлттың өзіндік менталитетіне сай айырмашылықтары болады. Сол сияқты адамзаттың дәстүрлі кезеңінде бағаланған нәрселер мен қазіргі заман құндылықтарының арасында да айырмашылықтар бар. Қазіргі құндылықтар белгілі бір әлеуметтік-мәдени қауымның немесе халықаралық қауымдастықтың қандай да бір құндылықтарды насихаттауы барысында қалыптасады. Бүгінгі қоғамдағы жақсы, дұрыс немесе қалаулы деп есептелетін *құндылықтар жүйесін* жалпы адамзаттық деп атау қабылданған, алайда оның кейбірінің батыстық түбірге ие екендігін ескеру қажет.

Құндылықтар жүйесінің бұл көрінісі қалыпқа немесе нормаға айналып кеткен. Ол қалыптарды әлеуметтік құндылықтарға жатқызуға болады, бірақ норма мен құндылық түсініктерінің айырмасы бар. Құндылықтар – бұл абстрактылы жалпы ұғымдар болса, ал қалыптар – адамдардың әр алуан ахуалдарда ұстанатын ережелір мен ұстындары. Қазіргі қоғамда қалыптасқан құндылықтардың қатарына мыналарды жатқызуға болады: денсаулық, отбасы мен туыс жақындар, үй мен материалдық игілік, жұмыспен қамтылу және қанағаттану, қоғамдағы әлеуметтік мәртебе мен жағдай, дін мен рухани құндылықтар, білім алу, шығармашылық, демалыс, еркіндік (таңдау мен сөз еркіндігі т.б.), тұрақтылық және басқалары. Қазіргі заман мен қоғамда адамды ең жоғары құндылық ретінде тану, соған сәйкес адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, балаларды қорғау, білім мен тәрбиедегі демократиялық принциптерді берік ұстану алдыңғы орынға шығып отыр. Сонымен қатар әр алуан ұлттар, діндер мен мәдениеттер өкілдерінің бейбіт қатар өмір сүруі үшін өзара түсіністік, сұхбат пен толеранттылық халықаралық ұйымдар тарапынан насихатталуда. Әрине, мұнан басқа да құндылықтар бар. Құндылықтарға қатысты әр адамның әр алуан басымдылықтары болады.

Сонымен, қорыта айтқанда, құндылықтың басты белгісі оның бойында адамға игі ықпал ететін қасиеттердің болуымен сипатталады. *Адамгершілік* құндылықтармен айналысатын саланы гуманистік аксиология деп атауға болады.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы адамгершілік, тұлғалық немесе кісілік құндылықтардың өзіндік ерекшеліктері болды. Адам мен адамгершілік мәселелері қазақтың ақын-жырауларын да, би-шешендерін де, абыз-әулиелерін де, қараша халықтан бастап ханға дейінгі ақсүйек игі жақсыларын тегіс толғандырған. Батыстағыдай кәсіби философия болмаса да, қазақты тумысынан философ-халық деп бағалауға болады. Оның философиясындағы негізгі тақырып – адам философиясы, кісілік қалыптың өлшемі, не жақсы не жаман төңірегіндегі этикалық мәселелер. Сондықтан қалт айтпайтын халық «жақсылардың кеудесі алтын сандық», «білімді туған жақсылар аз да болса, көппен тең», «жақсыменен өткізген бір күнім, мың күніме татиды» деп жырлайды. Қазақтың кім екені оның философиясы мен дүниетанымынан, тілі мен дінінен, ділі мен дәстүрінен, мәдениеті мен өнерінен, күнделікті өмірқамы мен әдет-ғұрпынан, мінген аты мен тартқан домбырасынан көрінеді [Сатершинов].

Діни құндылықтар және ислам негіздері

Діни құндылықтарға қайта оралар болсақ, ол Құдайға сенуге негізделеді және әрбір дін адамның Жаратушымен рухани-практикалық байланысын анықтап қана қоймай, оның жалпы қоғамдағы және тұтас әлемдегі ор-

нын реттейді. Жоғары діни құндылықтар адамдардың өмірінің мәні мен камын айқындайды. «Құндылықтық фактор» Құдай идеясының өзінде болады, өйткені құндылықтық басымдылықтардың мазмұны мен мәртебесі Жаратушының өзінен туындайды. Көптеген діни жүйелерде *этикалық*, яғни моральдық-адамгершілік қасиеттердің эталоны Құдайдың аты мен затынан, сипаттарынан алынады, содан әрбір діни ағым құндылықтық императивтерді, парыздар мен тыйымдарды қалыптастырады.

Бір Құдайға табынушылықтың тәухид концепциясы мейлінше жетілген соңғы дін *ислам* діні болып табылады. Оның негізгі қайнар көздері – қасиетті кітап Құран және пайғамбардың өсиеттері Сүннет. Осы қайнарлардан шыға отырып, мұсылманның тал бесіктен жер бесікке дейінгі бүкіл отбасылық және қоғамдық өмірқамын *Шариғат* айқындайды. Шариғаттағы *ақида* иман негіздерімен айналысса, *фыкх* мұсылмандардың жүріс-тұрыс ережелері мен қалыптарын қамтиды.

Шариғат бойынша қорғалатын исламның негізгі құндылықтары мыналар: дін, өмір, ақыл, бала тудырумен ұрпақ жалғастыру, меншік. *Дін* кәлима-шахадат айту, намаз, ораза, зекет, қажылық тәрізді бес парызды қамтиды. Құндылықтар сатысында дін алдыңғы орында тұрса, оның ең маңыздысы – кәлима келтіріп, Алладан басқа құдай жоқ екеніне, Мұхамедтің Оның құлы әрі елшісі екендігіне куәлік ету. Келесі құндылықтар – *өмір* (біреуді өлтіруге, өзіңе қол салуға тыйым салынады, өлімге әрқашан дайын болып, толыққанды өмір сүру құпталады) және *ақыл* (амал ақылға сай саналы, таза әрі әділ болуы тиіс, ал ақылды қашыратын ашу-ыза, сананы улап, мас қылатын нәрселер құпталмайды) Жаратқанның адамға берген ең құнды сыйы әрі аманаты. Исламда әлеуметтік прогрес пен экономикалық дамудың негізі ретінде *меншік* пен адал еңбек барынша қорғалады, оған қол сұғу жазаланады, бос қиял мен лақпа сөзбен қатар әрекетсіздік те, тілену де жағымсыз қылық болып табылады. *Бала тудырып ұрпақ өсіруге* ислам үлкен мән береді, отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастарды шариғат бүге-шүгесіне дейін мұқият зерделейді, ерлі-зайыптылардың құқықтарын нақты анықтап береді. «Үйленген адам өз дінінің жүктегенінің жартысын орындаған болады». Баланы алдырып тастауды, монах болып тұйық өмір сүру мен бойдақшылық өмір салтын ислам құптамайды, белсенді өмір сүруге үндейді [Сатершинов].

Ислам дініндегі сакралды құндылықтарға келер болсақ, олар *қасиетті-лік* ұғымына жақындайды. Діндар адамдар үшін барынша қастер тұтып, қадірленетін құндылықтар бұл – діни құндылықтар. Діндар адамдардың барынша қастер тұтып, қадірлейтін құндылықтары бұл – қасиетті немесе сакралды құндылықтар деп аталады. Ендеше, қасиетті немесе сакралды деген ұғымның жалпы қабылданған анықтамаларына тоқтала кетейік.

Діни дүниетаным және сакралдылық

Сөздіктерде *сакралды* термині өзінің түп төркінін латынның *sacrum* (киелі, құдайға арналған деп аударылады) деген сөзінен шыққан, өзінің кең мағынасында кәдуілгі қарапайым нәрселерден, ұғымдардан, құбылыстардан айрықшаланатын, құдіреттілікке, дінге, ақылмен пайымдауға түспейтін тылсым дүниеге, мистикалыққа қатыстының барлығын білдіреді [Электронды ресурс]. Дүниетанымдық категория ретінде бұл ұғым өткіншіліктен ада шынайы, зор маңызды қасиетке ие құндылықты аңғартады және сондықтан өзіне деген аялы қатынасты талап етеді. Онтологиялық (болмыстық) тұрғыдан алғанда ол қарапайым болмыстан дараланып, шынайылықтың жоғары деңгейіне жатқызылады; гносеологиялық (танымдық) тұрғыда мәнін түпкілікті игеру мүмкін емес ақиқат білімді білдіреді; феноменологиялық қырынан алғанда адамды таң қалдыратындай әдеттен тыс ғажайыпты байқатады; аксиологиялық (құндылықтық) жағынан қарастырғанда барынша қастерленетін абсолютті, императивті құбылыс болып табылады. Бұл термин қазақ тіліндегі қасиетті және киелі түсініктеріне, орыс тіліндегі святость, священное ұғымдарына жақын. Ал сакралды сөзінің өзі діни лексиконда емес, ғылыми лексиконда пайда болған және пұтқа табынушылық пен алғашқы қауымдық наным-сенімдер және мифологияны қоса алғандағы барлық діндерді сипаттауда қолданылады.

Демек, сакралдылық туралы түсінік, ең алдымен діни дүниетанымның мазмұнын құрайды. Діни дүниетанымда қасиеттілік тәуеп ету нысандары болып табылатын болмыстардың предикаты болып есептеледі. Сакралдылық пен ғайыптың болатынына (метафизика) деген сенім мен оны тануға, білуге ұмтылу (гносеология) және ақыры соңында (ақыретте) құтқарылудан (со-терология) үміттену дамыған діни сананың мәнін құрайды. Бұл байланысты тізбек сана, таным, білім, сенім, үміт ұғымдарының аражігін ашып қарастыруды қажет етеді.

Жалпы қабылданған философиялық түсінік бойынша, *дүниетаным* – бұл шынайы болмысқа және ондағы адамның алар орнына, оны қоршаған әлемге және өз-өзіне қатынасына деген көзқарастар жүйесі, сонымен қатар, адамдардың осы көзқарастар арқылы қалыптасқан негізгі өмірлік ұстанымдары, наным-сенімдері, мақсат-мұраттары, таным мен қызмет принциптері, құндылықтық бағыт-бағдарлары. Дүниетаным қоғамдық және жеке адам санасының ұйтқысы болып табылады. Дүниетанымды қалыптастыру – тек жеке тұлғаның ғана емес, сонымен қатар белгілі бір әлеуметтік немесе этномәдени топтың жетілуінің маңызды көрсеткіші.

Жалпы, дүниетаным қоғамдық сананың жалпы және жоғарғы түрі болып табылады. Ол өз түрлеріне тән бірнеше элементтерден қалыптасады. Олардың ішінде философиялық, ғылыми, саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастар үлкен рөл атқарады.

Әдетте, дүниетанымды тарихи тұрғыда жіктегенде, оның мифологиялық, діни және философиялық формаларын атап көрсетеді. Дүниетанымның бастапқы екі типі өмірлік құбылыстарды, сәйкесінше, мифологиялық аңыздар және діни қағидалар арқылы түсіндірсе, ал философиялық дүниетаным тікелей тәжірибе мен ғылым мәліметтеріне сүйенеді деп есептеледі.

Дүниетаным – құрылымы жағынан күрделі жүйе. Оның бастапқы және өзекті элементі – білім. Ол қарапайым және ғылыми болып бөлінеді. *Білім* – керемет күш, оның көмегімен белгісіз құбылысты ашып, игеруге болады. Бұл процесс тереңдеген сайын дүниетаным да екшеленіп, жүйеленіп, тұрақтылық сипатқа ие болады. Білім адамның көкірегіне еніп, санасына ұялап, оның өмір тәжірибесінің елегінен өтіп барып, сенімге айналады. *Сенім* дегеніміз – дүниеге көзқарастың түп қазығы, бағыттаушысы, адамның өз позициясына, тоқыған ойына, істеген ісіне деген беріктігі. Сенімі берік адамның көзқарасы, дүниетанымы нақты, ісі қонымды, бағыты қашан да айқын.

Адам сенімсіз өмір сүре алмайды. Тек сенім арқылы адам өзінің кім екенін және жарық дүниеде не үшін өмір сүретінін біле алады. Адамның алдына қойған мақсатының айқын болуы, дүниетанымның өмірімен байланыстылығы берік сенімнен туады. Сенім мен дүниетаным қатарласып жүрсе ғана адам санасы нұрлана түседі. Сенімі күшті адамның өмірі де мықты, мәнді, мағыналы болады. Берік сенім жоқ жерде тыңғылықты дүниетаным да, тұрақты мінез-құлық та болмайды. Сенімі қалыптаспаған адамның шындықтың жай-жапсарын дұрыстап айыруға, өмірден өз орнын дұрыс табуға шамасы жете бермейді.

Сенім дегеніміз адамның білімдеріне, айналадағы қоршаған ортадағы іс-әрекеттерінің дұрыстығына деген батылдығын білдіреді. Адамда өзіне-өзінің терең сенімі болуы – оның әлеуметтік өсуінің дәрежесін көрсетеді. *Наным* – адамның қиялдағы шындықтың болатынына сенім білдіретін ерекше жағдайы психологиялық ұстанымы.

Адамның «дүниетанымы оның білімі мен сенімнің бірлігі. Ол әйтеуір бір қуанышты оқиғаны немесе нәтижені білдіретін үмітсіз болмайды. *Үміт* – адамды болашаққа жетелейді, өмірге деген сенімді одан әрі арттырып, оған ғашық етеді. Үміт – белгілі бір істің, ойдың жүзеге асуына білдірілген сенім, дәме. Адам үмітпен өмір сүреді. Үміт бар жерде өмір де бар. Ол – адам өміріндегі ең маңызды адамгершілік тірегі» [Сүлейменов, 2010].

Сакралды құндылықты зерттеудің теориялық-әдіснамалық ерекшеліктері

Жоғарыда сипатталған бұл категориялар негізінен дін философиясының зерттеу нысандарына жатады. Сакралды құндылықтарды зерттеудің

теориясы мен әдіснамасына келер болсақ, оның дін философиясы, дін социологиясы және дін психологиясы қырынан әртүрлі әдіс-тәсілдердің қолданылатынын айта кету керек.

Дін философиясы дінтанудың арнайы пән мен ғылым саласы ретінде пайда болуына ықпал етті. Тарихи-философиялық үдерісте ортағасырлық мұсылман ойшылдарынан (тіпті ертеректе, антик ойшылдарынан, кейінірек әл-Кинди, әл-Фараби, ибн Сина, әл-Газали, ибн Рушд және т.б.) басталған діни проблематика XVIII-XIX И. Канттың, Ф. Шлейермахердің, Г.Ф.Г. Гегельдің, Л.А. Фейербахтың, К. Маркстің, Э. Гартманның, К.П. Тиленің, С. Кьеркегордың, В.С. Соловьевтің және басқаларының еңбектерінде дінтанулық арнаға түсті.

Дін философиясының діни философиядан айырмашылығы бар екенін баса айту қажет. Діни философияның мазмұнын Құдай мен әлем туралы (онтология және метафизика), адам туралы (антропология), қоғам туралы (социология, историософия), таным туралы (гносеология), құндылықтар туралы концепциялардың, идеялардың, ұғымдар мен түсініктердің діни дүниетанымдық ұстындарынан тұратын жиынтық құрайды. Ал дін философиясының мынадай маңызды мәселелік қырларын атап айтуға болады: 1) дінтанулық білімдердің жалпы жүйесіндегі дін философиясының мәртебесі айқындау, дінді философиялық пайымдаудың ерекшеліктері, метапроблеманы табу; 2) діннің философиялық ұғымының мәнін зерттеу; 3) діннің онтологиялық және гносеологиялық негіздері мен алғышарттарын зерделеу; 4) діни дүниетанымның, болмыс пен танымның, тіл мен ойлаудың ерекшеліктерін талдау; 5) Құдай туралы теистік ілімдердің мазмұнын ашу, оның блмыстық түпнегіздерін анықтап, басқа да субстанционалдық парадигмалармен салыстыру; 6) діни философияның ерекшелігі мен мазмұнын ашу.

Батыстың дін философиясында сакралдылық діннің конструкт құраушы элементі ретінде әртүрлі дінтанушылық қырынан қарастырылады. Жалпы дінтану пәнінің дербес ғылым саласы әрі жеке пән ретінде XIX ғасырдан бері қалыптасқанын және оның дін негіздерімен салыстырғанда зайырлы сипатта екенін, сондай-ақ оның жаңазамандық батысеуропалық ғылыми түбірге ие екендігін бірден ескерткен жөн. Десек те философиялық, теологиялық, тарихи, психологиялық тұрғыдағы дінтанулық білімнің бүкіл орта ғасырлар бойы қалыптасқанын айту керек.

Сакралдылықты элеуметтік қырынан қарастырған алғашқы зерттеушілердің бірі Э. Дюркгейм болды. Өзінің «Діни өмірдің элементарлық формалары. Австралиядағы тотемдік жүйелер» (1912) деп аталатын еңбегінде ол барлық діндерге тән нәрсе – әлемді дүниеәуи (немесе пенделік) және киелі деп бөліп қарастыру екендігін алғаш атап көрсетеді. Діни сана бұл екі ұғымды антогонистік жағдайға келтірді және бұл оппозициялық жіктелістің негізінде қасиеттілікті тыйым немесе табу ретінде ұжымның бекітуі жатыр

деген ойды айтты [Дюркгейм, 1998]. Т. Лукманнның әлеуметтанулық концепциясында қасиеттілік «маңыздылық сатысын» иеленеді де, пендешілік өмір төменнен орын алады. Бұл әлеуметтанушылар киелілік категориясын түсіндіруде априоризм мен эмпиризмнің шектеріне шықпауға тырысса, Иммануил Канттың шәкірті Р. Отто өзінің «Киелілік» кітабында аталмыш ұғымның априорлылығы идеясына сүйенеді. Оның айтуынша, сакралдылық танымның рационалды және иррационалды сәттерін синтездеу барысында қалыптаса-ды және иррационалдылықтың басым түсуі нәтижесінде қалыптасады. Діни тәжірибені зерттей отырып, Отто «рухтың түпнегіздерінен» қасиеттілік категориясы мен жалпы діндарлықтың априорлы бастау көзі болып табылатын киелілік интуициясының ерекше «рухани бейімділігін» байқайды. Бұл рухани бейімділікті Отто «нуминоздылық» (латынша *nimen* – киелі күдіреттіліктің белгісі) және оның маңызды психологиялық құрамдастары ретінде адамды экстаздық жағдайға келтіретін сезімталдық күйлерді анықтайды. Өзінің мағынасын рухтың нуминозды бейімділігін білдіретін «таза рәміздер» – идеограммаларда ғана бейнелегендіктен киеліліктің шынайы мәнін мәнін ұстау мүмкін емес деп есептейтін Оттоның априоризмі киелілік категориясы мен жалпы діндарлықты қандай да бір әлеуметтік, рационалды немесе этикалық бастаулармен байланыстырудың қажетсіздігін алға тартты [Пылаев, 2011]. Есесіне қасиеттілік категориясын зерделеудегі феноменологиялық тәсілдің қалыптасуына және жалпы дін феноменологиясының дамуына зор ықпал етті.

Діннің феноменологиясымен айналысқан голландиялық ғалым Г. Вандер Леуф «Дін феноменологиясына кіріспе» (1925) деген еңбегінде киелілік категориясын тарихи ретроспективада – архаикалық санадан христиандық санаға дейінгі сатыларда салыстырмалы түрде қарастырды. Киелілік ұғымында күш пен билік мағыналарын баса көрсетті, қасиеттілік категориясына теологиялық («Құдай»), антропологиялық («әулие адам»), кеңістіктік-уақыттық («қасиетті уақыт», «қасиетті мекен»), ғұрыптық («киелісөз», «табу») және т.б. өлшемдер берді [Ван дер Леув, 1994].

Р. Отто трансценденталды болмыстағы әулиеліктің нобайын беруге ұмтылып, діни тәжірибенің нуминозды мазмұнын сипаттауға көңіл бөлген еді. Оның теологиялық феноменологиясында киеліліктің метафизикасы түпкі мақсат болса, сакралдылықтың келесі бір көрнекті зерттеушісі Мирча Элиаде метафизикалық тақырыпқа мүлде мойын бұрмады. Бұл танымал американ-француз-румын ғалымы Мирча Элиаде тарихтың өзін теофания ретінде қарастырады. «Мәңгі айналым туралы миф», «Миф пен шынайылық», «Қасиеттілік пен кәдуілгілік» тәрізді еңбектерінде М. Элиаде мифологиялық уақыттың қайталанбалылығы мен кәдуілгі уақыттың бірбағыттылығы туралы қағиданы негіздейді. Элиаденің 1965 жылы

жарияланған «Қасиеттілік пен кәдуілгілік» еңбегінде діни символиканы, мифологияны, діндар адамның санасы мен көзқарасы зерделеніп, иерофания мәселесі алдыңғы орынға шығады. «Сакралдылық» пен «профандық» ұғымдары қарама қарсы қойылады [Мирча, 1994]. М. Элиаденің еңбектерінде рухани өмірдің иррационалды қабагтарына, сакралдылыққа көп орын берілгендіктен, ол да дін феноменологиясы бағытының өкіліне жатқызылады.

Сакралдылық феноменінің психологияландырылуына келер болсақ, онда иерофания барысында немесе діни тәжірибе актінде трансценденттік болмысқа көңіл бөліне қоймайды. Киелілік категориясында психологиялық негіздемеден басқа ештеңе де жоқ. Мысалы, психоаналитиканың атасы саналатын Зигмунд Фрейдтің ілімінде қасиеттілік әуел бастан тыйыммен, инцестті тыюмен байланыстырылады (Адам Мұса және біртәңірілік діндер, 1939). Әулие адамда инфантилді қалау мен үрейден ада болатындай қасиеттер жоқ, өйткені киелілік, Фрейдтің айтуынша, қандай да бір «психикалық конденсат» ретінде саналылық пен бейсаналылықтың психикалық кеңістігінде «созылып келе жатқан құдай-әкенің еркі» [Фрейд, 1993]. Сакралды құндылықтардың тарихи, дін философиясы, дін социологиясы және дін психологиясы қырынан теориялық-әдіснамалық талдаудың осындай айырмашылықтары бар.

Қорытынды

Әр алуан діндердің тілі, ілімі, ғибадат практикасының мәліметтері сакралдылық категориясының әрқайсысының өзіндік нақты-тарихи ерекшеліктері бар діни сананың әмбебап категориясы екендігін көрсетеді. Сакралдылық категориясының мазмұны әрбір этномәдени діни дәстүр қаншалықты өзгеше әрі құбылмалы болса, ол да соншалықты өзгермелі болып келеді. Дегенмен қазіргі жаһандану заманында жат идеологиялардың әсеріне өзіміздің ұлттық құндылықтарымыз арқылы ғана төтеп бере аламыз. Сондықтан, Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуін ұлттық рухани құндылықтарға басымдылық беру арқылы қалыптастыруға да ғылыми тұрғыда үлес қосудың маңызы зор.

Библиография

- Ван дер Леув, Г. 2011. 'Введение в феноменологию религии'. Москва.
Дюркгейм, Э. 1998. 'Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии'. *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология*. Москва, Канон+, 432 с.
Мирча, Э. 1994. 'Священное и мирское'. Москва, Изд-во МГУ, 144 с.

Назарбаев, Н. ‘Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру’. [Электронды ресурс]. URL [http:// https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru](http://https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru) (Қаралған күні 17.01.2018).

Сатершинов, Б. ‘Құндылық не?’ [Электронды ресурс]. URL [http:// https://aikyn.kz/2017/05/11/12862.html](http://https://aikyn.kz/2017/05/11/12862.html) (Қаралған күні 05.02.2018)

‘Сакральное’ [Электронды ресурс]. URL [http:// https://ru.wikipedia.org/wiki/сакральное](http://https://ru.wikipedia.org/wiki/сакральное) (Қаралған күні 10.03.2018)

Сүлейменов, Т. 2010. ‘Философия оқулығы’. Шымкент, 128 б.

Пылаев, М. 2011. ‘Священное как Misterium Tremendum и Fascinans: Р. Отто’. *Категория «священное» в феноменологии религии, теологии и философии XX века*. Москва, РГГУ, сс. 32–53.

Фрейд, З. 1993. ‘Человек по имени Моисей и монотеистическая религия’. М., Наука, 172 с.

‘Ценность’. [Электронды ресурс]. URL [http:// https://ru.wikipedia.org/wiki/Ценность](http://https://ru.wikipedia.org/wiki/Ценность) (Қаралған күні 25.01.2018)

Transliteration

Van der Leuy, G. 2011. ‘Vvedenie v fenomenologiju religii’ [Introduction to the Phenomenology of Religion]. Moskva.

Djurkgejm, Je. 1998. ‘Elementarnye formy religioznojzhizni. Totemicheskaja sistema v Avstralii’ [Elementary Forms of Religious Life. The Totemic System in Australia]. *Mistika. Religija. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya. Antologija*. Moskva, Kanon+, 432 s.

Mircha, Je. 1994. ‘Svjashhennoe i mirskoe’ [Sacred and Worldly]. Moskva, Izd-vo MGU, 144 s.

Nazarbaev, N. ‘Bolashakka bagdar: ruhan izhangyru’ [Orientation For the Future: Spiritual Revival]. [Jelektrondy resurs]. URL [http:// https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru](http://https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru) (Karalgan kuni 17.01.2018).

Satershinov, B. ‘Kundylyk ne?’ [What is the Value?]. [Jelektrondy resurs]. URL [http:// https://aikyn.kz/2017/05/11/12862.html](http://https://aikyn.kz/2017/05/11/12862.html) (Karalgan kuni 05.02.2018).

‘Sakral’noe’ [Sacral]. [Jelektrondy resurs]. URL [http:// https://ru.wikipedia.org/wiki/sakral’noe](http://https://ru.wikipedia.org/wiki/sakral'noe) (Karalgan kuni 10.03.2018).

Sylejmenov, T. 2010. ‘Filosofijaokulygy’ [Schoolbook on Philosophy]. Shymkent.

Pylaev, M. 2011. ‘Svjashhennoe kak Misterium Tremendum i Fascinans: R. Otto’ [Sacred as Misterium Tremendum and Fascinans: R. Otto]. *Kategorija «svjashhennoe» v fenomenologii religii, teologii i filosofii XX veka*. Moskva, RGGU, ss. 32–53.

Frejd, Z. 1993. ‘Chelovek po imeni Moisej i monoteisticheskaja religija’ [A Man Named Moses and a Monotheistic Religion]. М., Наука, 172 с.

‘Cennost’ [Value]. [Jelektrondy resurs]. URL [http:// https://ru.wikipedia.org/wiki/Cennost](http://https://ru.wikipedia.org/wiki/Cennost) (Karalgan kuni 25.01.2018).

Резюме

Сатершинов Б.М., Жузей М.А. Религиозные аспекты анализа сакральных ценностей

В данной статье анализируются сакральные ценности с позиции религиоведения. Сперва сравнительно-типологическим способом раскрывается сущность ценностей, затем сопоставляется и выясняется соотношение религиозных и сакральных ценностей. Показываются методологические особенности теоретического и исторического исследования феномена сакрального с точки зрения философии религии, социологии религии и психологии религии. Подчеркивается актуальное и важное значение создания культурно-географического пояса сакральных мест Казахстана через определение приоритетных духовных национальных ценностей.

Ключевые слова: аксиология, религиозное мировоззрение, религиоведение, сакральное, ценности, вера, знание, теология.

Summary

Satershinov B.M., Zhuzei M.A. Religious Aspects of the Analysis of Sacred Values

In this article, sacred values are analyzed from the standpoint of religious studies. First, the essence of values is revealed in a comparative-typological way, then the correlation of religious and sacral values is compared. The methodological features of theoretical and historical research of the phenomenon of the sacral from the point of view of the Philosophy of religion, the Sociology of religion and the Psychology of religion are shown. The actual and important values of the creation of the cultural and geographical belt of the sacred places of Kazakhstan are emphasized through the definition of priority spiritual national values.

Keywords: Axiology, Religious Worldview, Religious Studies, Sacral, Values, Faith, Knowledge, Theology.

Лаура Тоқтарбекова, Бақытжан Сатеришинов
(Алматы, Қазақстан)

ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ДӘСТҮР – БІЛІМ БЕРУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУ ДӘСТҮРІ

Аннотация. Жеке тұлғаны қалыптастырудағы маңызды рөл жауапкершілікті, шыдамдылық пен төзімділікті тәрбиелеуге бағытталады. Осылайша, исламдағы білім беру мен тәрбие берудің түпкі мақсаты – адамгершілік қасиеттерге бай, өз әрекеттеріне жауапты, тәрбиелі адамды қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты мақала авторлары ислам дініндегі білімді, өнегелі, тәрбиелі, яғни көркем мінезді адамның үлгісі қандай деген сұраққа жауап іздейді. Мақалада ислам дәстүріндегі білім беру мен тәрбие беру мәселесі зерделенеді.

Түйін сөздер: дәстүр, білім беру, тәрбие, ислам, адаб, алим, исламдық білім беру.

Кіріспе

Ислам мәдениетіндегі білім беру мен тәрбиелеу – жеке тұлғаны қалыптастырудағы басты бағдар. Нақты мақсаттары, жан-жақты ережелері, құқықтық, экономикалық және саяси жүйесі бар діни-құқықтық мектепте білім берудің арнайы жүйесі ғасырлар бойы қалыптасқан. Яғни, көпшілік арасында ерекше моралдық-тәрбиелік және қоғамдық-саяси жобаларды жүзеге асыруды көздейтін рухани-идеялық мектеп, әлбетте, әсер ету объектісі ретінде алдымен жеке тұлғаны немесе адамды ғана қарастырады.

Ықпал ету нысаны қоғам болса да, тәрбиелеу және білім беру жобалары жекелеген топтың өкілдері арқылы іске асуы тиіс. Сондықтан әрбір адам берілген міндеттерді жүзеге асыруға қабілетті болуы үшін соншалықты білімді әрі тәрбиелі болуы керек. Жеке тұлға нысан ретінде анықталғасын білім беру мен тәрбиелеу мәселесін моральдық-рухани тұрғыда қалыптастыру міндетті шарт болып табылады.

Ислам қоғамның және сол қоғамдағы жеке тұлғаның орнын жоққа шығармайды. Демек, ислам іліміне сай жеке тұлға ақиқат, сондықтан оның кемелденіп, қалыптасуы үшін рухани-тәрбиелік бағдарлама немесе жоба болуы да қажет. Егер бұл жобалар мен бағдарламаларды қоғамды қалыптастырудың алғышарты ретінде қарастырсақ, одан адамды дамытуға, сол арқылы қоғамды дамытуға бағытталған құрамдас элементтерін ажыратып алуға болады.

Демек, әрбір жеке адам қоғам өкілі ретінде жалпыға бірдей білім беру жүйесінде тәрбиеленуі керек және ол осы әлеуметтік құрылымның нысаны болып табылады.

Тәрбиелеу – бұл жеке тұлғаны әлеуметтік, өркениеттік және өндірістік қызметке дайындау үшін, оның рухани және тұлғалық қалыптасуына жүйелі әрі мақсатты әсер етуші үдеріс. Алайда тәрбиелеу жеке дара үдеріс емес, ол білім беру арқылы тұлға қалыптастырумен ұштаса жүреді, өйткені аталған үдерістер біртұтас кемелденген тұлға сомдауға мақсатталған. Тәрбие беру бағытында сезімі, ерік-жігері, көңіл-күйі, құндылықтары және ақыл-ой қабілеттеріне тікелей әсер ететінін белгілі бір компоненттерді анықтау өте қиын. Сонымен қатар, тәрбиелеу мен тұлғаны қалыптастыру үдерістерінде айырмашылықтар бар екенін де атап өткен жөн. Егер білім берумен салыстыратын болсақ, онда басты мақсат адамның танымдық үдерістерін, оның қабілеттерін, ақпараттың игерілуіне баулу болса, ал тәрбие берудегі мақсат – адамның жеке тұлға болып дамуы, оның қоршаған ортамен қарым-қатынасы және оған көзқарасының қалыптасуы.

Сондай-ақ, «Білім қоғамдағы үйлесім мен мәдениеттің пайда болуының қажетті шарты болып табылады» [Переломов, 2001] деп танылған. Білім – бұл әлеуметтік мекеме, қоғамның әлеуметтік құрылымдарының бірі. Білімнің мазмұны қоғамның жай-күйін, бір қалыптан екінші сатыға өтуін көрсетеді. Қазіргі кезде бұл индустриалды қоғамнан постиндустриалды немесе ақпараттық қоғамға көшуі. Білім берудің дамуы мен жұмыс істеуі қоғамның барлық факторлары мен жағдайлары: экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени және басқалармен байланысты. Сонымен бірге, білім берудің мақсаты – жеке тұлғаның дамуы, яғни қоғамда көрсетілетін талаптарға сәйкес білім беру мен мәдениеттегі орыны. Білім беру мен тәрбиелеу үрдісінде маңызды міндеттердің бірі жас ұрпақтың санасына халықтың ұлттық құндылықтарын енгізу болып табылады.

Мұсылмандық этиканың мақсаты – парасатты, көркем мінезді адамды тәрбиелеу. Ислами тәрбие беру мәселесі ретінде адамдарды оқып-үйрету және ақпараттандыруға мән бере ме, адамның интеллектуалды біліміне және т.б. назар аудара ма? деген сұрақтарға жауап беру үшін ең алдымен, исламдық білім беру мен тәрбиелеу қағидаттарымен танысу керек. Исламның ғылыммен байланысы қандай екенін анықтаған абзал. Яғни, ислам дініндегі ғылымның орны қандай?

Әдістеме

Мақалада гуманитарлық білімдерде кеңінен қолданылатын философиялық әдістер мен тарихи-компаративистикалық, герменевтикалық әдістер қолданылды. Жұмыстың әдіснамалық негізі ретінде жіктеу, салыстыру әдістері пайдаланылды.

Исламдағы білім беру дәстүрі

Ислам педагогикасы тұрғысынан исламның адамгершілік көзқарастарына келетін болсақ, олар үлгілі, өнегелі, көркем мінезді адамның жеке тұлғасын қалыптастыруға бағытталған. Осыған байланысты мынадай сұрақ туындайды: ислам дініндегі білімді, өнегелі, тәрбиелі яғни көркем мінезді адамның үлгісі қандай? Міне осы сұрақтың жауабы зерттеудің өзегін құрайды.

Дәстүрлі исламдық білім беру тұжырымдамасын зерттеу барысында, ең алдымен, оның негізгі түсініктерімен танысу қажет. Мұнда даналықтан бастау алған білімге негізделген өзін-өзі тәрбиелеуден туындайтын көркем мінезді білдіретін – адаб (әдеп) ұғымы басты рөл атқарады.

Адаб – білім берудің нәтижесі ғана емес, сонымен қатар оқушының білімін, көзқарастарын және іс-әрекеттерін өзекті ететін танымдық әдіс екені анық. Діни ұғымда «Адаб (араб. أدب) – шарифат нормалары бойынша белгіленген мінез-құлық, оның ішінде жақсы әдеттер мен сыпайылық, адалдық пен адамгершілік» [Электронды ресурс]. Көптеген мұсылман елдерде «адаб» сөзімен адамның адамгершілік жағдайы мен жақсы мінез-құлықты сипаттайды. Қазақ тілінде парасатты, әдепті деген мағынаны білдіреді. Парасатты адам – бұл өнегелі, ізгілікті, тәрбиелі және білімді, Құдайға сенетін адам.

Заманауи қоғамдық-гуманитарлық ғылымдарда «Әдеп (араб.: أدب адаб) – қоғамдағы адамдар мінез-құлықтына қойылатын этикалық талаптардың жиынтық атауы» [Электронды ресурс] деп анықталады. Ендеше, адаб – көркем мінездің ғана емес, сонымен қатар даналықтың да көрінісі. Демек, білім – әдепті (адаб) меңгеру дегенді білдіреді. Яғни ақылдың (білімнің), жанның (сезімнің) және дененің (дағдылар мен қабілеттердің) тұтастығын адаб деп атаймыз.

Демек, адаб – адамгершілікті кемелденген тұлғаны, толық адамды қалыптастыруға бағытталған белгілі бір іс-әрекеттер жүйесі. Ол:

- белгілі бір ғылымды қалыптастыру;
- адамның адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу;
- мінез-құлықтың дұрыс нормаларын жетілдіру бағыттарын қамтиды.

Адаб ұғымы даналық арқылы алынған білім, білімге деген ұмтылысты мақсатты жариялау, этикалық, моральдық құндылықтар мен ізгілікке негізделген жанның ішкі және сыртқы белсенділігі және шығу төркіні діннен туындайтын ақиқатты көрсететін тәрбие мен білім алу және білім беру деген кең ауқымды мағыналарды білдіреді. Сонымен, адаб – тән, ақыл-ой мен жанның тәртібі; яғни, табиғи, ақыл-ой және рухани қабілеттерін ескере отырып, адам өзінің шынайы орнын ұғыну мен түсінуіне кепілдік беретін тәрбие.

Исламдық білімге негізделген қағидалар Орта ғасырдан бастап дамыды. Мұсылмандық білім беру үлгісі негізінен Құранға, хадистерге, сондай-

ақ, мұсылман ойшылдары Әбу Әли ибн-Сина, Насыруддин Туси, Ибн-Рушд әл-Ғазалидің ғылыми және теориялық еңбектеріне негізделген. Исламда адам тәрбиесінде негізгі бастаулары Құран және Сүннет болып табылатын зияткерлік және адамгершілік қырларға назар аударылады. Ислам дінінде білімге ерекше мән беріледі.

Білімге ұмтылу әрбір мұсылман үшін сөзсіз міндет болып саналады. «Жастықта жиған білімің – қарттыққа жұмсар мүлігің» дегендей білімді болу қоғамдық пікір алдында меншік мүлікке иелік еткеннен де жоғары бағаланған. Исламда білім алудың төрт тәсілі бар: ислам дәстүрлерін меңгеру, талап, логикалық ойлау арқылы түсіну, энциклопедиялық білім. «Халифат аумағында жақсы дамыған білім беру және мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізу жүйесі жасалды, оның негізгі міндеті – энциклопедиялық білімі бар адамды тәрбиелеу еді. Білім мен әрекеттің өзара байланысы, яғни өмірде білімнің негізінде әрекет жасай алу қабілеті араб-мұсылман мәдениетінде адам мен қоғамның қадір-қасиетін саралайтын ақиқи өлшемге айналды» [Әбу Насыр әл-Фараби, 2007] деп білім, сезім мен әрекет арасындағы өзара қарым-қатынас білім беру мен тәрбиелеу бірлігі арқылы қамтамасыз етілуі қажеттілігін айрықша баса көрсеткен.

Адам табиғатынан Құдай алдындағы міндеттеріне адал, саналы, адамгершілік пен парасаттылыққа және осыларға қарама-қайшы зұлымдыққа бейім келетін екі сипатқа ие. Әл-Фараби адам бойындағы осы сипат туралы былай дейді: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады, қасиеттер дегенде біз әрбір нәрсенің игілікті жағы, соның өзінің және оның әрекеттерінің абзалдығында және жетілгендігінде деген мағынада айтамыз. Егер осы екеуі (жақсы мінез-құлық пен ақыл күші) бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен жетілгендікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз: біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» [Әбу Насыр әл-Фараби, 2007]. Бұл анықтамадан біз мынаны түсінеміз, егер адамның саналы қыры өз бойындағы хайуандық сезімді ауыздықтап, оны бағындыра алса, онда адам өзінің хайуандық және саналы (зерделі) бастауын тиісті орнына қоя білгенін көрсетеді. Осылайша, адам өз «менін» қалыптастырып, өзіне қатысты әдеп танытып, өмірде өз орынын табады.

Ислам педагогикалық жүйесінде негізге алынатын қағидаттар – білім беру арқылы моральдық тұлғаны қалыптастыру. Ал тұлғаның дамуында білімнің рөлі ерекше екені айқын. Білім беру ұғымы өте күрделі және көп қырлы: оқыту нәтижесінде алынған білім, дағдылар мен машықтар, сонымен қатар сыни ойлау қабілеті, адамгершілік тұрғыдан қалыптасқан барлық нәрселерді бағалау, қарым-қатынас жасау ғана емес, басқалармен жақсы қарым-қатынас орнату және т.б. қамтиды.

Сонымен қатар білім беру оқыту мен тәрбиелеуді және адамның барлық психо-физикалық параметрлерін (интеллект саласындағы, мінез-құлық пен тәртіп ерекшеліктері) өзгертуді қамтиды. Исламдық білім беру Аллаға құлшылық етуге қажетті білім, дағдылар мен қабілеттерді белгілі бір деңгейге жеткізуді, сондай-ақ логикалық ойлауды (абстракция, нақтылау, салыстыру, талдау, жалпылау, салыстыру) жеке тұлға ретінде дамуға негізделген білім мен дағдыларды, сөйлеудің дамуын (сөздік қор, көркемдік, айқындық және ойдың дәлдігі) көздейді.

Исламда білім берудің мақсаты ғасырлар бойы жинақталған даналық, мәдениет пен салт-дәстүр, сондай-ақ көркем мінезді (адаб) атадан балаға мұралап, жалғастыру. Мұндағы негізгі іргетас өзіндік тәртіп, яғни шынайы сенімді түсінуге және нығайтуға ықпал ететін өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі жетілдіруге талпыну.

Мұсылман өркениетінде «білім» ұғымы (арабша «илм») үнемі құрылымды қалыптастырушы ретінде танылған. Орта ғасырлық исламдағы осы тұжырымдаманы талдауға американдық шығыстанушы Франц Роузентал арнайы монография дайындап, оны «Білім салтанаты» деп атаған болатын. Ол өзінің еңбегінде: «исламда білім тұжырымдамасы басқа өркениеттерде теңдесі жоқ маңыздылыққа ие болды» [Роузенталь, 1978] деп, мұсылмандық білім беру мен тәрбиесіндегі маңызды элемент білім екендігін анықтаған.

«Білім философиясы» исламда ежелден бері маңызды рөлге ие болғанына қарамастан, «білім» («илм») ұғымы жаңаны іздеу ретінде емес, білім жинаудың механикалық процесі ретінде түсіндірілді. Білімнің жемісі мәңгілік және өзгермейтін болып саналды; оларды тек жинап алу керек, сондықтан танымның зерттеу функциясы басты мақсат болып саналмады.

Ал дәстүрлі мұсылмандық білім беру жүйесінде жады бірінші кезекте дамытылды, ол Құранның, хадистер (Мұхаммед пайғамбардың өмірі жайлы әңгімелер), қасиетті мәтіндердің түсініктемелері және т.б. жаттап алу негізінде іске асырылды. Нәтижесінде бастауыш мектеп оқушылары Құранды жатқа оқыса, ал мешіт шәкірттері ұстаздардың түсініктемелерін жаттады. Бұның салдарынан көптеген ғалымдар феноменальды жадыға ие болып, кейбірі 30 000 хадисті жатқа айта білген. Сонымен қатар, олардың тек біразы ғана ғылыми зерттеулер мен жаңа идеяларды құру үшін қабілеттерін дамытты.

Қытай ойшылы Конфуций «Білімнің бастауы үнсіздік, сосын тыңдау, одан кейін есте сақтау, әрі қарай білімді жүзеге асыру, соңында білімді тарату» дей келе: «Білімсізбен білімді бөліс, өзің білмейтінді білетіннен үйрен, егер сен үнемі осылай жасасаң, білмейтін нәрсені біліп, үйренгенінді мықтап есте сақтайсың» [Переломов, 2001] деп білім алуда жадының алар орын айтып кеткен.

Исламда адамға білім беру тек ислам құндылықтарын білу ретінде ғана емес, ең бастысы – білім беру адамды адамгершілік тұрғыда жетілдіру,

парасатты, ізгілікті адам тұлғасын қалыптастыру. Сонымен қатар білім беру белгілі бір ғылымды зерттеу, меңгеру үрдісі ретінде, сондай-ақ білім – құбылыс, яғни білім беру үрдісінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Исламда білім берудің негізгі мақсаты – адамгершілік сипаттағы тұлғаны қалыптастыру болса, ал білім бұл мақсатты жүзеге асырушы үрдіс.

Алайда білімге, білуге құштарлықтың барлығы исламда мақұлдана бермейді. Сүннетте Пайғамбардың мынадай сөзі бар: «білімнің төрт кемшілігі бар: білімімен мақтану, танымал ғалымдар алдында артықшылығын сезіну, надандармен сайыста білімін пайдалану, білімі арқылы жоғары шенді, беделді адамдардың ықыласына ие болу» [Роузенталь, 1978], жалпы білімін өз құлқына, жеке бас пайдасына қолдану исламда мақұлданбайды.

Энциклопедист-ғалым, араби философиясының негізін қалаушылардың бірі Әбу Жүсіп әл-Кинди интеллекттің (ақылдың) төрт түрлі концепциясын ұсынды: өзекті, әлеуметті, жүре келе пайда болған және әрекетшіл. Ол ғылымды діннен жоғары қойып, «тәрбие беруде мұсылмандық фанатизмді емес, жоғары интеллектті қалыптастыру, дамыту керек» деп есептеген [1961]. Ал әл-Фарабидің пайымдауынша, тәрбие берудің мақсаты – саналы түрде қайырымды істер жасауға талпынуды қалыптастыру арқылы адамды ізгілікке шақыру. Ал білім – жақсылық пен жамандықты анықтайтын негіз. Әл-Фараби қолданбалы философия (этика) аясында «қатаң» және «жеңіл» деп бөлінген ізгілікке тәрбиелеудің әдістерін ұсынды. Егер тәрбиеленуші оқуға, жұмыс істеуге және қайырымды істер жасауға ұмтылса, соған сәйкес жеңіл әдісті қолданған жөн, ал егер ұстаздың тәрбиеленушісі ашуланшақ, бірбеткей болса, жазаның «қатаң» түрін қолдану әбден орынды [Аль-Фараби, 2009]. Егер тәрбиеші немесе ата-аналар балаға белгілі бір педагогикалық ұсыныстар бойынша тәрбие беретін болса, сонда ғана перзент бойына қажетті рухани құндылықтарды сіңіріп өседі. Ал мұғалім мұраты осы отбасылық тәрбие дәстүрін әрі қарай жалғастыру.

Тәрбие беру дәстүрі

Рухани құндылықтар қоғаммен бірге өзгереді, сонымен қатар онымен бір тарихи кезеңнен екіншісіне ауысып, сәйкесінше, олар адам мен қоғамның өміріне белсенді ықпал етіп, мәдениеттің дамуын бейнелейді.

Дін арқылы адамға отбасылық, күнделікті өмірде, қоғамда мінез-құлық белсенділігінің нормаларын анықтайтын қарым-қатынастарды реттейтін белгілі бір құндылық жүйесі беріледі. Діннің әлеуеті зор. Діни мәтіндер білім беру мен тәрбиелеу компоненттерін қамтиды. Діни педагогикада тәрбиелеу мәселелері терең дамыған, олар ғасырлар бойы ұшталған, сондықтан қасиетті мәтіндерді ашық уағыздау күштеусіз, керісінше, ерекше бойсұнушылық сезіммен қабылданады.

Өзара әрекеттесу процесінде жеке тұлға басқа адамдарға қатысты рөлдердің толық кешенін орындайды және өзінің мінез-құлқының (нормаларының) және әлеуметтік жүріс-тұрысты (құндылықтарды) бағалаудың критерийлері туралы әлеуметтік болжаммен басқа адамдармен кездеседі, яғни оның қоғам мен айналасындағы адамдардың мінез-құлқы нормативтік түрде реттеледі.

Исламда жалпы танылған моральдық нормалар мен мінез-құлық ережелері Құранда және Сүннетте қалыптасқан. Оның ішінде біз діни мінез-құлық ережелері мен адам мінез-құлқының моральдық нормаларын ажырата аламыз, олардың кейбірі мұсылман құқығы нормаларының бастау көздері болып табылады. Дін адамдардың рухани өмірін реттейді, ар-ұждан, ұят, сүйіспеншілік, үміт, сенім сияқты рухани сезімдерге нақты бағдар беріп, лайықты діни дәлелдеме енгізеді. Адамдардың нақты неден ұялуға, неге сенуге және неден үміттену қажеттігін дін дәйектейді. Діни көзқарастардың маңыздығын осы сезімдердің ынталанып, таралып және дамып, өмірлік тағылымдар мен нақты мағыналармен толықтырылып жатқанынан көруге болады. Қарым-қатынас тәрбиесі жеке тұлғаның даму үрдісі ретінде қоғамда адамның қалыпты жағдайда араласуына қажетті құрал. Тәрбие беру үздіксіз, ұзақ мерзімді үдеріс.

Тәрбие адамның жеке басын қалыптастыру мен дамытуда жетекші рөл атқарады және де әлеуметтену үдерісін басқаруға арналған маңызды механизм болып табылады. Тәрбие берудің тиімділігі ата-аналарға, сонымен қатар баланың өскен ортасы мен сеніміне байланысты. Отбасы – кез келген қоғамның негізі, себебі ол баланың моральдық жағдайын дамытуға тірек болады. Әрбір ислам отбасында тәрбие берудің өзіндік ерекшеліктері бар. Ислам ережелері бойынша баланы моральдық тұрғыдан тәрбиелеу ата-ананың басты міндеті болып саналады және бұл міндет анасына жүктеледі. Мұндағы басты мақсат баланы ислам заңдылықтары мен құндылықтарына сәйкес жетілу, өнегелі діни қауым құру, өмірлік және діни қажеттіліктерді қанағаттандыру сияқты Құранда көрсетілген ислам нормаларына сәйкес тәрбиелеу. Араб-мұсылман білім беру және тәрбиесінің негізін ғибратты оқулар мен араб әдеби дәстүрімен байланыстырады. Мұсылмандық тәрбие оқу мен араб әдеби дәстүрлерімен де байланысты. Діни білім саласында тәрбиемен алим, яғни ғалым айналысады.

«Ғалым (араб.: عالم — *алим*) – сөзі арабтың *алим*: (дінді) оқыған, оқымысты адамдарына арнап қолданылатын сөзі» [Электронды ресурс]. Ол белгілі бір білімі, мол тәжірибесі бар, Құранның барлық сүрелерін білетін оқымысты және тәрбиелі адам. Ал «қоғамның біршама белсенді бөлігін жетілдірумен айналысатын әдебиетшіні «адиб» деп аталған [Электронды ресурс]. «Әдебиет» ұғымы ислам термині – әдебиеттің ақыл-өсиет, насихаттылық жанрын атайды, сонымен қатар «тәрбие, тәрбиелік, сыпайылық, әдептілік, инабаттылық» деген ұғымдарды білдіреді. Әдебиетші (адиб) немесе жазу-

шы да міндетті түрде тәрбиелі әрі білімді адам болуы керек. Араб-мұсылман әлемінде әдебиет ежелден аса маңызды тәрбиелік міндетке ие.

Әдебиетші (адиб) білімінің ғалым (алим) білімінен айырмашылығы неде? Екеуі де білімді, тәрбиелі адамдар. Белгілі араб энциклопедисті Йакут олардың арасындағы айырмашылықты: «Адиб пен алим арасындағы айырмашылық: адиб әрбір заттың ең жақсысын алып, одан бір бүтін құрайды, ал алим қандайда бір білім саласын зерттеп, сол салада үздік болуға талпынады» деп ажыратса [Бартольд, 1966], әл-Ғазали өзінің еңбегінде: «Алим деп өз өмірін адамдарға шарифат ғылымдарын үйрету мен оларды насихаттауға және кітап құрастыруға арнаған адам. Ал адиб – өзі ғалым бола тұра, барлығын ысырып қойып Құдайға құлшылық ететін адам» [аль-Ғазали ат-Туси, 2007] деген түсініктеме берген. Бұл екі түсініктемеден біз алим нақты бір ғылымды толықтай зерттеп, оны насихаттап әрі кітап жазумен айналысса, адиб адамды рухани, мәдени тәрбиелеуге талпынады. Яғни алим (ғалым) оқу-білімге шақырса, адиб (әдебиетші, жазушы) адамның рухани, адами сауаттылығын ашады. Екеуінің де мақсаты – білімді, тәрбиелі тұлға қалыптастыру. Білім беру мен тәрбиелеу егіз ұғымдай, екеуі бір-бірінсіз өмір сүре алмайды, олар бірін-бірі толықтырушы, бүтін бір мағына. Тәрбиесіз білім, білімсіз адам.

Шығыс ойшылы әл-Фараби: «Тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз» [Әбу Насыр әл-Фараби, 2007] деп өз дәуірінде тәрбиелеу ұғымына анықтама берсе, қытай ғұламасы Конфуций білім адамның өзі үшін қажет екенін және оның түпкі мақсаты өздігінен білім алу және өзін-өзі тәрбиелеу, дамыту қажеттілігін [Переломов, 2001], сонымен қатар білім қоғамда үйлесім мен мәдениеттің пайда болуының қажетті шарты болып табылатындығын атап көрсетеді [Переломов, 2001]. Тәрбие берудің мақсаты кез-келген адамның іс-әрекетінің мақсаты сияқты, тәрбие берудің барлық жүйелерін, оның мазмұнын, әдістерін, қағидаттарын енгізудің бастапқы негізі болып табылады. Исламда адамды жоғары білікті адам ретінде тәрбиелеу, оның жеке бас қасиеттері мен талпыныстарын қолдана отырып, кемел адам бейнесіне барынша ұмтылу.

Исламдық тәрбие беру жүйесі ұрпақтан ұрпаққа берілетін білімді, даналықты, мәдениетті, салт-дәстүрді жалғастыруды және көркем мінезді (адаб) қалыптастыруды мақсат етеді. Исламдағы тәрбиелілік отбасында, тұрмыста, қоғамда, туысқандар мен көршілер арасында жақсы қарым-қатынас және т.б. көрсетеді. Құранда және Сүннетте айтылған адамдар арасындағы қарым-қатынас нормалары адамдар мен қоғамның игілігіне бағытталған. Адаб нәтижесінде ислам өркениетінің классикалық кезеңінде әлеуметтік және мәдени өмірде айрықша рөл атқаратын мұсылман интеллигенциясы пайда болған.

Ғалымдар тәрбиелі адам жеке қасиеттер мен ерекшеліктерді қалыптастыратын сапалы тәрбиеден шығады деген пікір айтады. Тәрбиелілік қоғамдағы жүріс-тұрыс мәдениетін, мінез-құлықтың азаматтық себептерінен көрінеді. Белгілі ғалым Д. Лихачев [Электронды ресурс] мұндай мінез-құлықты интеллигенттілік (зиялылық) деп атайды. Зиялылық тек білімділіктің емес, өзгені түсіне білудің көрінісі болып саналады. Зиялылықты тәрбиеліліктің синонимі деп те қарауға болады. Тәрбиелілікті адамның әлеуметтік ортада өзін-өзі ұстауынан, айналасына қарым-қатынасынан, мұқтаж адамдарға көмектесуінен, тіпті қоршаған ортаға деген қатынасынан байқауға болады.

Білімділікті зиялылықпен шатастыруға болмайды. Біз көп оқыған, білімді, бірнеше тілді жетік білетін адамды зиялы деп танымыз. Алайда қанша жерден білімді бола тұра, бірақ бойынан бір түйір тәрбиелілік табылмайтын адамдар жоқ емес, ал көп оқымаған, білім қумаған, көп тіл білмейтін қарапайым адамның бойынан, жан-дүниесінен зиялылық, тәрбиелілік табуға әбден болады.

Бұл тұста ғұлама ғалым әл-Фарабидің «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген нақыл сөз еске түседі. Бұл нені білдіреді? Яғни, тәрбиелілік тек көп оқып-білу, көріп-білуден ғана емес, өзінің ішкі зиялылық бейнесінен бастау алады. Яғни өзгенің жағдайын, оның жекебас қасиеттері мен ерекшеліктерін түсініп, мұқтажға көмек қолын созып, зиянды әдеттерден ада болып, қоршаған ортаға қамқор, өз халқының тарихына, мәдениетіне, тіліне қатысты мәселелерге адамгершілік көзқарас танытатын адамды зиялы деп атауға болады.

Исламда адамгершілік-этикалық және зияткерлік тәрбие беру жүйесі екі негізгі бөліктен тұрады: этикалық, Құран мен Сүннетте белгіленген және практикалық, күнделікті өмірдегі адамгершілік-этикалық мінез-құлықты басшылыққа алатын тәрбие. «Тәрбие ақылдылықты туындатады. Тәрбиесі жоқ адам кемшіліктерді жағымды деп түсінеді, ал тәрбиелі адам игіліктерді ғана жағымды деп түсінеді. Заң – игіліктерге апаратын жол, яғни, заң шығарушы тәрбиені нығайту ісіне күш салуы тиіс» [Әбу Насыр әл-Фараби, 2007] деп Әл-Фараби заң арқылы тәрбиені нығайту керектігін айтады.

Исламның этикалық ілімі мұсылманның әділ болуын, жақсылыққа жақсылықпен қайтаруға, жомарт болып, кедейлерге көмектесуді және т.б. бұйырады. Исламда этикаға байланысты рұқсат етілген және тыйым салынған заттар туралы тиімді заңдар жүйесі құрастырылған. Осылайша, өмірдің барлық проблемалары адамды өзіншіл құмарлық пен құштарлықтан құтқарып, жоғары рухани мықты қасиеттерге ие болатын жеке тұлғаның дамуына ықпал ететін исламның рухани-нормалық елегінен өткізіледі.

Шығыс ойшылдарын адам мен оның тәрбиесі туралы ілімді зерттегенде, ең алдымен адам табиғатының мәнін түсінуге тырысқан. Адам тәрбиесінің

мәні этикалық нормаларды сақтау, білім алуға ұмтылу, өзін-өзі тану және өзін-өзі тәрбиелеу әдістерін игеру дағдыларын дамытады. Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайында трактат», «Әлеуметтік-этикалық трактаттар» және т.б. еңбектерінде адам мен оның тәрбиесі жайлы мәселелерді көтерген. Ол адам бойынан мейірімділік, ақылдылық, шыншылдық, батылдық сияқты ерекшеліктерді анықтап, бұл ерекшеліктер білім мен өзін-өзі тәрбиелеудің нәтижесі деп пайымдаған.

Шығыс ойшылы Әл-Газали тәрбие мен білім беру мәселесін көптеп зерттеген. Ол өзінің көптомдық «Діндегі ғылым сәулесі» [Аль-Газали, 1980] атты кітабында адамның қабілеттерін дұрыс тәрбиелеу және дамыту мақсатында әдепті қалыптастыру жөнінде көп көңіл бөлінген. Әл-Газали балаларды бақылау барысында, олардың ерте жастан бастап әдептілікке, үстелде өзін ұстауға, тұрмыста сабырлы және қарапайым болуға, физикалық жаттығулар жасап денесін шынықтыру керектігін атап көрсеткен.

Адам денесін жаттықтырған секілді, тәрбиелілікті өз бойында дамытып, жаттықтыру қажет. Денені жаттықтыру, спортпен айналысу адамның жасын ұлғайтатыны белгілі, алайда ұзақ өмір сүру үшін рухани күшті де жаттықтыру қажет. Мысалы, айналаңа ашулы көзқараспен қарау, дөрекілік таныту және өзгелерді дұрыс түсінбеу, бұның барлығы рухани және адами әлсіздіктің белгісі саналады, ал ол адамның өмір сүруге қабілетсіздігін білдіреді. Рухани әлсіз адам физикалық тұрғыдан да әлсіз болады. Әл-Газали ойынша, рухани бастау парасатты ұстазға еліктеу мен өзін-өзі тәрбиелеу әдісімен қалыптасады. Өзін-өзі тәрбиелеу өзін-өзі қадағалау және өзін-өзі танудан басталады. Өзгелердің қателіктерін байқай отырып, біз өз кемшіліктерімізді көре аламыз және олардан арылуға әрекет жасай бастаймыз. Ал моральдық кемшіліктерді жеңу үшін, шыдамдылық пен рухани күш-жігер қажет етеді.

Қорытынды

Исламда адам оқу орындарында білім алу және тәрбие беру арқылы және сондай-ақ адамның өз бетінше білімін жетілдіріп, өзін-өзі тәрбиелеу барысында адамгершілік қасиеттер мен дағдыларды дамытудың арқасында білімділікке қол жеткізіледі, алайда бұл екі жағдайда да білім беру үрдісі үздіксіз, біртұтас, жүйелі түрде болуы тиіс, әрі бұл екі оқу үрдісі бір-бірін толықтыруы қажет. Бірде-бір жалпы білім беру мекемесі жеке тұлғаны тәрбиелеуде және дамытуда егер адамның қызығушылығы, ынтасы болмаса оның әрі қарай дамуын қамтамасыз ете алмайтыны белгілі.

Мұсылмандардың пікірінше, Ислам діні адамды осындай рухани тоқыраудан қорғайды. Ислам қоғамында және мұсылман отбасыларында баланы сеніммен тәрбиелеу білім алу мен жетілуге ұмтылудың басты факторы болып табылады, онсыз иман және ислам жоқ.

Жоғарыда айтып өткендей, исламда білім беру үдеріс үздіксіз, біртұтас әрі жүйелі түрде болады. Отбасындағы тәрбиеден алынған білім негізінде, баланың діни наным, сенімі, моральдық және физикалық қасиеттері қалыптасады. Ал бұл ислам доктринасына сәйкес, білім беру мекемелерінің қабырғаларында білім беруді ұтымды жүргізудің қажетті, тиімді негізі болып табылады. Шынайы ислам құндылықтары икемділік, ымыраға бейімділік, ұстамдылық, сабырлылық, тәуекелшілік, білім, әділеттілік пен құқық культы өз деңгейінде бағаланумен көрініс табады. Білім беру және тәрбие беру саласындағы ислам доктринасына сәйкес жалпы білім беру мекемелерінде білім алу үрдісі адамның жүйелі және өздігінше өзін-өзі тәрбиелеу қызметі тұрақты және үздіксіз өзін-өзі жетілдіруге бағытталған жағдайда ғана тиімді.

Этнопедагог Г.Н. Волков: «Тәрбие халық қанша жыл ғасыр өмір сүрсе, сонша ғасыр жасайды, өйткені ол сол ұлтпен бірге туып, бірге өскен, сол ұлттың тарихы мен ең жақсы қасиеттерін бейнелейді» [Волков, 1966] деп, тәрбиеге сипаттама береді. Яғни, жас ұрпақты тәрбиелеуде әрбір ұлттың ғасырлар бойы жинақталған баға жетпес тәжірибелері мен рухани байлығының көмегі зор. Адамгершілік, ізгіліктік, парасаттылық, азаматтылық тәрбиесінің түп тамыры тарихта, халықтың мәдениетінде. Егер оның мәдени-тарихи түрлері неғұрлым әртүрлі болса, адам мәдениетінің даму деңгейі соғұрлым жоғары.

Исламда мұсылмандар адамдармен қарым-қатынаста, іс жүзінде, сөз саптауында да парасатты болуы керек, ең маңызды әрбір затты дұрыс бағалай білуі тиіс. Бұндай даналық өз іс-әрекеттерінде ұстамды болуды білдіреді және «васатыйя» терминімен беріледі. «Васатыйя (арабша, орта тұс, ұстамдылық, теңестірілген) – ислам доктринасындағы сабырлылық пен орта тұстың (алтын орта) негізгі ережесі» [Электронды ресурс]. Яғни бір қалыпты біреуден ілгері, біреуден кем емес өмір сүру тәсілі, шектен тыс нәрселерден және ысырапшылдықтан сақтану.

Бұл терминнің мағынасын әл-Фарабидің мына сөздері анықтап береді: «Бұл нәрселердің мөлшері не артықтығы, не кемдігі жағынан әрқашан да бірдей бола бермейтін болғандықтан, орташа әрекеттер де әрқашан бірдей бола бермейді... Біз ер жүректілік жақсы адамшылық қасиет дейміз және бұған қатерлі істердің тұсында көрінетін бір шама батылдық жасау арқылы немесе ұстамдылық көрсету арқылы жетуге болады дейміз. Бұл істерде болатын шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа соқтырады, ал батыллықтың жетіспеуі қорқақтыққа соқтырады, ал, бұл – жаман адамгершілік сапа. Міне, осы адамгершілік сапалар қалыптасқан кезде, олардан осыларға сәйкес әрекеттер туады» [Әбу Насыр әл-Фараби, 2007].

Исламда осы ережеге сүйене отырып, адамдар бір-біріне рақымшылық, сүйіспеншілік, мейірімділік көрсете білуі керек. Исламның діни ұстанымдары адам өміріне деген қамқорлығымен тығыз байланыста. Бұл ерекшелік ислам дінінің иілгіштігін білдіреді. Сондықтан әл-Фараби

шектен шығып кетпеуге және «алтын ортаны» сақтауға, ал тәрбиеде жаман өнегені жоя алатын және жақсы өнегені тәрбиелейтін немесе сақтайтын әдістерге жүгінуге табанды түрде кенес береді. Осындай қарым-қатынастардың негізінде адамдар тілдік, мәдени және діни, тіпті физикалық түрде өзгеше бола тұра, ортақ сенім мен ортақ пікірге ие болады. Әрине жеке тұлға өзін исламдық және көп конфессиялық қоғамның ажырамас бөлігі ретінде түсінген кезде, ол көпмәдениетті қоғаммен бірігуге дайын болады.

Библиография

Аль-Фараби, 2009. 'Книга о разуме юных'. Астана, 303 б.

Абу Хамид Мухаммад аль-Газали ат-Туси, 2007. 'Возрождение религиозных наук'. Москва, Издательский дом «Нуруль Иршад», Том 1, с. 61.

Аль-Газали, 1980. 'Воскрешение наук о вере'. Избранные главы. Москва, 231 с.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2007. 'Метафизика'. Астана, ТОО «Лотос – Астана», 1 том, 15 б.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2007. 'Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика'. Астана, ТОО «Лотос – Астана», 4 том, 128 б.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2007. 'Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика'. Астана, ТОО «Лотос – Астана», 5 том. 115 б.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2007. 'Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика'. Астана, ТОО «Лотос – Астана», 5 том. 142 б.

Әбу Насыр әл-Фараби, 2007. 'Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика'. Астана, ТОО «Лотос – Астана», 4 том. 131 б.

Бартольд, В. 1966. 'Сочинения'. Москва, Т. 6, с. 619.

Волков, Г. 1966. 'Этнопедагогика чувашского народа'. Чебоксары, с. 30.

Грюнебаум, Г.Э. фон. 2009. 'Классический ислам'. Москва.

'Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв.' 1961. Москва, Изд-во социально-экономической литературы, с. 132.

Переломов, Л. 2001. 'Конфуций: Лунь Юй'. Восточная литература, с. 174.

Переломов, Л. 2001. 'Конфуций: Лунь Юй'. Восточная литература, с. 171.

Переломов, Л. 2001. 'Конфуций: Лунь Юй'. Восточная литература, с. 171.

Переломов, Л. 2001. 'Конфуций: Лунь Юй'. Восточная литература, с. 171.

Роузентал, Ф. 1978. 'Торжество знания: Концепция знания в средневековом исламе'. Москва, с. 324.

Роузентал, Ф. 1978. 'Торжество знания: Концепция знания в средневековом исламе'. Москва, с. 250.

[Электронды ресурс]. URL [http:// https://kk.wikipedia.org/wiki](http://https://kk.wikipedia.org/wiki) (қаралған күні 05.02.2018)

[Электронды ресурс]. URL <http://https://kk.wikipedia.org/wiki> (қаралған күні 06.02.2018)

[Электронды ресурс]. URL <http://https://kk.wikipedia.org/wiki> (қаралған күні 09.02.2018)

[Электронды ресурс]. URL <http://https://ru.wikipedia.org/wiki> (қаралған күні 12.02.2018)

[Электронды ресурс]. URL <http://http://odobrom.ru/pismo-dvenadcatoe-chelovek-dolzhen-byt-intelligenten//> (қаралған күні 27.02.2018)

[Электронды ресурс]. URL [http://https://en.wikipedia.org/wiki/Wasat_\(Islamic_term\)](http://https://en.wikipedia.org/wiki/Wasat_(Islamic_term)) (қаралған күні 24.02.2018)

Transliteration

Al'-Farabi, 2009. 'Kniga o razume junyh' [The Book is About the Mind of the Young]. Astana, 303 b.

Abu Nasyr al-Farabi, 2007. 'Metafizika' [Metaphysics]. Astana, TOO «Lotos – Astana», 1 tom, 15 b.

Abu Nasyr al-Farabi, 2007. 'Aleumettik filosofija. Jetika. Jestetika' [The Social Philosophy. Ethics. Esthetics]. Astana, TOO «Lotos – Astana», 4 tom, 128 b.

Abu Hamid Muhammad al'-Gazali at-Tusi, 2007. 'Vozrozhdenie religioznyh nauk' [The Revival of the Religious Sciences]. Moskva, Izdatel'skij dom «Nurul' Irshad», Tom 1, s. 61.

Abu Nasyr al-Farabi, 2007. 'Aleumettik filosofija. Jetika. Jestetika' [The Social Philosophy. Ethics. Esthetics]. Astana, TOO «Lotos – Astana», 5 tom. 115 b.

Abu Nasyr al-Farabi, 2007. 'Aleumettik filosofija. Jetika. Jestetika' [The Social Philosophy. Ethics. Esthetics]. Astana, TOO «Lotos – Astana», 4 tom. 131 b.

Abu Nasyr al-Farabi, 2007. 'Aleumettik filosofija. Jetika. Jestetika' [The Social Philosophy. Ethics. Esthetics]. Astana, TOO «Lotos – Astana», 5 tom. 142 b.

Al'-Gazali, 1980. 'Voskreshenie nauk o vere' [The Resurrection of the Sciences of Faith]. Izbrannye glavy. Moskva, 231 s.

Bartol'd, V. 1966. Sochinenija [Writing]. Moskva, T. 6, s. 619.

Volkov, G. 1966. 'Jethnopedagogika chuvashskogo naroda' [Ethnopedagogics of the Chuvash People]. Cheboksary, s. 30.

Grjunebaum, G. Je. fon. 2009. 'Klassicheskij islam' [Classical Islam]. Moskva.

'Izbrannye proizvedenija myslitelej stran Blizhnego i Srednego Vostoka IX-XIV vv.' 1961. [Selected Works of the Thinkers of the Countries of the Middle East in the IX-XIV Centuries]. Moskva, Izd-vo social'no-jekonomicheskoy literatury, s. 132.

Perelomov, L. 2001. 'Konfucij: Lun' Juj' [Confucius: Lun Yu]. Vostochnaja literatura, s. 174.

Perelomov, L. 2001. 'Konfucij: Lun' Juj' [Confucius: Lun Yu]. Vostochnaja literatura, s. 171.

Perelomov, L. 2001. 'Konfucij: Lun' Juj' [Confucius: Lun Yu]. Vostochnaja literatura, s. 171.

Perelomov, L. 2001. 'Konfucij: Lun' Juj' [Confucius: Lun Yu]. Vostochnaja literatura, s. 171.

Rouzentel, F. 1978. 'Torzhestvo znaniya: Koncepcija znaniya v srednevekovom islame' [Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam]. Moskva, s. 324.

Rouzenthal, F. 1978. ‘Torzhestvo znanija (Konceptija znanija v srednevekovom isleme)’ [Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam]. Moskva, s. 250.

[Jelektrondy resurs]. URL <http://https://ru.wikipedia.org/wiki> (karalğan kuni 05.02.2018)

[Jelektrondy resurs]. URL <http://https://kk.wikipedia.org/wiki> (karalğan kuni 06.02.2018)

[Jelektrondy resurs]. URL <http://https://kk.wikipedia.org/wiki> (karalğan kuni 09.02.2018)

[Jelektrondy resurs]. URL <http://https://ru.wikipedia.org/wiki> (karalğan kuni 12.02.2018)

[Jelektrondy resurs]. URL <http://http://odobrom.ru/pismo-dvenadcatoe-chelovek-dolzhen-byt-intelligenten//> (karalğan kuni)

[Jelektrondy resurs]. URL [http://https://en.wikipedia.org/wiki/Wasat_\(Islamic_term\)](http://https://en.wikipedia.org/wiki/Wasat_(Islamic_term)) (karalğan kuni 24.02.2018)

Резюме

Токтарбекова Л.Н., Сатершинов Б.М. Традиция в исламской культуре как традиция образования и воспитания

Важная роль в формировании личности направлена на воспитание ответственности, терпения и терпимости. Таким образом, конечной целью образования и воспитания ислама является построение ответственного, образованного человека, который богат моральными качествами. В этой связи автор статьи ищет ответы на вопрос о том, что является примером образованного, морального, образцового человека в исламе. В статье рассматривается проблема образования и воспитания в исламской традиции.

Ключевые слова: традиция, образование, воспитание, ислам, адаб, алим, исламское образование.

Summary

Toktarbekova L.N., Satershinov B.M. Tradition in the Islamic Culture as a Tradition of Education and Upbringing

An important role in shaping individuals is aimed at educating responsibility, patience, and tolerance. Thus, the ultimate goal of Islam education and upbringing is to build a responsible, educated person who is rich in moral qualities. In this regard, the author of the article is looking for answers to the question of what is an example of a well-educated, moral, educated person in Islam. The article examines the issue of education and upbringing in Islamic tradition.

Keywords: Traditions, Education, Upbringing, Islam, Adab, Alim, Islamic Education.

*Есбол Муханбеткалиев, Жаннат Даулбаева
(Астана, Қазақстан)*

ИНТРАВЕРТИРОВАННАЯ ФОРМА ВЕРЫ СУФИЗМА КАК ЕСТЕСТВЕННЫЙ ПРОТИВОВЕС РАДИКАЛИЗМУ

Аннотация. В данной статье рассмотрены актуальные проблемы религиозной ситуации в Казахстане. В частности, особенности проявления идеологий различных течений ислама.

В статье проведен философский анализ религиозных течений внутри ислама, имеющих место в Казахстане, через распространенные в исламе философские понятия, как зикр (духовная практика сердца, достижение неразрывной связи с Непостижимым), фикр (изучение и размышление над священными текстами), шукур (позитивное отношение к миру и постоянное проявление благодарности Творцу) и ғам (внутреннее переживание и равнодушие к положению и состоянию других людей, особенно мусульман).

На основе данного анализа, автор попытался дать философское осмысление истокам религиозного фанатизма и радикализма, определить как различные течения и формы ислама связаны с историческими традициями и отвечают народному духу. Вместе с тем, автор обосновывает позицию, что укрепление идеологии суфизма может стать естественным противовесом различным радикальным течениям.

Ключевые слова: вера, идеология, радикализм, суфизм, духовный опыт, ислам.

Введение

Идеология национальной культуры, ее возрождения не может обойтись без религиозной составляющей. В этом направлении необходимо способствовать возрождению именно тех традиций и форм, которые отвечают духу национальной культуры и менталитета. В современных условиях стремительно развивающейся страны, провозгласившей приверженность к национальным и религиозным традициям, с одной стороны, и признающей себя светской страной, с другой, это является одной из наиболее актуальных проблем.

В отличие от многих других регионов Средней Азии в Казахстане ситуация с национальным возрождением имеет преимущественно национально-культурологическую направленность, чем религиозную, так как секуляризация региона состоялась еще во времена советской атеистической политики. Но в настоящее время формы национального возрождения в Казахстане воспринимаются неодинаково. Особенно это касается жителей регионов и маргинальной части из жителей больших городов, для которых возрождение связано именно с возрождением ценностей ислама. Одни предпочитают хорошо знакомые, привычные им гибкие формы ислама, свя-

занные с национальными традициями и верованиями, которые некоторые специалисты называют «тюркским вариантом ислама» или «умеренным исламом». Другие говорят, что ислам не может быть национальным и должен быть единым. К этой группе относятся в основном молодые богословы, получившие образование в международных исламских центрах за рубежом. Границы между этими группами пока аморфны, но со временем могут обозначиться резче.

Надо признать, что в настоящее время актуальность этих религиозных групп продиктована требованием времени, так как религия всегда выполняла роль социального регулятора, нравственного «очистителя» и генератора духовных ориентиров.

Методология

В качестве методологии исследования использованы принципы объективности, единства, целостности. В работе применен диалектический метод познания, а также использовались такие общенаучные методы как научная абстракция, анализ и синтез, частично сравнительный подход.

Основная часть

В Казахстане основным религиозно-правовым исламским учением признается мазхаб Абу-Ханифы – Ханафитский мазхаб, который считается наиболее либеральным в отношении национальных обычаев и традиций местного населения. Последователи этого мазхаба составляют подавляющее большинство мусульманства в Казахстане.

В Интернет ресурсе «Открытая Азия онлайн» предоставлена картотека современных исламских течений и групп, которые имеют распространение в Казахстане и некоторые из которых в настоящее время объявлены запрещенными. Например, «Таблиги джамаат», такфиристы и джихадисты. Последние три течения признаны религиозно опасными для государства.

Анализ идеологий этих течений можно провести через такие распространенные в исламе понятия, как зикр (духовная практика сердца, достижение неразрывной связи с Непостижимым), фикр (изучение и размышление над священными текстами), шукур (позитивное отношение к миру и постоянное проявление благодарности Творцу) и ғам (внутреннее переживание и равнодушие к положению и состоянию других людей, особенно мусульман).

Одним из течений в Казахстане является салафизм, одно из направлений ортодоксального и фундаменталистского ислама. В этой связи необходимо напомнить, что в истории фундаменталистские течения появлялись в основном как реакция на колонизацию и активную секуляризацию со сто-

роны правящей власти. А также то, что салафизм ведет свою деятельность в форме активизации идеологии противостояния «народному исламу», в форме требования возврата к «истинному исламу». Это неоднозначное течение, оно представляет собой объединение множества направлений, иногда противоречащих друг другу. Например, внутри салафизма существуют такие группы, как мадхализм, суруризм, такфиризм.

Идеология этих групп опирается преимущественно на такое понятие как «фикр» – пікір (каз.), мнение, знание. Основным источником знания является Священная книга, Коран и хадисы пророка Мухаммада. Необходимо буквальное следование канонам Корана, не отступая ни на йоту от буквального понимания священных текстов. Неформальное название представителей этой группы – «книжники». Приверженцы мадхализма (одно из течений салафизма) считают, что в исламе запрещены любые нововведения, не обоснованные прямо текстами Корана или хадисов. Сюда они относят такие традиции казахского народа, как поминание во время дуа душ предков, 7-ми и 40-дневные поминки, отмечание четверга – казахское бисембілік, празднование государственных и национальных праздников, например, Нового Года и Наурыза, считая все это противоречащим исламу. Это создает напряженность в социальной сфере, порождая конфликты на бытовой основе и негативно отражается на самочувствии общества. То есть, все, что не имеет места в Коране и хадисах пророка, является – бида`а – нововведение.

Название группы мадхализма происходит по имени саудовского ученого Рабия аль-Мадхали. Мадхалиты считают, что современные мусульмане искажают одну из главных составных Таухида – улухийа, призывают очистить Ислам от всех бида`а. В Интернет сайте «Kazislam» автор статьи «Кто такие суруриты, мадхалиты и такфириты?» Алау Адильбаев приводит следующие имена представителей этой группы Тоиржан Ибрагимов, Октам Дильмурод и другие. Автор статьи также считает, что формально подчиняясь официальной власти в стране, в то же время они отказываются подчиняться ДУМК – официальному представителю мусульман Казахстана и агитируют мусульман против имамов. При этом они очень активно используют интернет, где имеют большое количество сайтов. Всех, кто не читает намаз, они осуждают и не считают полноценными мусульманами.

Предводитель суруризма является уроженец Сирии – Мухаммад ас-Сурури, имевший поддержку со стороны салафитских лидеров. Суруриты также отличаются нетерпимостью к инаковерующим. В Казахстане существует несколько джамагатов суруризма. Первый лидер казахстанских суруритов – преподаватель Исламского культурного центра Мухаммад Абдуссамад. И суруриты и мадхалиты, считают заблудшими философами имамов аль-Матуриди и аль-Ашари. Шейхи суруритов открыто объявляют кяфирами мусульман, не исполняющих пятикратную ежедневную молитву, допускают применение физической силы для достижения поставленной поли-

тической задачи. Казахстанские шейхи: Раббани, Дарын Мубаров, Дидар, Ахмад и др. [Сыздыков, 2014].

К крайним радикалам относят группы такфиритов в салафизме, которые считают светские законы как законами тагута – идолов, а Казахстан – кафирстаном. Согласно канонам Ислама, поклонения достоин лишь единый Бог, поэтому светское государство и лидер государства объявляются «тагутами» – идолами, то есть объектами поклонения, что противоречит основам. Они убеждены в дозволенности лишения жизни, имущества людей, которые не согласны с ними в понимании религиозных доктрин. В Казахстане лидером такфиритов считается Халил Абдужаппаров, который в данный момент находится в КСА.

«Реальная их цель – Погибнуть за идею, забрав с собой на тот свет как можно больше тех, кого они считают «кафирами». Причем в роли «кафиров», как правило, оказываются именно мусульмане, простые мусульмане, «почему-то» не согласные с «программными установками» такфиритов из ИГИЛ» – пишет казахстанский политолог Ерлан Саиров [2016].

Эти три условные группы находятся в негласной оппозиции друг к другу, в связи с этим испытывают крайнее раздражение, выражающееся в стремлении любыми способами доказать свое превосходство. Можно выделить основные черты, которые характеризуют эти группы, как приверженцев салафитско-ваххабитской идеологии. Это, прежде всего, буквальное понимание текстов Корана и хадисов пророка. Во-вторых, враждебная направленность против проявлений любой формы светской культуры, в-третьих, отказ от национальных традиций и верований, в-четвертых, ограниченность, поверхностность, невежественность, односторонность (невосприятие других толкований текстов Корана и хадисов) и как следствие, нетерпимость.

В силу своего основного метода – буквального, внешнего, эксплицитного понимания священных текстов – представители этой группы придерживаются экстравертированной формы веры, то есть, внимание сосредотачивают на внешних, явных атрибутах: борода, укороченные брюки у мужчин и ношение хиджаба у женщин. Примечательно, что молодежь, которая принимают такую форму веры, не всегда отдает себе отчет, какой формы ислама она придерживаются. В статье «У радикализма женское лицо» Айнура Абдирасилкызы отмечает, что многие верующие женщины являясь салафитками, не признавали себя таковыми, просто потому что и не знали об этом [2017]. Чаще всего завербованными в этих направления становятся социально неустроенные, нуждающиеся в психологической и экономической помощи слои населения. Сами же адепты активно привлекают в свое течение через интернет-пространство, а также через общинные собрания.

По неофициальным данным СМИ, из городов Сатпаев и Жезгазган для ведения боевых действий в Сирию выехали более 40 юношей и девушек.

Эта молодежь слушала лекции «умеренных шейхов», но тем не менее оказалась подверженной призывам к воинственному джихаду и радикальным решениям. То есть, в социальных сетях проводится радикальная обработка и трансформация сознания верующего, в результате чего этот верующий пойдет на все ради «вечной жизни в Раю», вплоть до самоподрыва и убийства невинных людей. При том, что, как было обозначено выше, сами верующие себя к радикальным группа не относят.

Фундаменталистским течением в исламе (в смысле возврата к истокам) является также движение «Таблиги Джамаат», коротко – «Таблиги». Для этого направления краеугольным камнем является понятие «Ғам» (кам, уайым) – забота или переживание за кого-либо. Основной упор делается на спасение душ верующих мусульман, которые под давлением материального мира и собственного нафса (испорченная часть души) во многом забыли религию, принесенную пророком Мухаммадом и сохраненную в практике первых поколений его последователей (сахабы и табиины). Необходимо спасти гибнущих людей (в первую очередь, самих мусульман) через донесение религии и базовой калимы «Ля илаха иль Аллах уа Мухаммудур расул Аллах» (Нет бога, кроме Аллаха, и Мухаммед его посланник). Спасать людей – это миссия всех пророков и главный завет, оставленный пророком Мухаммедом своей умме. Соответственно, глобальная задача «Таблиги» – своеобразная «повторная» исламизация самих мусульман, или, как обычно заявляют такого рода организации, – «донести свет ислама». Здесь активно используется формула отца-основателя Таблиги из Индии мауляны Мухаммад-Ильяс (ум. в 1944) – привести к «настоящему» исламу «номинальных мусульман» и через это «исламизировать мир».

Главная задача таблиги – проводить на возгоревшем пламени Ғама (переживания за других) «да'ва» – проповеди, призванной спасти людей, избавить их от «плохого» и приблизить к «хорошему». В критерии понятий «хорошее» и «плохое» входит четкое следование Священной Книге и Сунне, то есть именно действия (амалы), а не просто внешняя декларация ислама или культивирование веры в сердце. Дагват совершается через обучение самого даугатчика – выход (ташкиль) на путь Аллаха на три дня, на сорок дней, на четыре месяца или на год.

Сами таблиговцы позиционируют себя как просветительское движение, и ее лидеры призывают своих адептов ни при каких условиях не конфликтовать с политическими властями или местными формами ислама (в противоположность салафизму в его развитой стадии).

Проповеди «Таблиги Джамаата» обращены прежде всего к молодежи, в них разъясняется, что каждый мусульманин обязан совершать даваат, чтобы таким образом «спасти человечество». То есть, в основе деятельности лежит миссия «заботы» за спасение человечество. Один из участников даваата рассказывал, как организатор проповеди в своей речи говорил о своих

переживаниях за людей: «Вагонами и составами летят мусульмане в пропасть ада, и только мы можем остановить этот несущийся в огонь поезд».

В настоящее время деятельность «Таблиги джамаат» в ряде стран постсоветского пространства находится под запретом, как угрожающая межконфессиональной и межнациональной стабильности. Эксперты считают, что эта группа может послужить толчком к формированию фанатичного, радикально-ревностного отношения к религии и распространению религиозного экстремизма среди недостаточно образованной части населения, особенно среди молодежи и женщин [Мурзахалилов, 2006].

Оппонентом радикальных течений является суфизм.

В настоящее время мы наблюдаем противоборствующие настроения у представителей салафитского толка по отношению к суфизму. Так, например, известный ученый-востоковед Б.Бабаджанов пишет по этому поводу: «Я вспоминаю беседу с одним из имамов (казах по национальности) в Шымкенте, который стажировался в Пакистане (...) и «нахватался» там довольно агрессивной антисуфийской фразеологии. Например, когда я заговорил о том, что мавзолей Йасави самое почитаемое место для тюркских народов региона, молодой имам прервал меня и сказал, что этот мавзолей – центр суеверий и ересей (бид’ат) тюрок, и что, если бы была его воля, он сравнял этот мавзолей с землей. Далее в крайне агрессивных тонах говорил о поведении и форме одежды женщин и девушек, которые «предали ислам», одеваются по европейски и т.д. Мне представляется, что такого рода молодые имамы новой волны в Казахстане фактически являются спрятанным, потенциальным конфликтом в будущем» [2008].

В отличие от салафизма, суфизм основной упор делает на понятии зикр – как на укреплении связи с непостижимым Абсолютом через многократное произнесение молитвенной формулы, содержащей восхваление и прославление Бога. Зикр – это главный столп суфизма, на котором основан мистический путь. Противопоставляя суфизм и салафизм, соответственно, зикр или вкушение религии сердцем нередко противопоставляется фикру, то есть, размышлению, рассуждению, мнению, постижению Абсолюта умом.

В суфизме, как в мистическом направлении ислама, путь истины не показан очевидно, прямо. Истина дается как знак, символ, смысл. Это направление представляет собой интравертированную форму веры. На практике путь истины суфиями предоставляется через личный пример, честный труд, чистые намерения.

Суфизм также не представляет собой единого учения.

Наиболее общие для всех течений положения даны Е.Э. Бертельсом: «Путь мистического усовершенствования делится на 3 основных этапа: шари’а, тарика и хакика» [1965]. Самый первый этап – это, конечно же, принятие и выполнения закона, шариата. Дальше суфий встает на путь – «тарикат», что в переводе означает «дорога», «странствие». Понятие пути

понимается аллегорически, как путь духовный. На этом пути появляются образы стоянок – «макамы».

Третий этап – «хакикат» представляется как «реальное, подлинное бытие». Достигнув «хакиката», путник интуитивно познает природу Божества и свою причастность к ней. В суфийском учении нет единого мнения о количестве стадий и уровней восхождения к Всевышнему. Главное – цель суфия в постижении Всевышнего, в полном слиянии с ним.

Для соединения с Богом ритуальные действия и умственные размышления недостаточны, необходимы работа сердца, интуиция, духовное совершенствование. Основу веры здесь составляет внутренний, индивидуальный опыт, основанный на личной достоверности. Такой тип опыта предполагает постоянную работу над своими внутренними качествами, контроль над каждым движением мысли. Весь мир воспринимался суфием как символ, проявление этой Божественной силы. Такими же символами являются аяты и суры Корана. Сакральная картина мира порождала отношение ко всем явлениям, как к иллюзорным, но свидетельствующим о присутствии высшей силы. Красота внешнего мира, природы и человека предстает как прообраз красоты Аллаха, эта красота отражается во всех сотворенных явлениях: в луне, солнце, чистой воде, пышущей зелени растениях, улыбке молодых людей.

В суфизме душа человека через любовь наполняется внутренним светом. Среди стадий любви упоминаются «душевное общение» – унс, «близость» – курб, «томление» – шаук, и другие. Полное погружение в духовное общение с Богом не оставляет в душе ощущения одиночества. Нравственная близость достигается благодаря исполнению Божественных заветов. Достижение единства с Богом возможно только через очищающую силу любви, через полный отказ от себя, ведь истинная любовь, по суфизму, требует жертвы своим «я».

Признание окружающего мира как проявления Божественной милости позволило в суфизме принять и впитать в себя национальные верования и традиции, обряды, обычаи, культуру. Поэтому, в нашем регионе суфизм тесно переплетен с нашей культурой, обычаями и обрядами.

Как было отмечено выше, основу практики суфиев составляет зикр – ритуальная рецитация определенных формул, с особыми правилами коллективно и вслух, либо тихо и индивидуально. Исторически ритуалы были популярны среди простолюдинов и ремесленников среднего класса. Они давали ощущение тесной социальной интеграции, возможности социализации. А также социализированность и интегрированность давали поддержку индивидуумам перед большими и малыми вызовами и трудностями, которые сопровождали жизнь обычного труженика.

По типу зикров различаются суфийские группы. По этому поводу Б. Бабджанов пишет, что по мнению выдающегося шейха братства Накшбан-

дийя – Ахмада ибн Джалал ад-Дина, «...Ходжа Ахмад Йасави, «наставляя на путь истины» народы к северу от Сырдарьи, предпочел обучать их зикру джахр и даже инициировал его новый вид – Зикр-и арра», исходя из способностей к восприятию, или «склонностей» народа Йасы (Туркестана)» [2008].

Заключение

Суфизм относится к интравертированной форме веры в исламе, делая ставку на укрепление внутреннего имана, на возможность прямой внутренней связи с Создателем. Надо отметить, что суфизм более близок к «народной форме» ислама, он связан с местными традициями, культурой, обычаями. Представители суфизма политически неконфликтны и толерантны, готовы принять светские формы государства и сосуществовать в нем. В этом отношении, многие исследователи суфизма считают, что именно это направление может стать противовесом к позиции фундаменталистов и традиционалистов [Бабаджанов, 2008]. Согласно К.Юнгу, Европа всегда шла по экстравертированному пути мышления, которая вообще свойственна всей западной культуре. И в этом смысле многие положения в ортодоксальном исламе представляют собой образец западного рационального мышления, например, многие основания религиозных устоев, обрядов и шариата были приняты на основе словесных логических рассуждений – «иджтихада». Это культура, которая обращена на внешний мир, внешнее проявление. Отсюда вытекают требования очень строгого внешнего следования основам Священной Книги и Сунны Пророка – пятикратное омовение, пятикратный намаз, совершение хаджа и так далее.

Совершенно другое мышление свойственно мистическому направлению в исламе – суфизму. Как было отмечено выше, главное здесь – это акцент на укрепление постоянной связи с Абсолютом, с Богом. Поэтому здесь приоритетным выступает не «фикр» (размышления или рассуждения о хадисах, как в салафизме) или «гам» (переживания за других верующих и иноверцев, как в таблиге), а «зикр» (действия, укрепляющие и напрямую связывающие человека с Богом).

По сути, казахская народная культура - это культура традиционного общества, в котором большое значение всегда имели «ырым» – поверия, что в мире все взаимосвязано, что все окружающее гилозоично, наполнено духами, аруахами. В этом мышлении большая ставка делалась на понятие «иман» как внутренней веры человека, как его внутренней устремленности к Абсолюту и признании его постоянного присутствия. Поэтому ислам имел распространение в Средней Азии именно через суфийские формы. И в настоящее время, на наш взгляд, суфизм как интровертированная форма веры может являться противовесом различным радикальным, фундаменталистским течениям.

Отделение религии от государства как базовый принцип светских обществ не означает отдачу «духовных скрепов» на откуп неизвестным силам и течениям. Без целенаправленной стратегии и политики в религиозной сфере как основы духовной жизни невозможно обеспечение общественной стабильности как основы успешного развития Казахстана во всех других сферах.

Библиография

Абдирасилкызы, А. 'Радикализма женское лицо'. [Электронный ресурс]. URL <http://kazislam.kz> (дата обращения: 12.04.2018).

Бабаджанов, Б.М., Мухаммадаминов С.А. 2008. 'Собрание фетв по обоснованию зикра джахр и сама'. Алматы, Дайк-пресс, 284 б.

Бертельс, Е. Э. 1965. 'Суфизм и суфийская литература'. Москва, Наука, 1965.

Мурзахалилов, К. Маматалиев, К. 2006. 'Центральная Евразия'. Швеция, SA&CC Press, 326 б.

Саиров, Е. 'ИГИЛ: обыкновенный тақфиризм'. Газета «Central Asia Monitor». (04.03.2016 г.).

Сыздыков, М. 2014. 'Обучающий комплекс, направленный на повышение религиозоведческой грамотности членов информационно – пропагандистских групп и религиоведов, государственных служащих, лидеров молодежи, предотвращение распространения идей религиозного экстремизма и терроризма, привитие казахстанскому обществу толерантности, веротерпимости, соблюдения прав и свобод окружающих, формирование уважительного отношения к традициям и обычаям светского государства'. Караганды, TENGRI ltd, 141 б.

Transliteration

Abdirasilkyzy, A. 'Radikalizma zhenskoye litso' [Radicalism Female Face]. [Elektronnyy resurs]. URL <http://kazislam.kz> (data obrashcheniya: 12.04.2018).

Babadzhanov, B.M., Mukhammadaminov S.A. 2008. 'Sobraniye fetv po obosnovaniyu zikra dzhakhr i sama' [Collection of Fatwas on the Basis of Zikr Dzhakhr and Herself]. Almaty, Dayk-press, 284 b.

Bertel's, Ye. E. 1965. 'Sufizm i sufiyskaya literatura' [Sufism and Sufi Literature]. Moskva, Nauka, 1965.

Murzakhaliyev, K. Mamataliyev, K. 2006. 'Tsentral'naya Yevraziya' [Central Eurasia]. Shvetsiya, SA&CC Press, 326 b.

Sairov, Ye. 'IGIL: obyknovenny takfirizm' [IGIL: Ordinary Takfirism]. Gazeta «Central Asia Monitor». [04.03.2016 g.].

Syzdykov, M. 2014. 'Obuchayushchiy kompleks, napravlennyy na povysheniye religiovedcheskoy gramotnosti chlenov informatsionno – propagandistskikh grupp i religiovedov, gosudarstvennykh sluzhashchikh, liderov molodezhi, predotvrashcheniye rasprostraneniya idey religioznogo ekstremizma i terrorizma, privitiye kazakhstanskomu obshchestvu tolerantnosti, veroterpimosti, soblyudeniya prav i svobod okruzhayushchikh,

formirovaniye uvazhitel'nogo otnosheniya k traditsiyam i obyчайam svetskogo gosudarstva' [A Training Complex Aimed at Increasing the Religious Literacy of Members of Advocacy Groups and Religious Scholars, Civil Servants, Youth Leaders, Preventing the Spread of Ideas of Religious Extremism and Terrorism, Inculcating Tolerance in Kazakhstan, Tolerance, Respect for the Rights and Freedoms of Others, Forming Respect for Traditions and Customs Secular State]. Karagandy, TENGRI ltd, 141 b.

Түйін

Муханбеткалиев Е.Е., Даулбаева Ж.И. Сопылық сенімнің интроверттілігінің радикализмге қарсы тұрған табиғи бөгеті ретінде

Қазіргі заманда Қазақстанда ислам діні біркелкі және бірегейлі емес екені анық болды. Мақаланың авторлары қазіргі кездегі Қазақстандағы кеңінен тараған мұсылман дінінің ағымдарының идеологиялық негіздерін талқылауға тырысқан. Мақалада осы ағымдардың ерекшеліктері және айырмашылықтары «фікір», «ғам», «зікір» ұғымдары арқылы қарастырылды. Мақаланың авторлары ежелгі заманнан сопылықты ішкі имандылықты күшейтетін және нағыз қазақ діліне және қазақ мәдениетіне сай келетін ағым деп дәлелдейді.

Түйін сөздер: сенім, идеология, радикализм, суфизм, рухани тәжірибе, ислам

Summary

Mychanbetkaliev E.E., Daylbaeva Zh.I. The Introverted Form of the Faith of Sufism as a Natural Counterbalance to Radicalism

In the modern Kazakhstan, Islam is not a homogeneous and integral manifestation of spirituality. The authors of the article tried to analyze the basic ideological concepts of the prevalent trends of Islam in Kazakhstan. In the article, the features and differences of these currents are considered through the concepts of «Fikr», «Gam», «Zikr». The authors also substantiate the idea that Sufism, as a form of internal faith, is most inherent in the thinking of traditional Kazakh culture.

Keywords: Faith, Ideology, Radicalism, Sufism, Spiritual Experience, Islam.

*Гульшара Бейсенбекова, Нұрболат Қалдарбеков
(Алматы, Қазақстан)*

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ – ДАИШ СОДЫРЛАРЫ

Аннотация. XXI ғасырдың соңғы жылдарында діни жағдайлармен байланысқан экстремизм қанатын кеңге жайды. Алайда, экстремизмнің пайда болу сахнасы – саяси орта болғандықтан, шын мәнінде, ол діни экстремизм болып саналмайды. Ал, экстремизмнің белгілері қандай? Әуелі соны ажырата білгеніміз абзал.

Экстремизмнің белгілеріне келер болсақ, экстремизмнің бірінші белгісі – адамның надандыққа, көрсоқырлыққа негізделген өз көзқарасы, пікірінің орындалуын табанды түрде талап етуі. Мұндай адамдар басқа көпшіліктің қажеттіліктері мен ақиқи жағдайын түсінбейді немесе түсінгісі келмейді. Олар, жөн білетін, дұрыс бағыт көрсетеалатын адамдардың ешқайсысын мойындамайды. Өз-өзіне сын көзбен қарау деген түсінік – олар үшін жат пайым. Олардың түсінігінше, тек өздерінің ғана сенімдері тура, өзгелердің барлығы – адасушы. Сондықтан да, олар өздерінен өзгелердің бәрін әділетсіз, әрі қатігез деп айыптауды міндет санайды, ал өздерін кіршіксіз, күнәсіз Пайғамбардай көреді. Мұның соңы шарифатқа, заңға қайшы келетін әрекеттерге, әртүрлі қақтығыстарға алып баратын жалған пікірлердің қоғамда етек жаюына, мәжбүрлеу арқылы өздерінің пікірлерін тықпалауға жетелейді.

Экстремистердің екінші белгісі – ешбір қажеттілігі болмаса да, кез келген істе шектен шығып кетуге бейім тұруы. Басқаларды дасоған итермелеуі. Нәтижесінде, мұндай жағдайлар адамдар арасындағы қалыпты қарым-қатынас бұзылып, қоғамдағы үйлесімді тіршілік арнасынан ауытқып, әлеуметтік толқулардың тууына себеп болады.

Түйін сөздер: терроризм, экстремизм, ДАИШ, лаңкестік, әл-Каида, ұйым, джихад, тақфир, хиджра.

Кіріспе

Бүгінгікүні лаңкестік әрекеттер біздің елімізден тыс жерлерде бой көрсетуде. Яғни, зорлық-зомбылықты жалау еткен ислам атын жамылған радикалдық ұйымдар пайда болды. Ирак және Сирия елдерін зорлық-зомбылықпен жаулап алып, жоқ жерден «Халифат» орнатып, тіпті, халиф тағайындап алған ИШИМ деп аталатын халықаралық террористік ұйымы – бүгінгі жаңа ғасырдың айықпас індетіне айналды.

Әлемдік БАҚ-ның жарыса талқылап отырған тақырыбы да ДАИШ ұйымының қантөгістері мен бейбіт тұрғындарға көрсеткен зорлық-зомбылықтары. ИШИМ (ДАИШ) – деген атауына келер болсақ, Ирак және Шам Ислам Мемлекеті деседі, БАҚ-да да осылайша таралып кеткен.

Ал, ДАИШ содырлары деп – халықаралық террористік ұйым жетегінде жүргендерді атайды. Басшылары – Әбу Бәкір әл-Бағдади. Негізгі мақсаттары – халифат құрып, жазықсыз адамдарды өлтіру. Яғни, мұсылманшылықпен үш қайнаса да сорпасы қайнамайтын әрекеттерімен танылып жатқаны рас [Таджибаев, 2017, б 1].

Осыған орай, әлемдегі 120-дан астам ислам ғұламалары мен мүфтилерінің қолдары қойылған ашық хат жолданған еді. Ашық хатта – ДАИШ содырларының жасап жатқан әрекеттері мен деклорацияларына талдау жасап, олардың Ислам ұстанымдарына мүлдем сәйкес келмейтінін мәлімдеді. Ғұламалар оларды тәубеге келіп, қайырымдылық пен мейірімділік дініне қайтуға, лаңкестік әрекеттерін тоқтатуға шақырған болатын. Алайда, бұған құлақ асып, лаңкестік әрекеттерін тоқтатар емес. Өйткені, террористердің – ұлты да жоқ, діні де жоқ!

Әдіснама

Мақалада діни экстремизмнің бүгінгі көрінісі – ДАИШ содырлары жөнінде қарастырылды. Сонымен қатар, мақала барысында салыстырмалы және жүйелі сараптау, тарихи-логикалық, компаративистік әдіспен қатар ғылыми зерттеудің дәстүрлі әдістері анализ, синтез, абстракциялау және көне қолжазба түпнұсқаларына зерттеу жұмыстары қолданылды.

Негізгі бөлім

ИШИМ «әл-Қайданың» құрамында 2004 жылы құрылған сәләфиттік «Таухид және Жиһад» ұйымының негізінде пайда болды. Бұл ұйым сол кезде «Ирактың «әл-Қайдасы» аталып, өзіне тағы бір топ радикалды құрылымдарды қосып алған. 2010 жылы бұл ұйымның тізгінін өз қолына алған Әбу Бәкір әл-Бағдади АҚШ әскерінің Ирактан кетуін өз ісін жандандыра түсуге пайдаланды. Сириядағы қақтығыстар азаматтық және дінаралық соғысты тудырғанда, ИШИМ бұл мүмкіндікті пайдаланып қалды. ИШИМ-ты террористік интернационалдың тағы бір эволюциялық даму кезеңі деуге болады. ИШИМ-ға дейін «әл-Қаида» тұңғыш болып әлемдік террорлық жүйе құрды, ал ИШИМ сол жүйені жаңартуға тырысып жүр. Осы себепті Сирияда «әл-Қаидаға» жататын «Фронт ән-Нұсра» мен ИШИМ арасында қақтығыс орын алды. Сондай қақтығыстар Ауғанстанда, ИШИМ пен «Талибан» арасында да жүріп жатыр. Қазақта «Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды» деген сөз бар, ИШИМ өз бәсекелестерін әлсіретіп, барша радикалды интернационалдың орталығына айналғысы келеді [Cole Bunzel, 2015, б. 2].

Псевдо-Джихаттық ұйым болып саналатын Ирак және Шам Ислам Мемлекеті 2006 жылы негізі қаланған. Бұл ұйымның құрылуына атсалысқан діни басшы және Үсама бен Ладеннің жақын көмекшісі болып саналатын

Абу Мұсғаб әз-Зарқауи бар күш-жігерін салды. 2006 жылы маусым айында Америкалық әуе күштерінің соққысынан аз – Зарқауи қаза табады, оның ізбасары ретінде тізгінді Абу Аюб аль Масри және оның көмекшісі Абу Омар әл Бағдади басқарды. Бұл топта 2013 жылға дейін төрт мыңға жуық әсері болғаны жайлы нақты деректер бар. Олардың көпшілігі бұрынғы Саддам Хусейннің офицерлері мен солдаттары болды.

Ислам мемлекетінің негізін салған Әбу Мұсғаб әз-Зарқауидің шын аты: Ахмед Фазыл ән-Наззал әл-Халаила, (1966 – 2006) Әл-Қағида ұйымымен байланысы 1990 жылдары басталды, бірақ «жақын жауды» қойып, «алыс жауға» (Батыс өркениеті) көңіл бөлу тактикасын құптамаған ол ұйым мүшелерінің қатарына кірген жоқ. 1994-1999 жылдары әз-Зарқауи Иорданияда оған жиһади ілімін үйреткен Әбу Мұхаммед әл-Мақдисимен бірге түрмеде отырды. 1999 жылы ол Ауғанстанға лаңкестер лагерін ұйымдастыру үшін аттанып, Үсама бен Ладенмен кездесті. 2001 жылы тәліптердің билігі құлағанда ол Иракқа қашуға мәжбүр болды. 2002 жылдың маусымында әз-Зарқауи Ирактың солтүстігінде Жамағат әт-таухид уәл-жиһад («Таухид және жиһад жамағаты») деп аталатын ұйымды құрды [Cole Bunzel, 2015, б 2].

ИШИМ-нің тарихы 2003 жылы басталған Ирак соғысынан бастау алады. Америка Құрама Штаттары Ирак мемлекетіне әскерін енгізгеннен кейін бір жыл өткен соң атақты иорданиялық содыр Әбу Мұсғаб әз-Зарқауи Үсама бен Ладенгесерт беріп, Әл-Қағиданың осы елдегі бөлімшесін құрды. Қағида әл-жиһад фи билад әр-рафидәйн — «Месопотамиядағы жиһад негізі». Ирактағы Әл-Қағида (ИӘҚ) шетелдік әскерлерге қарсылық көрсеткен негізгі күшке айналды.

Бұрын Иорданияның шетаудандарының бірінде дүкенші болып жұмыс істеген әз-Зарқауи Сирия жерін кресшілерден азат еткен Нұр әд-Дин Зангиге ұқсауға тырысып бақты. Қатыгез әз-Зарқауиді жеккөрген араб шейхтары АҚШ-тан көмек сұрағанымен, олардың мәселесі шешіміз қалды. Әз-Зарқауидің шииттерге деген зорлық-зомбылығы өршіп кеткенде Үсама бен Ладен мен оның жақтастары мазасыздана бастады. Айман әз-Зауаһири Әл-Қағиданың қазіргі жетекшісі интернет желісінде бас шабу бейнежазбаларын жариялауды доғаруды өтінгенімен, Ирактағы баскесерлер оны тыңдаған жоқ.

Әз-Зарқауидің Ислам мемлекетін құру туралы ойы ол 2002 жылы Иракқа келердің алдында пайда болды. Бұл жоспарды әз-Зарқауи 2001 жылы Әл-Қағиданың әскери стратегі Сәйф әл-Әділмен бірге талқылаған болатын. 2004-2006 жылдары осы екеуі болашақ халифаттуралы идеяны таратумен айналысты. 2006 жылы Ирактағы Әл-Қағида бұрын көп талқыланған мемлекеттің негізін салуға жақындап қалды. 15 қаңтарда ИӘҚ Ирактағы жиһадилердің 5 тобымен бірігіп, Мәжіліс шура әл-мужаһидин «Мужаһидтер кеңесінің мәжілісі» деп аталатын ұйымды құрды. Сәуір айында әз-Зауаһири бейнехабарлама арқылы Мәжіліске қошемет көрсетіп, үш айдан кейін Ислам әмірлігі құрылады деп үміттенетінін жеткізді, бірақ

екі айдан кейін эз-Зарқауи АҚШ әуекүштерінің соққысынан қаза тапты. 12 маусымда ИОҚ-тың жаңа жетекшісі деп эз-Зауаһиридің «Ислам жиһады» тобының бұрынғы мүшесі Әбу Хамза әл-Муһажир жарияланды [Cole Bunzel, 2015, б 2].

Эз-Зарқауи қаза тапқаннан кейін 2006 жылдың 15 қазанында Ирак Ислам мемлекеті (ИШИМ, араб.: دولة العراق الإسلامية немесе араб.: الدولة الإسلامية في العراق) деп аталатын экстремистердің 11 тобының басын біріктірген ұйым құрылды. Әмірал-муминин («мүминдердің әмірі» — халифалардың атағы) деп бұрынғы полиция офицері Хамид Дәуд Халил эз-Зави (ӘбуОмар әл-Бағдади) жарияланды, Әбу Хамза әл-Муһажир оның орынбасарына айналып, «қорғаныс министрі» болып тағайындалды.

ИШИМ-нің құрылуы Әл-Қағиданың рұқсатынсыз іске асырылды, бірақ 2007 жылдың желтоқсан айындаҮсама бен Ладен ИИМ-ді қолдайтынын айтып, содырларды Әбу Омар әл-Бағдадиге серт беруге шақырды. Осыған ұқсас сөздерді Айман эз-Зауаһири де өз жолдауында айтты. Осы кезде Әбу Омар Ирактағы Әл-Қағиданың таратылып, Ислам мемлекетінің қатарына қосылғанын жариялады. Екі ұйым арасындағы қарым-қатынас нашарлап, ИШИМ жетекшілерінің Әл-Қағидамен байланысы азайып кетті. ИИМ-нің шынайы жағдайы туралы ақпаратты қолға түсірген Әл-Қағида жетекшілері Әбу Хамзаға егжей-тегжейлі есеп беруді бұйырды [Rainer Grote, 2012, б 96].

ИШИМ-нің жариялануы жиһадилерден басқа адамдардың назарынан тыс қалды, қарапайым ирактықтар мен шетелдіктер ИШИМ-ді Әл-Қағиданың Ирактағы бөлімшесі деп атап жүре берді. Ұйымның Иракта әрекет етіп жүрген жиһадилердің басын біріктіру жоспары іске асқан жоқ. Ирактың Ислами Армиясы деп аталатын топ ИШИМ-ді сынға алды. Беделді куейттік ғалым Хамид әл-Әли ұйымның мемлекет ретінде жариялануына қарсы шығып, ИШИМ-ді «қияли мемлекет» деп атады.

2007 жылдан бастап батыс Ирактың көптеген сүнни араб тайпалары ИШИМ-нен бет бұрды. Бұның негізгі себебі ИШИМ сарбаздарының жергілікті тұрғындарға қатыгездік көрсетуі мен тайпа басшыларына қақтығыстарға қатыспағаны үшін үкімет тарапынан төленетін сыйақы болды. Оған қосасол кездері ИШИМ-нің бірнеше көсемі АҚШ әскерлерінің қолынан қазатапты. 2009 жылға қарай эз-Зарқауидың басшылығымен пайда болған топ толығымен дерлік жойылды, 2010 жылдың 18 сәуірінде Әбу Омар әл-Бағдади мен Әбу Хамза әл-Муһажир АҚШ және Ирак әскерінің Тикриттегі шабуылының кезінде қаза тапты, бірақ Ислам мемлекетінің «шоқтары» діндар сүннилер мен Баас партиясының мүшелері қамауда отырған Ирактағы АҚШ түрмелеріне түсіп, бұл қозғалыс қайта жанданды [Rainer Grote, 2012, б 96].

2010 жылы ИШИМ Кеңесінің мәжілісі Әбу Бәкір әл-Бағдади (1971т.) лақабымен белгілі ирактықты ұйымның жаңа көсемі етіп тағайындағанын жария етті. Билікті өз қолына алған әл-Бағдади ИШИМ-ді күшейту жұмыстарымен айналыса бастады. 2011 жылы АҚШ әл-Бағдадиді аса

қауіпті лаңкестердің тізіміне енгізіп, оны ұстауға көмектесетін ақпарат үшін 10 миллион доллар сыйақы тағайындады.

«Халифаның» ресми өмірбаянына сәйкес, әл-Бағдади Мұхаммед пайғамбардың ұрпақтарына жатады екен. Ирак соғысына дейін Бағдат Ислам университетінің докторлық мәртебесіне ие болған ол соғыс басталғаннан кейін жақтастарымен бірге Жәйш Әһлүсуннәу әл-Жамағат «Әһлі-Сүннет және Жамағат әскері» тобын құрған. АҚШ әскерінің қолына түскен әл-Бағдади 2004 жылдың ақпанынан бастап желтоқсан айына шейін Кемп Букка түрмесінде отырған, бірақ «қауіптілігі аз» деп танылған соң бостандыққа шыққан. Аңызға сәйкес, ол түрмеден шығарда түрме күзетіне: «Нью-Йоркте кездескенше, жігіттер!», – деп айтқан екен. Лаңкестік үшін айыпталған әл-Бағдадидің бостандыққа шығуы түсініксіз жәйттарға толы, ол АҚШ Орталық барлау басқармасына жұмыс істейді деген күдік бар. 2006 жылы Ирактағы әл-Қағида атауын Мәжіліс шура әл-мужаһидин қылып өзгерткеннен кейін «Жейш» оған серт беріп, құрамына кірді. 2006 жылы бұл ұйымның атауы «Ирак Ислам мемлекеті» деп қайтадан өзгертілді. ИИМ уәлаяттарындағы шарифат комитеттерін басқарған әл-Бағдади 2010 жылдың сәуірінде ұйым жетекшісі ӘбуОмар әл-Бағдади қаза тапқаннан кейін оның орнына тағайындалды.

Ирак Ислам мемлекеті Таяу Шығыстағы тұрақсыз аймақтарда әрекет етіп жүрген басқа исламистік топтар секілді дамуы әбден мүмкін еді, бірақ әл-Бағдади топтың әдіс-тәсілдерін күрт өзгертіп, бұл ақырсоңында өз нәтижелерін берді. 2011 жылдың соңында әл-Бағдади Сирия аумағына содырларды жіберіп, азаматтық соғысқа қатысқан жетекші топтардың біріне айналған «Ән-Нұсра майданы» деп аталатын жиһадилердің тобын құрды. 2012 жылдың басында ИШИМ-нің жетекшісі әл-Бағдади мен «ресми өкілі» әл-Аднани ұйымның «қайта оралғаны» туралы хабарламалар тарата бастады. ИИМ-нің белсенділігі жанданғаннан кейін Иракта зорлық-зомбылық оқиғалары күрт көбейіп кетті. 2013 жылға қарай әл-Бағдади содырлары Иракта айына он шақты рет шабуылдар ұйымдастыра бастады [Rainer Grote, 2012, б. 96].

2013 жылдың сәуір айында әл-Бағдади Ирак пен Сириядағы өзіне бағынышты күштер мен Ән-Нұсра майданын біріктіріп, Ирак және Шам Ислам мемлекетін құрғысы келетінін жариялады. Әл-Қағида мен Ән-Нұсра майданының көсемдері бұл ұсыныстан бастартты, бірақ Ән-Нұсра қатарындағы әл-Бағдадиге адал сарбаздар оған қосылып, ИШИМ-ге Сирия аумағында бекінуге көмектесті.

Әл-Бағдади «Ислам мемлекетінің сарбазы» деп атаған Ән-Нұсра жетекшісі Әбу Мұхаммед әл-Жулани өзінің әз-Зауаһириге берген сертіне берік екенін және әл-Бағдадиге бағынбайтынын жеткізді. Екі топтың арасына түскен жік ақыр соңында қарулы қақтығысқа әкеліп соқтырды. Әз-Зауаһири ИШИМ-нің Сирияға басып кіруіне қарсы шығып, Ирак аумағына қайтуға бұйырды. Әл-Бағдади мен әл-Аднани бұл шешімге қарсы шығып,

алған беттерінен қайтпайтынын жеткізді. 2014 жылдың 2 ақпанында Әл-Қағида ресми түрде ИШИМ-мен барлық қатынасын үзгенін және бұл топтың (Әл-Қағида ИШИМ-ді «топ» деп атайды, «мемлекет» деп мойындамайды) әрекеттеріне жауап бермейтінін жариялады.

Ирак премьер-министрі Нұри әл-Мәликидің Әл-Қағида мен Баас партиясына қарсы күресті сылтауратып сүннилерді қуғын-сүргінге ұшыратуы елдің батыс бөлігінде экстремизмнің пайда болуына қолайлы жағдай тудырды. 2013 жылдың желтоқсан айының соңында ИШИМ Ирактағы билік басында отырған шииттер мен Ирак халқының аз бөлігін құрайтын сүнни арабтар арасындағы саяси қақтығысқа назарын аударып, осы жағдайды өз мақсатына қолдана бастады. 2014 жылдың қаңтарында Саддам Хусейннің руластары мен жақтастарының көмегімен ИШИМ Ирактың орталық бөлігінде орналасқан Фаллуджа қаласын басып алды [Yonah Alexander, 2015, б. 35].

2014 жылы Сирияда қаза тапқан Ирак барлау қызметінің бұрынғы офицері Қажы Бәкірдің (Хаджи Бакр) үйінен табылған құжаттарға сәйкес, Ислам мемлекетінің пайда болуына Саддам Хусейннің билігіне қызмет еткен офицерлердің қосқан үлесі өте зор болуы мүмкін. Бұл құжаттардан ИМ Саддам Хусейн қолданған жүйегесай әрекететіп жүр екен. Қажы Бәкірдің жоспарларына Сириядағы азаматтық соғысты пайдаланып, сол елде жаңа топты құру кірген. Бұл топ нығайғаннан кейін көршілес Иракқа басып кіріп, Саддам диктатурасына ұқсас билік орнатуы тиіседі. 2010 жылы әл-Бағдадиді ұйым басшысы етіп тағайындаған Қажы Бәкір мен бұрынғы ирактық барлау қызметінің офицерлері болуы мүмкін. Сирия әскерімен бұрыннан байланысы бар Қажы Бәкір олармен жасырын одақ құрып, Сирия аумағындағы жауларымен бірігіп күресу туралы келіскен деген де пікір бар.

2014 жылдың маусым айында ИШИМ Сирия мен Иракты бөліп тұрған үймені бульдозерлермен тегістеп, екіелді бөлген Сайкс-Пико шекарасының жойылғанын жариялады. Ирак аумағына енген ИШИМ-нің сарбаздары солтүстіктегі ірі қала Мосулды басып алып, оңтүстікке қарай орналасқан ел астанасы Бағдатқа беталды. Өз қарсыластарын қырып салған олар Иракта өмірсүретін өзге дін мен ұлт өкілдеріне қауіп төндірді. Маусым айының соңында ИШИМ өзін «халифат» деп және әл-Бағдадиді «халифа» деп жариялап, атауын «Ислам мемлекеті» қылып өзгертті. Көптеген мұсылман топтары ИМ-нің күллі мұсылман әлемін билеп-төстеуге талпынысын қолдамай, оған қарсы шықты [Abdel Bari, 2015, б 125].

Ислам мемлекетінің аз уақытта қол жеткізген жетістіктері халықаралық қауымдастықты әбігерлендірді. Бағдатта орын алған саяси дағдарыстың кесірінен Нұри әл-Мәлики үкіметі қызметін доғаруға мәжбүр болды. 2014 жылдың 8 тамызында АҚШ Ирактағы күрдтердің автономиялық ауданындағы ИШИМ-нің шабуылына тойтарыс беру үшін әуесөққыларын ұйымдастыра бастады. Бұл әрекеттер ИШИМ-нің басқыншылығын тоқтатқанымен, оны Ирак аумағынан шегіндіруге жеткіліксіз болып шықты.

2014 жылдың қыркүйек айының ортасында ИШИМ Сирияның солтүстігіндегі күрдтер тұратын аймақтарды басып алу үшін шабуылға шықты. 23 қыркүйек күні АҚШ құрамына Иордания, Біріккен Араб Әмірліктері, Бахрейн, Сауд Арабиясы секілді мемлекеттер кірген халықаралық коалицияны құрып, әуесоққыларын Сирия аумағында да жүргізе бастады. Күрд жауынгерлері мен ИШИМ арасындағы бірнеше айға созылған қарулы қақтығыстың салдарынан ондаған мың босқын Түркияға қашуға мәжбүр болды. Әуесоққылары мен лаңкестікке қарсы халықаралық коалицияның берген қару-жарағының көмегімен күрд жауынгерлері 2015 жылдың басында ИШИМ содырларын шегіндіре бастады [Abdel Bari, 2015, б 125].

Башар Асад – Сирияны 30 жыл үздіксіз билеген Хафез Асадтың ұлы. Әкесі өткен ғасырдың жетпісінші жылдарында орын алған әскери төңкерістің және билікке «Баас» араб социалистік өрлеу партиясының келуімен президент атанған Башар 2000 жылдары ел тізгінін қолға алды. 2011 жылы оның диктаторлық режиміне қарсы толқулар басталған кезде Асад режимі оны күшпен басуға шешім қабылдады. Мұның соңы елде азаматтық соғыс өртінің тұтануына әкеп соқты. Асад режиміне қарсы күрескен оппозициялық топтар бірнеше айдың ішінде «Сирияның еркін армиясын» құрды. Оған АҚШ пен Еуропа елдері және Иран мен Сирияның Таяу Шығыстағы басты бәсекелестері – Сауд Арабиясы мен Катар әскери техникамен және қаржылай қолдау көрсетті. 2012 жылы оппозиция әскерлері күшейіп, Асад режимі тығырыққа тіреле бастаған кезде Иран тарапы «Хезболла» халықаралық ұйымын Сирияға кіргізді. «Хезболла» көптеген елдерде лаңкестік ұйым ретіндетанылған. Сондықтан Иран тарапының мұндай қолдауы Башар Асадты түпкілікті жеңілістен құтқарғанымен халықаралық ұйымдар мен Батыс мемлекеттерінің оған қатысты көзқарасын нашарлата түсті.

2012 жылдың басында Сириядағы анархия баяғы Әл-Каидадан қалған лаңкестік топтардың қайта жанданып «Джебхатан-Нусра» террорлық ұйымын құруына жол ашты. Сирияның еркін армиясы белгілі бір кезеңдерде Асад режиміне қарсы күресте осы ұйыммен тізе қосқаны да белгілі. Алайда, көп ұзамай «Джебхатан-Нусра» ұйымы тарап кетті де оның құрамында болған радикалдардың біразы сәл кейінірек ИГИЛ немесе ДАИШ деп аталатын халықаралық лаңкестік топтың қатарына қосылды [Abdel Bari, 2015, б. 125].

Әдетте, соғыс жауласқан екі тараптың арасында болса, Сириядағы қақтығыста әртүрлі тараптар көп. Бір жағынан Сирияның еркін армиясы деп аталатын оппозиция және оған қолдау көрсетіп келе жатқан АҚШ пен Еуропа елдері, екінші жағынан Башар Асад басқаратын үкімет әскерлері мен «Хезболла» халықаралық лаңкестік ұйымы, үшінші жағынан алдыңғылардың барлығынан зәбір көріп, олардың барлығына қарсы күресіп баққан күрді топтары бар. Иракта Саддам Хусейн тақтан тайдырылған соң оның жасырынып қалған жақтастары мен Әл-Каиданың белсенділері осы аласапыранның арасында өздеріне бір мүмкіндік барекенін көріп,

Сирияға басып кірді де, жергілікті лаңкестік топтармен бірлесе отырып Ирак пен Левенттегі Ислам мемлекеті атты лаңкестік ұйым құрды. Ирак пен Сирияның едәуір бөлігін иеленіп, әлемнің әртүкпірінде террорлық актілер ұйымдастыра бастаған соң АҚШ пен оның одақтастары Башар Асад режимін қоя тұрып, ИГИЛ-мен күресуге мәжбүр болды.

2014 жылдың соңына қарай Африка, Таяу Шығыс және Орталық Азиядағы қақтығыс аймақтарында ИШИМ-нің бөлімшелері пайда бола бастады. Нигериядағы Боко Харам мен Ауғанстандағы кейбір тәліптер өзінің Ислам мемлекетіне бағынышты екенін жариялады. Бірақ бұл топтардың ИМ-нің Сириядағы басшылығымен келісіп әрекет ететіні немесе етпейтіндігі белгісіз түрде қалды

Ирак пен Сириядан тысаймақтардағы ИШИМ-нің ең қуатты бөлімшесі Солтүстік Африкада пайда болды. 2011 жылы Муаммар Каддафидің билігі аяқталғаннан кейін қарулы қақтығыстардан көз ашпаған Ливияда ИШИМ бірнеше шабуылды өз мойнына алып, 2014 жылдың басында мысырлық және эфиопиялық христиан тұтқындарды өлтіру сәті түсірілген бейнежазбаны таратты. 2015 жылдың наурыз айында ИМ мүшелерінің Тунистегі Бардо ұлттық мұражайына шабуылы 21 адамның өліміне әкелді [Abdel Bari, 2015, б. 125].

Сөзімізді түйіндей келе, «Әһлү Сүннетуәл-Жамағат» ғұламаларының ұстанымдары бойынша «Иман мен амал» тұрғысында күпірлікпен айыптаған немесе мұсылман емес деген пікір болмаған, керісінше иман етіп, тіпті, иман келтіре амал жасамаған пендені – құбыла иелері, яғни «жүздерін құбылаға бұрған мұсылмандар», – деген сенімде болған. Сондықтан да Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының тұғырнамасының 1.1 бабында «Үлкен күнә жасаушы адам діннен шықпайды. Алайда күнәһар мұсылман саналады. Оны Алла өз қалауынша жарылқайды немесе азаптайды», – дегенді бекіткен [С.Тәжібаев, 2017, б. 79].

Ал «Тәкфир» жамағатының – «Иман етіп, амал жасамаған пенде – кәпір», – деген пікірлері Ислам ғұламаларының көзқарастарына үзілді-кесілді қайшы. Мұсылманның жеке мүддесіне қол сұғып, күллі үмбеттің тұтастығына қауіп төндіруші фактор.

Қазақстан Мұсылмандары діни басқармасының тұғырнамасында: I. негізгі діни ұстанымдар: ҚМДБ-ның сенімге қатысты қосымша мәселелер: «Үлкен күнә жасаушы адам діннен шықпайды. Алайда күнәһар мұсылман саналады. Оны Алла өз қалауынша жарылқайды немесе азаптайды», – делінген [ҚМДБ, 2015, б. 6].

Қорытынды

Бүгінгі жастарымыздың көзсіз көбелектей түрлі экстремистік ұйымдардың жетегінде кетудің бірнеше факторлары бар. Осы орайда жастардың өз тарихын, салт-дәстүрін толық білмеуі және де діни

сауатсыздықты атап айтуға болады. Дегенмен, қандай жағдай болмасын, өзінің тілін, ділін, дінін, тарихын, мәдениеті мен салт-дәстүрін білген адам мұндай келеңсіз құбылыстарға жол бермесі рас.

Сондықтан да жастарымызға радикализм идеологиясына қарсы тұратындай, дұрыс діни білім беруіміз қажет.

Сондай-ақ, дін атын жамылған, теріс пиғылдарын іске асырмақ болған экстремистер мен лаңкестерге қарсы тұру – баршамыздың ортақ міндетіміз.

Бұл міндетті іске асыруда дін көшбасшылары мен мемлекеттік органдар, мемлекеттік емес ұйымдардың мүшелері, жалпы ұлт болып, қоғам болып бір сапта тұрып, жұмыла күрес жүргізуіміз дұрыстың дұрысы. Егер біз лаңкестердің лас әрекеттерінен тазарған әлемді көргіміз келетін болса, біздің күш-жігерімізді дәл осы мақсатта шоғырландыруға тиіспіз.

Библиография

- Abdel Bari. 2015. 'Atwan Islamic State: The Digital Caliphate'. Saqi, 256 б.
- Тәжібаев, С. 2017. 'Радикалды ұйымдардың шынайы бетпердесі'. Конттеррористік комитет [Электронный ресурс]. URL <http://kaz.ctc-rk.kz/?p=2285> (дата обращения: 16.08.2017).
- Тәжібаев, С., Турдыбаев, К. 2017. 'Дін және заман'. ҚМДБ. Нұр-Мұбарак. 120 б.
- ҚМДБ. 2015. 'Қазақстан мұсылмандары тұғырнамасы'. 13 б.
- 'Cole Bunzel From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State'. 2015. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World. № 19.
- Rainer, G. 2012. 'Tilmann Röder Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity'. OUP USA. 730 б.
- Yonah, A. 2015. 'Dean Alexander The Islamic State: Combating The Caliphate Without Borders'. Lexington Books. 464 б.

Transliteration

- Abdel Bari. 2015. 'Atwan Islamic State: The Digital Caliphate'. Saqi, 256 p.
- Tajibaev, S. 2017. 'Radikalды ұймдardын shynajy betperdesi' [The Real Faces of Radical Organization]. Kontteppopi'tik komi'tet [Elektronnyy resurs]. URL <http://kaz.ctc-rk.kz/?p=2285> (data obrashcheniya: 16.08.2017).
- Tajibaev, S., Turdubayev, K. 2017. 'Din zhane zaman' [Religion and Wisdom]. DAMP. Nur-Mubarak. 120 p.
- The DUSB. 2015. 'Kazakstan musylymandary tugynamasy' [The Frostbite of Frostbite]. 13 p.
- 'Cole Bunzel From the Paper State to the Caliphate: The Ideology of the Islamic State'. 2015. The Brookings Project on US Relations with the Islamic World. # 19.
- Rainer, G. 2012. 'Tilmann Röder Constitutionism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity'. OUP USA. 730 p.
- Yonah, A. 2015. 'Dean Alexander The Islamic State: Combating The Haliphate Without Borders'. Lexington Books. 464 p.

Резюме

Бейсенбекова Г.Т., Қалдарбеков Н. Боевики ИГИЛ – изображение сегодняшнего религиозного экстремизма

Экстремизм, связанный с религиозной ситуацией берет свое начало в XXI веке. Но, из-за политической инсценировки появления этого экстремизма, религиозным он не является. Появление экстремизма, первый признак экстремизма – это убеждение основанное на невежестве, устойчивое требованием исполнения и повиновения ему. Так же люди не понимают и не хотят понимать потребности других людей, или общества в целом. Они не признают никого из людей, способных показать им правильный путь. Им чуждо чувство самокритики, по их мнению – только они правы, а остальные – заблудшие. Поэтому, они считают своим долгом и обязанностью обвинять других в несправедливости и жестокости, уверенно осознавая себя заместителями пророков. Они делают все, чтобы распространить ложную информацию, провоцирующую людей к разногласиям, посредством принуждения заставляя признавать их мнение правильным, делая поступки, противоречащие законам шариата и конституции. Вторая причина появления экстремизма – это чрезвычайная их активность и пересечение норм при совершении каких-либо действий, без особой на то необходимости, к чему они и призывают своих сторонников. В итоге, они становятся причиной разрыва отношений между людьми, нарушением гармонии в обществе и рождению социальных волнений.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, религия, терроризм, «Аль-Каида», организация, джихад, такфир, хиджры.

Summary

Beissenbekova G.T., Kaldarbekov N. Action of the ISIS – an Image of Today's Religious Extremism

In the last years of the XX-th century religious extremism began to dissolve its wings. But as the stage on which extremism appeared – is a political arena, then, to be honest, it is not considered as a religious extremism. Then what are the signs of extremism? As a beginning, we must be able to distinguish it.

The first sign of extremism – own position, based on ignorance of man, his blindness, the requirement to follow only his opinion. Such people do not understand or do not want to understand the needs of the majority and the real state of affairs. They do not recognize knowledgeable people who can show them the right way. Such a thing as self-criticism is alien to them. In their opinion the correct creed only they, and everyone else – misguided. For this reason, they have obliged themselves to accuse people, besides themselves, of injustice and cruelty, and consider themselves as pure and sinless like prophets. Finally, it all leads to actions contrary to Sharia law, spreading of opinions and ideas, leading to clashes, and equivalent to the imposition of their position.

Keywords: Terrorism, Extremism, Religion, Terrorism, Al-Qa'ida, Organization, Jihad, Takfir, Hijri.

*Natalia Seytakhmetova,
Zhanara Turganbayeva (Almaty, Kazakhstan)*

**CRITICAL DISCOURSE OF ZIAUDDIN SARDAR AND ACTUAL
PROBLEMS OF MODERN ISLAMIC STUDIES: IDENTITY
AND POST-IDENTITY**

Abstract. Ziauddin Sardar, a famous Islamic scholar of modern times, devoted his work to the realization of the project of awakening the Muslims' self-awareness in the spheres of life connected with intellectualism, scientific search, as well as preventing the assimilation of the original culture of Islamic countries with Western samples and dissolution in it. Investigating the actual issue of indentity, Sardar talks about the importance of understanding this concept in the context of the relationship to the Other, which ultimately determines ourselves. The critical direction of Sardar's research determines the understanding of postmodernism, within which modern human thought develops, as attempts to unify the global worldview.

Keywords: Islamic Studies, Critical Discourse, Identity, Other, Islamic World, West, East.

Introduction

Critical discourse, in terms of which Western humanities is developing, is the functional of the postmodern cultural space, where clear boundaries between nationality and traditionality are erased. This led to the spread of universal values in the cultural and communicative space of the West and the East. One of such basic values is the idea of reactivating the intellectual potential of the Islamic world, conducted by representatives of the Islamic scientific elite living in sociocultural and political societies of the West and the United States and revising Islamic traditions with the aim of adapting them to modern realities. Critical thinking in this context is a system-forming factor in building a common scientific space on a global scale. The scientific thought of critical discourse is developed in the academic centers of America and Europe in the formats of intellectual forums and fundamental researches, including the International Institute of Islamic Thought (USA, Great Britain) and the Muslim Institute (Great Britain). The purpose of such intellectual platforms is the revival and reform of Islamic thought, the adaptation and successful functioning of representatives of the Muslim Ummah in the face of modern challenges.

Main body

Bright representatives of the critical direction in understanding the Islamic tradition are Ziauddin Sardar, Tariq Ramadan, Merryl Wyn Davies. The goal of

the philosophical work of Z. Sardar is so to speak “modernizing Islam”. This idea was put forward by the representatives of Jadidism, later in postcolonial studies by representatives of Muslim modernism, but each time, it was criticized for not being implemented in a constructive and systemic-holistic manner.

A whole school of the Islamic philosophy of the twentieth century is devoted to a critical rethinking of the traditional Islamic cultural heritage.

Phenomenon of Islamic cultural heritage is represented in the works of the coryphaei of Islamic intellectual thought – Hanafi, F. Sezgin, S.H. Nasr and others – as an experience of philosophical scientific reflection, different from the experience of Western thinking, in which occurred unification and totalitarianization of thought. However, criticism of the Western way of thinking and of Western philosophical science had already begun in the bosom of Nonclassical Western philosophy (Kierkegaard, Dilthey, Schopenhauer), and later – in the doctrines of Husserl, Habermas and others.

In this case, we draw attention to the development of the critical discourse of the East and West as an objective trend associated with the emergence of post-non-classical forms of rationality and the corresponding methodological guidelines in modern science, where the critical revision of the classical presumptions of ways of thinking is already being accomplished. Modern reality is multifaceted, diverse.

The West in Sardar’s critical thinking is understood as a worldview (conditioning the attitude of the Western Human to the Other) and as a practice (the structural components of modernity serving the western mentality). At the same time, “Westernness” is revealed by the thinker not through the prism of ethnic identity, but through the way of thought and life [Sardar, 2003, p. 9].

While studying Islam, Sardar focuses on the philosophical component of the Islamic worldview. Such an orientation of cognitive interest, allowing to see the problem completely, abstracting from it for some distance, finds a lively response among domestic researchers of the philosophical paradigm of Islam. The latter, in particular, sounds in unison with the point of view of the British researcher and appears as a way of being from another side and as a full-blooded, independent intellectual culture on the other. At the same time, the question of the Islamic cultural tradition’s being in the postmodernist fabric of modern humanitarian thought is being developed within the framework of domestic Islamic academism. This question is caused by the specificity of the Kazakhstani way of life. Demanded by modern conditions of the announced third modernization of public consciousness, the question of the modernization potential of Islam is organic and natural for the crisis of identity experienced at a particular moment of Kazakhstan’s history. Recovering its collective memory, Kazakhstan stands at the crossroads of several identities: in the image of thought – creative dynamism or the traditions that go back to the centuries.

At the same time, the spirit of postmodernism, defined by Sardar as the blurring of the boundaries between the inherent (authentic) and the alluvial, typical for today’s culture (including the academic one), somewhat shifted religious and ethnic identities and put a civilizational identity to the fore as S.Huntington rightly

noted [Sardar, 2003, p. 16]. Speaking on Islam today, scientific critical discourse sees not a narrowly religious context, but a cultural, ideological, civilizational potential of Islam. As Ziauddin Sardar clearly noted, Islam cannot be reduced only to the prescriptions developed and functioning in the medieval fiqh, as well as to the affirmation of the theological dogmas of the same chronological period. These issues were of particular relevance for the period in which they were originally developed and implemented in private practice. Today's day makes other demands on followers of Islam: it is necessary to critically comprehend the spirit that impregnated Islam, understanding of the code, encrypted in its instructions. The value of Islam is not in blind following the actual for other eras of institutions, but in a holistic understanding of its ideas. Being a Muslim in the modern world is understood by Sardar as accepting responsibility for the deliberate undermining of existing imperatives, designed to place all the points over i with the preservation of the fundamental foundations of the Islamic worldview, which cannot be thrown off by virtue of their conceptual value on a world scale [Sardar, 2003, p. 17].

The responsibility, independence and critical orientation of thinking are consonant with the importance of knowledge in the Islamic intellectual tradition. In particular, the disclosure of the fundamental, ontological foundations of knowledge act as a determinant of consciousness, a reference point of the world relation and world understanding, becoming the semantic and value center of self-organization of consciousness [2017. p. 14].

To be a Muslim means to be thinking through your own being, through the prism of Islamic tradition, the meaning of which is the responsibility of thinking. Like Descartes, who urged the constant execution of the "Cogito" act, Sardar demands that "Cogito" was made a permanent process. Sardar's critical "Cogito" corresponds to the modern spirit of the times and the spirit of Islam, founded in the works of al-Biruni, Ibn Sina and Ibn Rushd. The heritage of Biruni is interesting for the productive potential of Comparativistics of scientific and philosophical knowledge, erasing the boundaries of binary and opening the reload of the complementarity of East and West, Me and the Other.

The idea of the Other is the cornerstone of Sardar's scientific search. The pro-colonial orientation of postmodernism is seen by an Islamic intellectual in an attempt to impose a certain way of thinking on non-Western societies through mass culture, as he says in his book *Postmodernism and the Other*. Sardar cautions about the substitution of the idea of cultural pluralism by unification [Sardar, 1998, p. 18]. As Sohail Inayatullah and Gail Boxwell rightly noted, Sardar, referring to his own identity, emphasizes the existence of several identities: being a staunch Muslim, he supports pluralism; being orthodox, he does not belong to any orthodoxy; living in the west, he is not western; known as an academician, he is not tied to the academic hierarchy; using postmodern concepts of deconstruction, he does not class himself as postmodernist. With all this, Sardar positions himself as the voice of the periphery, opposed to the center, as the Other, dialectically contradictory to the image of the mainstream whether it is Western or Islamic [Sardar, 2003, p. 9].

Speaking on behalf the Other, Sardar expresses an alarming assumption about the possible inclusion of the Other in the global communicative space at the cost of mythologizing the history and identity of the Other. The researcher tries using the example of the Muslim Ummah to build an algorithm for preserving the Other's self in a unified standardized space, the rules of which are dictated by the West [Sardar, 1998, p. 18]. Political "games with identity", which purpose was to temporarily overcome the identity crisis of the newly independent national independent Muslim states in the early 20th century, had as their goal the formation of a common vector of development. At the same time, the short-term goal, the artificiality of ideology, coupled with the phenomena of traditionalism and postmodernism, led to the emergence of Islamic fundamentalism. Unlike the French philosopher René Guénon, Z. Sadar sees in traditionalism a hidden threat similar to colonialism [Sardar, 2003, p. 18]. Imagined communities, according to Benedict Anderson, are dangerous because they become the causes of the destructive behavior of the masses, resulting in manifestations of nationalism, fundamentalism, and, it would not be an exaggeration to say, Orientalism (in the understanding of E. Said). Being in solidarity with E. Said, Z. Sardar sees the phenomenon of Orientalism as critical and unambiguous. The origins of oriental knowledge lie in the alteration of the primary source of the Islamic religion and the image of the most important figure in Islam – Muhammad. Orientalism is perceived by Sardar as an attempt of an academic justification for the a priori, unconditional imperfection and inferiority of Muslim culture in comparison with the European culture of the colonialists. In a number of researchers who substantiate orientalist constructs, Sardar calls Richard Burton (died in 1890), Isabel Eberhardt (died in 1904), T.E. Lawrens (died in 1935), who helped demonize the image of the Other in the European worldview. Sardar connects the orientalist orientation of research in the late XIX – mid XX centuries and the image of Muslims in the European art of the beginning of the twentieth century as bearers of barbarous traditions, lagging behind the level of development from the European way of life. The researcher notes that despite the circumstances, the Muslim community is making successful attempts to overcome existing stereotypes [Sardar, 1994, p. 213-215]. Orientalism covered Islamic themes not only lopsidedly and fragmentarily, but also revealed them from the point of application of Western methods and templates. In the line "I as an Other" Islamic East appears as a Problem for the West.

The source of creativity of the Muslim intellectuals is seen by Sardar in the ideas of al-Afghani and Muhammad Abdo, who set the vector of cognitive searches for the generation of Muslim thinkers in the ideological field of Salafism (20th century). Sardar also notes the poetic and philosophical work of Muhammad Iqbal (died in 1938), which inspired the wave of national liberation movement in the Islamic world of the first quarter of the twentieth century [Sardar, 1994, p. 220].

Disclosing the significance of Muslim modernism, Sardar notes its reduction and the gradual withdrawal from the proscenium of the intellectual current in Islam. This withdrawal is connected with the unwillingness to rediscover the cultural heritage of Islam in new realities, where it was necessary to model the Islamic way of thinking with models of modern liberal societies.

Sardar's ideas about the image of the future sound relevant for today's realities, especially regarding the context of the relationship between the Islamic World and the West, as the future appears unknown, unexplored, metaphorically comparable with the ocean.

This comparison presupposes the diffuseness, randomness of the movement of human thought and behavior, as in the ocean, which, unlike, for example, the river, has many deep undercurrents, and at the same time does not seek anywhere concrete. The accumulated luggage of regulatory instruments (institutions, values, norms) should play in this future only the role of the constitutive beginning of human behavior, and not the framework within which the movement of human thought takes place. In this ocean of uncertainty, a clear understanding of one's own ultimate goals is needed – whether it is a constructive dialogue of civilizations or their clash [Electronic resource].

The works of the famous Islam scholar of modern times Ziauddin Sardar are devoted to the realization of the project of awakening the self-consciousness of Muslims in spheres of life connected with intellectualism, scientific search, as well as preventing the assimilation of the original culture of Islamic countries with Western samples, as well as dissolution in it.

As Sohail Inayatullah and Gail Boxwell write in the introduction of Z. Sardar's book "Islam, postmodernism and other futures" [Sardar, 2003, p. 2] the scholar sees the future of Islam in connection with the four basic provisions:

- 1) Islam should be perceived as an ethical functional, as a way of knowledge, action and faith, and not as a "state";
- 2) The perception of Shari'ah must occur within the historical context as an interpretative practice aimed at solving existing problems;
- 3) Muslims should take an active stance in the search for truth, not perceiving passively around the event.

Compliance with these principles can help overcome the events of September 11, 2001 and actively participate in the social construction of a global reality in which Islamic discourse should be equal.

Z. Sardar's point of view on the possibility of modernization of Islam and Muslim intellectual thought is relevant to the present: Islam determines the acceptable and unacceptable, both in actions and in thoughts, at each stage of social development, and therefore it fits into the modernization processes of our time.

Sardar's unique project is the idea of critical thinking that turns the soul and mind of modern man. To think critically is to think logically, holistically, openly, verifying with reality. The relationship between the West and the East is seen by the researcher as the perception of positive sides by oriental cultures and rejection of what does not fit into the Islamic worldview. It is about the treatment of all the elements of western culture through the filter of healthy criticism by Muslims [Sardar, 2003, p. 3].

The future of Islamic civilization is correlated with Sardar's constructive approach, who sees it in rebuilding the concepts of Islam as a way of thinking and as a worldview. These changes must take place in the context of the vision of Islam as the worldview of the future, leaving space for intellectual pluralism. That is why

the future of the Islamic world, and of non-Western civilizations in general, should be preserved from Westernism and expressed on two levels: ideological and practical. The first is based on codes constructing the relation of the West to the Other, the second – on specific national and institutional associations serving this worldview. In this case, the concept of “the west” is not limited to geographical or racial boundaries. The spectrum of problems affected by Sardar cannot be clearly limited to the school, the concept and even the discipline. In this respect, Sardar is close to the cognitive spirit of the scientist-encyclopedist Al-Biruni, who developed various aspects of absolutely disparate disciplines [Sardar, 2003, p. 3-4].

Z. Sardar’s definitions of certain phenomena and concepts are interesting. The work of the researcher “Introducing Islam” deals with a wide range of issues that require clarification and a new reading in accordance with current realities. Touching on the historical, political, cultural, civilizational, international, socio-economic aspects of the relationships in the Islamic World, Sardar seeks a clear and unambiguous interpretation of various aspects of life of the Muslim Ummah. The Ummah, which also includes Muslim minorities in different countries, is understood by the researcher much wider than the Muslim World because of the supranationality and community of its character and the perceived sense of unity and belonging [Sardar, 1994, p. 227].

Let us touch Sardar’s position on another category, which is connected in the public consciousness by the media with Islam – fundamentalism. Making the proviso about the degree of “fundamentality” of Muslims’ faith (the unconditionedness of God’s existence, his tauhidness, etc.), the researcher sees as the reasons for fundamentalism the political claims of such multidirectional forces as extensive measures of punishment of disagreeable elements in the process of retaining power by modern leaders of Muslim countries, concentration and the preservation of power in the same hands, the discrediting of the image of power in the Islamic understanding for the purpose of Westernizing the consciousness of modern Muslims, the refusal in this connection from the traditional for Islamic culture values of cognition and thinking [Sardar, 2003, p. 239-241].

Ziauddin Sardar also raises the problem of identity, actual at the present stage of the worldwide being, emphasizing that it has acquired a contextual connotation, and therefore studying it is extremely important in the postmodern realities [Electronic resource, 2011]. The question of identity unobtrusively accompanies us in everyday life, in the most ordinary things, determining our behavior and choices. Identity has become a very changeable substance: it undergoes changes, flows from one form to another. In this regard, Sardar points out that the Other, different from us, is a manifestation of us. Identity, according to Sardar, is related to the authorities and territory, providing a sense of “home”. But the researcher here warns against the dangers of an artificially created identity with a political background that can be radically destructive. Misunderstanding of each other by the Western and Islamic world speaks about the danger of artificial formation of an integral, authentic, historical identity that goes back to the depths of centuries.

The symbolism used as an instrument of identity puts at the center the general national history of the people, the cultural community, and seeks to distinguish a similarity. It is the latter that is the determinant and indicator of difference, not oppositions – but a condition for understanding “us” as different from “them”. It is important that cultural traditions do not transform into instruments of oppression based on artificial identity and rejection of the Other. Overcoming the confrontation of various cultural and civilizational blocs on a world scale, according to Sardar, does not necessitate the rejection of differences, as well as the identification of similarity with homogenization, uniformity [Electronic resource, 2011].

It is advisable to approach the question of identity from the standpoint of the existence of generally accepted categories of “East” and “West”. Considering the fact that the Orient/East is the territory located east of Europe, the culture and history existing in the geographical framework of this Orient itself are not homogenized due to the heterogeneity of the peoples inhabiting it [Sardar, 1999, p. 1]. Not going into the description of the historical chronicle of origin and the introduction of the concept of Orient/East into the categorical apparatus of scientific, worldview and geopolitical discourses, let us say only that the Western, Christian worldview, acting as an explorer, actor, and colonizer has become the background, the prism for understanding the world, called Orient [Sardar, 1999, p. 2].

Ziauddin Sardar connects the existence of the concept of Orientalism with the global problems existing in international relations both in the context of the international relationships and the historical and political plane. The realism of the concept of Orientalism appears in the territorial and world outlook aspects of the modern world. Being an artificially constructed category, Orientalism reflects the Western world’s vision of the East, but not the actual situation, and cannot in this connection claim the role of truth in the last instance, in contrast to its positioning in orientalist works of Western authors [Sardar, 1999, p. 7-8].

Conclusion

The search for common foundations, values on the scale of mankind is seen as a way to overcome differences and shaping a transnational intercultural dialogue between the identities of the so-called “West” and “East” [Electronic resource, 2011]. For sociocultural processes in Kazakhstan, which is considered to be a secular state, but in which Islam is a phenomenon of culture and traditions of the moral source of the life of Kazakh culture, the search for self-identity through different functionals and existentials is an urgent problem. Understanding the critical spirit of Islamic intellectual experience plays an important role in understanding the Islamic Kazakhstani identity, which, in turn, played a role in establishing interfaith harmony and religious and cultural tolerance in the post-secular Kazakh society. Postmodernism interpreted by Sardar in a critical context is understood by the researcher as an imperialist attempt to colonize the Western worldview of non-Western societies.

References

[Electronic resource]. 'A Garden of Identities: Multiple Selves and other Futures', 2011. URL: www.ziauddin.sardar.com (access date 30.04.2018)

[Electronic resource]. 'Ziauddin Sardar on futurism and the world in 2115'. URL: <https://m.youtube.com> (access date 30.04.2018)

'Модели исламского образования в постсекулярном обществе: евразийские и европейские тренды'. 2017. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 432 с.

Sardar, Z. 1994. 'Introducing Islam'. London, Icon Books, 275 p.

Sardar, Z. 1998. 'Postmodernism and The Other: New Imperialism of Western Culture'. London, Pluto Press, 346 p.

Sardar, Z. 1999. 'Orientalism. Concepts in the social sciences'. Oxford, Open University Press. Printed by Marston Book Services Ltd, Oxford.

Sardar, Z. 2003. 'Islam, Postmodernism and Other Futures: a Ziauddin Sardar Reader' / ed. by Sohail Inayatullah and Gail Boxwell. London, Pluto Press, 379 p.

Түйін

Сейтахметова Н.Л., Тұрғанбаева Ж.Ж. Зияуддин Сардардың сыншыл дискурсы және қазіргі исламтанудың өзекті мәселелері: бірегейлік және пост-бірегейлік

Қазіргі замандағы белгілі исламтанушы Зияуддин Сардар өз шығармашылығын мұсылмандардың интеллектуализмі, ғылыми ізденісі, мұсылмандардың батыс үлгілерімен ислам елдерінің түпнұсқалық мәдениетін игеруіне жол бермеу, өмір салаларында мұсылмандардың сана-сезімін ояту жобасын жүзеге асыруға арнады. Сардар бірегейлік сияқты өзекті мәселемен айналысып, өзімізді анықтайтын Өзгеге деген қарым-қатынас тұрғысынан түсінудің маңыздылығы туралы айтады. Сардар зерттеулерінің сыншыл бағыты қазіргі заманғы адам ойы дамып келе жатқан постмодернизм түсінігін жаһандық көзқарасты біріктіруге әрекет ретінде анықтайды.

Түйін сөздер: исламтану, сыншыл дискурс, бірегейлік, Өзге, басқа, Ислам Әлемі, Батыс, Шығыс.

Резюме

Сейтахметова Н.Л., Турганбаева Ж.Ж. Критический дискурс Зияуддина Сардара и актуальные проблемы современного исламоведения: идентичность и пост-идентичность

Знаменитый исламовед современности, Зияуддин Сардар, посвятил свое творчество реализации проекта пробуждения самосознания мусульман в сферах жизни, связанных с интеллектуализмом, научным поиском, а также недопущения ассимиляции самобытной культуры исламских стран с западными образцами, равно как и растворения в ней. Исследуя актуальную на сегодняшний день проблему индентичности, Сардар говорит о важности понимания этого концепта в контексте отношения к Другому, которое, в конечном счете, определяет нас самих. Критическая направленность исследований Сардара детерминирует понимание постмодернизма, в рамках которого происходит развитие современной человеческой мысли, как попытки унификации глобального мировоззрения.

Ключевые слова: исламоведение, критический дискурс, идентичность, Другой, Исламский Мир, Запад, Восток.

ПОЗДРАВЛЯЕМ УЧЕНОГО И НАСТОЯЩЕГО ЧЕЛОВЕКА

Теплый двадцать первый день солнечного мая богатого на самые разнообразные события 1958 года принес в мир Бурову Елену Евгениевну – человеческий, профессиональный и интеллектуальный потенциал которой снискал ей уважение в казахстанской науке и за ее пределами. Многогранность Елены Евгениевны удивительна: тонкого душевного устройства человек, музыкант, первоклассный профессионал, глубокий мыслитель, замечательный друг и просто красивая женщина! Мы гордимся знакомством и возможностью сотворчества со столь замечательным человеком, чье имя уже оставило в науке большой след.

Елена Евгениевна поистине состоялась как Ученый и Человек с большой буквы. Нельзя не отметить неподдельного ее интереса и бесконечной веры в дело совершенствования отечественной науки: качество, глубина, животрепещущая актуальность и масштабность ее уникального проекта, посвященного делу упрочения основ светскости в нашем обществе – вылились в эффективное руководство общественным фондом «Информационно-консультативная группа «Перспектива» и множество научно-практических исследований. Трудно переоценить вклад юбиляра в разработку сложнейших вопросов, касающихся свободы вероисповедания, возрождения лучших отечественных философских традиций, мониторинга современного состояния научной мысли и изучения перспектив ее развития.

Дорогой коллеге и другу хочется пожелать крепчайшего здоровья, неиссякаемой энергии, бесконечного оптимизма, новых и дерзких проектов. Продолжение столь активного научного поиска, отвечающего потребностям души, пусть будет многолетним, плодотворным, и выльется во множество трудов, дополняющих огромный багаж уже проделанной работы.

Редакция журнала «Адам-Әлемі»

БІЗДІҢ АВТОРЛАР • НАШИ АВТОРЫ

Айдын Али-заде – главный научный сотрудник института Философии НАНА, доктор наук по философии

Aimukhambetov Timur Talgatovich – PhD student of al-Farabi Kazakh National University, senior lecturer of the Department of Religious Studies, L.N. Gumilyov ENU

Анашов Сабит Бегманович – доцент кафедры истории и культуры Алматинского университета энергетики и связи, кандидат философских наук

Әбікенов Жарқынбек Оралбекұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің PhD докторанты

Бейсенбекова Гүлшара Тұрлыбайқызы – Шет тілдері және іскерлік карьера университеті ғалым хатшысы, ректор кеңесшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы

Даулбаева Жаннат Ибрагимовна – и.о. доцента кафедры Истории Казахстана и философии, кандидат философских наук

Жанбаева Жанат – Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының 1 курс докторанты

Жүзей Мырзахмет Аманқұлұлы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының PhD докторанты

Қалдарбеков Нұрболат – Шет тілдері және іскерлік карьера университетінің магистранты

Қоңырбаева Кулсия Мағражқызы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының кандидаты

Муханбеткалиев Есбол Есенбаевич – зав. кафедрой философии Казахского агротехнического университета имени Сакена Сейфуллина, кандидат философских наук

Нысанбаев Әбдімәлік Нысанбайұлы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының академик-хатшысы, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі

Нұрмұратов Серік Есентайұлы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты директорының орынбасары, философия ғылымдарының докторы, профессор

Pernekulova Meruyert Mukhtarovna – PhD student of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies under the Committee of Science at the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, lecturer of the Department of the Middle East and South Asia, al-Farabi KazNU

Рақимжанова Саяна Қадырқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, PhD докторант

Сартаева Раушан Султановна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, кандидат философских наук

Сайлаубекқызы Алия – PhD докторант Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

Seytakhmetova Natalia Lvovna – Head of the Department of Religious Studies, Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, correspondent-member of NAS RK

Seidumanova Saniya Serikovna – Expert of social and economic department of Institute for Analysis, Forecasting and Strategic Initiatives of party «Nur Otan»

Сатершинов Бақытжан Меңлібекұлы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты Дінтану бөлімінің меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, профессор

Тоқтарбекова Лаура Ниязбекқызы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының ғылыми қызметкері, PhD докторант

Turganbayeva Zhanara Zhanatovna – PhD-student off al-Farabi Kazakh National University

АДАМ ӘЛЕМІ

Жылына төрт рет шығады

Издается четыре раза в год

Редакция мекен-жайы:

050010,
Алматы қаласы,
Құрманғазы көшесі, 29
ҚР БҒМ ҒК РМҚК
«Философия, саясаттану
және дінтану институты»

Адрес редакции:

050010,
город Алматы,
ул. Курмангазы, 29
РГКП «Институт философии,
политологии и религиоведения»
КН МОН РК

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны (Алматы қ.)

Собственник: Республиканское государственное казенное предприятие «Институт философии, политологии и религиоведения» Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (г. Алматы)

Басылып отырған материал авторларының көзқарасымен редакция алқасының пікірі сәйкес келмеуі мүмкін.

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикуемых материалов.

Журналда жарияланған материалдардың, деректердің, айғақтардың, тәсімдердің, сандық көрсеткіштердің, жарнамалардың растығы авторлардың жауапкершілігінде.

За достоверность публикуемых в журнале материалов, сведений, фактов, схем, цифровых данных, рекламы ответственность несут авторы.

Журналдағы деректерді пайдаланғанда түпнұсқаға сілтеме жасау міндетті.

При использовании материалов, опубликованных в журнале, ссылка на источник обязательна.

Компьютерде жинақтаушы **Ж. Рахметова** Компьютерная верстка

Теруге 09.06.2018 ж. берілді. Басуға 20.06.2018 ж. қол қойылды.
Форматы 70x1001/16. Есепті баспа табағы 10,5.
Тапсырыс № 55.

Сдано в набор 09.06.2018 г. Подписано в печать 20.06.2018 г.
Формат 70x1001/16. Уч. изд. л. 10,5.
Заказ № 55.